

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΚΑΒΟΥΛΗ
(Α.Μ.: 1012201903014)

Θέμα: «Η Επανάσταση του 1821 και τα Επτάνησα»

Επιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαλίδης

Συνεπιβλέπουσα Καθηγήτρια: Χρυσάνθη Παπαδοπούλου

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2022

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	2
Εισαγωγή.....	4
Α΄ Κεφάλαιο	
Ο Αγώνας της Ελληνικής Παλιγγενεσίας.....	6
Β΄ Κεφάλαιο	
Η Φιλική Εταιρεία.....	16
Γ΄ Κεφάλαιο	
Ο ρόλος των Επτανήσων κατά την Επανάσταση του 1821.....	26
Δ΄ Κεφάλαιο	
Η προσωπικότητα και ο ρόλος του Διονυσίου Ρώμα.....	56
Ε΄ Κεφάλαιο	
Τα αποτελέσματα.....	71
Επίλογος.....	92
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	94
Περίληψη.....	107

Πρόλογος

Η παρούσα διπλωματική εργασία, η οποία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών μου σπουδών στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, έχει ως αντικείμενο πραγμάτευσης την Επανάσταση του 1821 και την συμβολή των Επτανήσιων αγωνιστών σε αυτήν. Αποτελεί μέρος των φοιτητικών μου υποχρεώσεων στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Νεότερη Και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες Θεωρήσεις και Προοπτικές».

Η περίοδος της Ελληνικής Παλιγγενεσίας αποτέλεσε έναν σημαντικό σταθμό στην πορεία του Έθνους μέσα στους αιώνες. Οι Έλληνες, οι οποίοι γεννήθηκαν ραγιάδες, αποφάσισαν ότι οι συνθήκες ήταν κατάλληλες για να διεκδικήσουν την ελευθερία και την ανεξαρτησία που επιθυμούσαν. Μέσα από πολλές φάσεις από τις οποίες πέρασε ο Αγώνας, εν τέλει, η κατάληξη ήταν επιτυχής καθώς μπορεί αρχικά η εθνική προσπάθεια να μην είχε λάβει την ευρωπαϊκή αναγνώριση και στήριξη που θα επιθυμούσαν, αλλά την κατάλληλη στιγμή οι Μεγάλες Δυνάμεις έδωσαν μια μεγάλη μάχη στο Ναβαρίνο, η οποία έκρινε και την πορεία του Εθνικού Αγώνα και τη μετέπειτα δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους.

Μάλιστα, σημαντικός αρωγός στην εθνική προσπάθεια αποδείχθηκε και το πείσμα των Επτανήσιων αγωνιστών. Οι ίδιοι βρίσκονταν κάτω από την αγγλική διοίκηση – η οποία ήταν κατ' επίφαση ουδέτερη απέναντι στην διαμάχη, αλλά στην πραγματικότητα είχε ταχθεί στο πλευρό των Οθωμανών μέχρι μια χρονική περίοδο και επιφύλασσε βάνανυσα μέτρα σε όλους όσους συμμετείχαν στον επαναστατικό αγώνα και στα πεδία των μαχών.

Η αρχική δικαίωση των Επτανήσιων μπορεί να ήρθε με την αναγνώριση του νέου ελληνικού κράτους με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου το 1830, αλλά η τελική τους δικαίωση – για τους αγώνες και τις θυσίες τόσων αγωνιστών – σημειώθηκε στις 29 Μαρτίου 1864, όταν πραγματοποιήθηκε η Ένωση των Επτανήσιων με την Ελλάδα.

Περατώνοντας την παρούσα διπλωματική εργασία θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον Καθηγητή του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου κ. Θανάση Χρήστου, ο οποίος μου δίδαξε τα μαθήματα της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας τόσο σε προπτυχιακό όσο και σε μεταπτυχιακό επίπεδο. Παράλληλα, πολύ σημαντική στιγμή αποτελεί η εμπιστοσύνη που έδειξε στο πρόσωπό μου για την ανάθεση της παρούσας

εργασίας με ένα θέμα το οποίο πάντοτε με συγκινούσε και τέλος, θα επιθυμούσα να τον ευχαριστήσω για το σύνολο των επισημάνσεων και των συμβουλών του καθ' όλη την διάρκεια των φοιτητικών μου χρόνων. Επίσης, σημαντική αρωγός στην προσπάθεια εκπόνησης της ανά χείρας εργασίας στάθηκε η Προϊσταμένη των Γενικών Αρχείων του Κράτους Λευκάδος, Μαρία Μέγα. Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου και τις ευχαριστίες μου στην οικογένειά μου για τη συνεχή συμπαράσταση, τις πολύτιμες συμβουλές και για όλα όσα μου έχουν προσφέρει καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Εισαγωγή

Το θέμα της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η Ελληνική Επανάσταση του 1821 και ο ρόλος των Επτανήσων σε αυτή. Η εργασία απαρτίζεται από πέντε κεφάλαια.

Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο, ασχολούμαστε με την Ελληνική Επανάσταση και την πορεία της μέσα στην περίοδο που ξέσπασε, ανδρώθηκε και ολοκληρώθηκε. Συναντάμε, με άλλα λόγια το αντιμαχόμενο πνεύμα που επικρατούσε στην Ευρώπη εκείνη την εποχή, όπου η Γαλλική Επανάσταση και τα προτάγματά της είχαν δημιουργήσει μια καινούρια ομάδα συμφερόντων και από την άλλη, υπήρχαν όλοι εκείνοι που δεν επιθυμούσαν να αλλάξει το υπάρχον status quo και η υφιστάμενη κατάσταση. Στη συνέχεια, αυτό που άλλαξε ως ένα σημείο τα δεδομένα ήταν η εμφάνιση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, ο οποίος διαδόθηκε από γυναίκες και άνδρες που είχαν ζήσει στις σημαντικές πόλεις του εξωτερικού και είχαν έρθει από νωρίς σε επαφή με νέες και καινοτόμες ιδέες. Έτσι, το ξέσπασμα της Ελληνικής Παλιγγενεσίας δεν άργησε να έρθει και οι μάχες ήταν παρομοιώδεις όχι μόνο στον ελλαδικό χώρο. Έπειτα από τις δανειοδοτήσεις, τους δύο εμφυλίους πολέμους κατά τη διάρκεια του Αγώνα και τη σημαντική ναυμαχία του Ναβαρίνο – η Ελλάδα μπόρεσε να σηκώσει το ανάστημά της, να κοιτάξει στα μάτια τον κατακτητή, να αποτινάξει τον ζυγό του και λίγο καιρό αργότερα να ιδρυθεί το νέο ελληνικό κράτος.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, αναλύεται η μυστική οργάνωση της Φιλικής Εταιρείας. Αυτή η μυστική οργάνωση, η οποία ιδρύθηκε από τρεις - μεσαίου μεγέθους – εμπόρους στην νοτιοδυτική Ρωσία κατάφερε να οργανώσει τους Έλληνες κάτω από το πρίσμα του συνωμοτικού μοτίβου και να μνήσει σε αυτή τους σημαντικότερους αγωνιστές που πήραν μέρος στον Αγώνα τόσο σε στρατιωτικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Μάλιστα, αναφέρονται σημαντικότερα ευρήματα σχετικά με την διάρθρωση της Εταιρείας, τους πρωταγωνιστές και τον μυστικό όρκο που δινόταν από τα μέλη της.

Στο τρίτο κεφάλαιο εστιάζουμε στα Επτάνησα και τον αγώνα των κατοίκων τους υπέρ των Ελλήνων. Όσο και να ακούγεται, τούτο, ως κάτι φυσικό – δε θα πρέπει να απωσιοποιηθούν οι δυσκολίες και τα εμπόδια που είχαν να αντιμετωπίσουν όλοι οι Επτανήσιοι από τη στιγμή που θα έπαιρναν την απόφαση να βοηθήσουν τους επαναστατημένους Έλληνες. Οι Βρετανοί, οι οποίοι είχαν υπό την κυριότητά τους αυτά τα νησιά, είχαν απαγορεύσει με βαρύτερες κυρώσεις την ανάμιξη των Επτανήσιων στις συγκρούσεις των ελληνικών σωμάτων απέναντι στους Τούρκους. Τότε, όμως, μίλησε

η πατριωτική ψυχή των κατοίκων των νησιών αυτών και υπήρξαν σημαντικότερος αρωγός στην ελληνική προσπάθεια προσφέροντας οικονομική βοήθεια αρχικά, αλλά στη συνέχεια, ρίχτηκαν στη μάχη τόσο σε στεριά όσο και σε θάλασσα. Αντιμέτωπισαν τη σκληρότητα των αντιπάλων των Βρετανών και αυτό τους πείσμωνσε πιο πολύ. Συμπληρωματικά, γίνεται αναφορά στις σημαντικότερες μάχες που συμμετείχαν οι Επτανήσιοι αγωνιστές και η δράση εκάστου νησιού ξεχωριστά κατά τη διάρκεια των χρόνων του Ελληνικού Αγώνα.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, η προσοχή στρέφεται στην προσωπικότητα του Διονυσίου Ρώμα. Αυτός ο Ζακυνθινός Κόμης μυήθηκε από τα νεανικά του χρόνια τόσο στον τεκτονισμό όσο και στην Φιλική Εταιρεία και αποτέλεσε μια σπουδαία προσωπικότητα όχι μόνο των Επτανήσιων, αλλά ολόκληρης της Ελλάδας κατέχοντας – μάλιστα – ευρωπαϊκή ακτινοβολία. Παρακολουθούμε μέσα από τη ζωή του την πορεία της Ζακύνθου και του Αγώνα, στον οποίο μπορεί να μη συμμετέχει στρατιωτικά, αλλά έχει τεράστια συνεισφορά σε πολιτικό και διπλωματικό επίπεδο. Αξίζει να αναφερθεί, ότι η σπουδαιότητα της προσωπικότητάς του και της δράσης κατά τη διάρκεια του Αγώνα, ήταν εκείνη που οδήγησε στο να του προταθεί να αναλάβει την ευθύνη του θώκου του πρώτου κυβερνήτη του νέου ελληνικού κράτους.

Στο πέμπτο κεφάλαιο επικεντρωνόμαστε στην πορεία των Επτανήσιων κατά την περίοδο που έχει συγκροτηθεί το ελεύθερο ελληνικό κράτος και εκείνα τελούν ακόμη κάτω από αγγλική διοίκηση. Η δικαίωση των αγώνων του δεν άργησε πολύ να έρθει, αφού κινήσεις και διεργασίες συνέβαιναν σε όλη αυτή την περίοδο – ώσπου στις 29 Μαρτίου 1864 ενώθηκαν με την υπόλοιπη Ελλάδα και διαμόρφωσαν τα δυτικά σύνορα του ελληνικού κράτους.

Α' Κεφάλαιο

Ο Αγώνας της Ελληνικής Παλιγγενεσίας

Η προσπάθεια των Ελλήνων να αποτινάξουν τον τούρκικο ζυγό έχει χαρακτηριστεί ως ο «ενδοξότερος αγώνας» του Έθνους και η πρώτη κίνηση για τη συγκρότηση ενός πρώιμου οικοδομήματος του σύγχρονου κράτους της Ελλάδας. Τη συγκεκριμένη στιγμή, που συμβαίνουν αυτά στη νοτιοανατολική άκρη της Ευρώπη, σε όλη τη Γηραιά Ήπειρο σημειώνονται σημαντικές ενέργειες αρκετά μεγάλων ανακατατάξεων, στις οποίες σημαντικό ρόλο παίζουν τα κινήματα που αρχίζουν να συγκροτούνται. Ωστόσο, τα φιλελεύθερα κηρύγματα της Επανάστασης στη Γαλλία (1789) έχουν αρχίσει να ξεθωριάζουν μπροστά στο στυγνό πρόσωπο που έδειξαν οι Μεγάλες Δυνάμεις εκείνη την περίοδο, μη θέλοντας να ταραχθεί status quo εκείνης της δεδομένης κατάστασης. Έτσι, από το Συνέδριο της Βιέννης, το οποίο έγινε έξι χρόνια πριν την κήρυξη της Επανάστασης, κατέδειξε με τον πλέον προφανή τρόπο την αλλαγή πλεύσης της Ευρώπης σε ένα πιο αυστηρό πλαίσιο διακυβέρνησης των χωρών με την ταυτόχρονη στήριξη του πολιτεύματος της βασιλείας και της φεουδαρχίας συντριβοντας παράλληλα όλα τα επαναστατικά κινήματα¹.

Η βίαιη επιστροφή στα συντηρητικά καθεστώτα δημιούργησε μεγάλη πτώση στο ηθικό των λαών που επιζητούσαν την ελευθερία τους, αλλά οι εξελίξεις ήταν ραγδαίες και το σύνολο αυτών των ανθρώπων άρχισε να επηρεάζεται από τα δρώμενα που συνέβαιναν σε άλλες γειτονικές χώρες. Οι ισχυροί της κάθε κοινωνίας είχαν τη βούληση να υπάρξουν ελεύθερες σχέσεις στο εμπόριο, αλλά για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο θα έπρεπε να υπάρξει και πολιτική αλλαγή σε πολλές χώρες – με την ταυτόχρονη συμμετοχή αντιπροσώπων στα υπουργικά συμβούλια. Δεν ήταν λίγοι οι λαοί, λοιπόν, που βρίσκονταν κάτω από την κατοχή διαφορετικών συμφερόντων και ήθελαν όχι μόνο να απεμπλακούν από αυτή, αλλά και να κερδίσουν την ανεξαρτησία τους. Αυτοί οι κύριοι παράγοντες οδήγησαν στο να χαρακτηριστεί ο 19^{ος} αιώνας, ως μια περίοδος με πολλές επαναστατικές διεργασίες, οι οποίες διέθεταν τόσο φιλελεύθερα χαρακτηριστικά όσο και εθνικά². Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της τελευταίας ήταν η Ελληνική Επανάσταση, η οποία είχε ως στόχο την αποτίναξη του τούρκικου ζυγού

¹ Γ. Σκαρίμπας, *Το 1821 και η αλήθεια*, Αθήνα 1995, σ. 15

² Σ. Π. Παπαγεωργίου, *Από το Γένος στο Έθνος – Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους 1821-1862*, Αθήνα 2005, σ. 71

και τη συντονισμένη προσπάθεια των επαναστατημένων για τη συγκρότηση του νέου ελληνικού κράτους.

Όλες οι επαναστατικές ενέργειες που περιγράφονται παραπάνω δε βρήκαν, όπως είναι φυσικό, πρόσφορο έδαφος. Όλοι οι τυραννικής μορφής δυνάστες δε δέχονταν την προσπάθεια αλλαγής των συνθηκών που είχαν συνηθίσει και προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να τις καταστείλουν είτε εκ της γενέσεώς τους είτε με τις πρώτες εκδηλώσεις τους. Έτσι, οι επαναστατικές ενέργειες στιγματίστηκαν από εκείνους ως προσπάθειες ανατροπής της υφιστάμενης κατάστασης στην κοινωνία και τους θεσμούς και για τις οποίες δεν υπήρχε άλλος δρόμος από το να καταπνιγούν ώστε να μην αλλάξει η ισορροπία δυνάμεων της εποχής στον παγκόσμιο χάρτη³.

Αυτό το γεγονός επισημοποιήθηκε στις αρχές καλοκαιριού του 1815, όταν οι Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης προχώρησαν στην ίδρυση της Ιεράς Συμμαχίας, με σκοπό να διατηρηθεί με οποιοδήποτε κόστος η μέχρι τότε πολιτειακή κατάσταση και η κατ' επέκταση διάλυση όλων των δυνάμεων που επιζητούσαν ανεξαρτησία.

Γίνεται σαφές- λοιπόν- στο σημείο αυτό, ότι εκείνη η περίοδος δε διευκόλυνε την ύπαρξη και τη δράση ρηξικέλευθων ιδεών και ομάδων που διεκδικούσαν την αλλαγή των δεδομένων κι έτσι η γνωστοποίηση της επανάστασης στην Ελλάδα συνάντησε αντιδράσεις τόσο από τους συμμετέχοντες στην Ιερή Συμμαχία όσο κι από άλλους αρχηγούς κρατών, οι οποίοι όμοια είχαν αντιδράσει και σε άλλες επί μέρους προσπάθειες ανεξαρτητοποίησης ανά την υφήλιο. Η παγιωμένη κατάσταση στην κορυφή, όμως, δε μεταφέρθηκε τόσο εύκολα και στον λαό που διψούσε για ελευθερία κι έτσι σε όλη την Ευρώπη ξεκίνησαν να σημειώνονται μικρές και μεγάλες εστίες επανάστασης και ανατροπής των συσχετισμών. Όλες αυτές οι προσπάθειες κατάφεραν να αφυπνίσουν τους Έλληνες και ιδιαίτερα εκείνους τους λόγιους που είχαν έρθει από νωρίς σε επαφή με τον ευρωπαϊκό τρόπο σκέψης και τα κινήματα της εποχής που διαπνέονταν από φιλελευθερισμό και φιλοπατρία. Έτσι λοιπόν, οι ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης έδειξαν το δρόμο και έδωσαν την απαραίτητη ορμή στους σκλαβωμένους Έλληνες για να πάρουν τα όπλα και να διεκδικήσουν τη χώρα που τους άνηκε. Οι φιλόσοφοι, όπως ο Τζον Λωκ και ο Μοντεσκιέ, επηρέασαν βαθύτατα τη σκέψη και τη συμπεριφορά των Ελλήνων διανοουμένων και εκείνοι με την σειρά τους

³ Γ. Σκαρίμπας, *ό. π.*, σ. 24

τροφοδότησαν την ελληνική πραγματικότητα με το όραμα ενός ελεύθερου και κραταιού έθνους, το οποίο θα αποτίναζε τον πολυετή ζυγό των Τούρκων⁴.

Μπορεί ανά την Ελλάδα να υπήρξαν κατά καιρούς προσπάθειες αποτίναξης του ξένου ζυγού και γι' αυτό να υπάρχει η εντύπωση ότι ολόκληρο το έθνος διαπνεόταν από τις ιδέες του Διαφωτισμού, αλλά η πραγματικότητα είναι διαφορετική. Η συγκρότηση της ιδέας και η στρατηγική οργάνωσή της ανήκει στην αυτοβουλία μιας ομάδας ανθρώπων που είχαν έντονο το στοιχείο της φιλοπατρίας και κατάφεραν να εκφράσουν τις επιθυμίες ενός ολόκληρου έθνους για Ελευθερία και Ανεξαρτησία. Οι Έλληνες αυτοί ήταν ο Εμμανουήλ Ξάνθος, ο Αθανάσιος Τσακάλωφ και ο Νικόλαος Σκουφάς που ίδρυσαν τη Φιλική Εταιρεία – μια μυστική, ημιτεκτονική οργάνωση και με την ιδιαίτερα προσεκτική προετοιμασία εφτά περίπου χρόνων κατάφερε την εκδήλωση της Επανάστασης την κατάλληλη χρονική στιγμή⁵.

Εξίσου βαρυσήμαντη αποτέλεσε – τελικά – η τοποθεσία από την οποία ξεκίνησε ο Αγώνας αλλά και η βοήθεια που δέχθηκε η οργανωτική επιχείρηση της Επανάστασης από πλούσιους εμπόρους. Όσον αφορά το πρώτο, συμπεραίνουμε, ότι γενικότερα η τοποθεσία που βρίσκεται η Ελλάδα, όπου γινόταν το σταυροδρόμι των ηπείρων και συνέδεε τις εμπορικές δραστηριότητες πολλών και διαφορετικών λαών υπήρξε καταλύτης των εξελίξεων και των προσπαθειών. Παρά το γεγονός της σκλαβιάς, οι Έλληνες κατάφεραν να βρουν διέξοδο στη θάλασσα και να μετουσιώσουν τον πόθο τους για ελευθερία εκεί. Μετά το 1774 με την υπογραφή της συνθήκης Κιουτσούκ Καϊναρτζή ξεκίνησαν την δραστηριοποίησή τους, αφού ένα βασικό σημείο της ήταν να υπάρχει η δυνατότητα στα πλοία που ανήκαν σε Έλληνες και είχαν ρωσική σημαία να μπορούν να διέρχονται χωρίς περιορισμούς από τον Βόσπορο. Έτσι, δεν ήταν λίγοι εκείνοι που διακρίθηκαν στο εμπόριο και στη ναυτιλία καταφέροντας να αναπτύξουν ιδιαίτερα μεγάλες περιουσίες, τις οποίες προσέφεραν προς τον Αγώνα. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα συνάφθηκαν συμφωνίες ανάμεσα σε Έλληνες και Ρώσους, ώστε να είναι οι πρώτοι υπεύθυνοι της εμπορίας των προϊόντων των δεύτερων. Το χαρακτηριστικό εκείνης της περιόδου είναι ότι, οι Έλληνες εμπορεύονταν, ως επί το πλείστον, με πολύ μικρά πλοία μέχρι τότε και μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα κατάφεραν να έχουν στην ιδιοκτησία τους έναν πολύ δυνατό στόλο με προεξάρχοντα τα νησιά της Ύδρας, των Σπετσών και των Ψαρών.

⁴ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, Αθήνα 1978, τ. 1, σ. 101

⁵ Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: από των αρχαιότατων χρόνων μέχρι του 1930*, Αθήνα 1932, τ. 6, σ. 8

Αυτά τα πλοία, όταν ξεκίνησε η Επανάσταση τέθηκαν στη διάθεση των επαναστατών και από εμπορικά μεταβλήθηκαν σε πολεμικά⁶.

Εκείνα τα χρόνια, έχοντας αποκτήσει δύναμη και ισχυρές γνωριμίες, υπήρξαν Έλληνες που έδωσαν ως δωρεά πολλά χρήματα για την ανέγερση σχολείων και την παροχή συγγραμμάτων προς τους σκλαβωμένους συμπατριώτες τους. Προσθετικά, στην Αυστρία κατά την ίδια περίοδο, παρά τον αφελληνισμό του Μέτερνιχ ξεκίνησε να υπάρχει μια πολύ μεγάλη παρουσία Ελλήνων που κυμαινόταν περίπου στους 5.000. Η συγκεκριμένη οντότητα του ελληνισμού μέσα στην καρδιά της Ευρώπης έδωσε στέγη σε πολλούς φωτισμένους ανθρώπους και δασκάλους του γένους. Ανάμεσα σε αυτούς που μετέτρεψαν την πρωτεύουσα της Αυστρίας σε άντρο της προεπαναστατικής Ελλάδας ήταν ο Α. Γαζής, ο Ν. Δούκας και ο Κ. Κούμας που έδωσαν ιδιαίτερη σημασία στην πρόοδο της τυπογραφίας ελληνικών συγγραμμάτων και ελληνικής εφημερίδας – με την ονομασία «Εφημερίς». Εκεί ήταν κι όταν ο Ρ. Φεραίος, λίγο αργότερα, τύπωσε τα πρώτα επαναστατικά έγγραφα του και διατύπωσε τις πρώτες ιδέες του για το μέλλον του ελληνισμού⁷.

Στη Γαλλία υπήρχε ένα πολύ μεγάλο μέρος Φιλελλήνων και Ελλήνων που τους ήταν αβάσταχτο να βλέπουν τα πατρογονικά εδάφη σε διαφορετική κυριότητα. Ιδιαίτερα, η νότια πόλη της χώρας, η Μασσαλία αφού συνάντησε αρκετούς επισκέπτες από την Ελλάδα εξαιτίας της θέσης της και του πολύ γνωστού λιμανιού που υπήρχε εκεί, έγινε σημείο αναφοράς για όποιον επιθυμούσε να βοηθήσει στην προετοιμασία των Ελλήνων. Η πολύ ισχυρή ελληνική παροικία της πόλης ήταν μάλιστα υπεύθυνη και για την υποδοχή συμπατριωτών τους από τη ρημαζόμενη, από τούρκικα χέρια, χώρα. Η Μαριούπολη, η Βιέννη και η Οδησός από τις ελληνικές παροικίες τους προσέφεραν χρήματα στους αγωνιζόμενους Έλληνες. Ιδιαίτερα η τελευταία βοήθησε στα πρώτα βήματα της Φιλικής Εταιρείας με τις παρθενικές μυήσεις των μελών. Ακόμα μια προσθήκη στον μακρύ κατάλογο των εθνοτήτων που βοήθησαν στην προσπάθεια των Ελλήνων προστέθηκε και η Αίγυπτος. Η συγκεκριμένη χώρα, έχοντας ως αρχηγό τον Μοχάμεντ Άλι με ρίζες από την Μακεδονία, είχε μάθει για τις ενορχηστρώσεις των Ελλήνων προεπαναστατικά και σε συνάρτηση με την έκδηλη επιθυμία του να

⁶ <https://www.cnn.gr/ellada/story/256847/oi-ellines-emporoi-tis-diasporas-h-symvoli-toys-stin-epanastasi-toy-21>, πρόσβαση στις 20.08.2021

⁷ Π. Κουτούζης, *Τα μικρά της Επανάστασης - Όσα δεν ξέραμε για το 1821 μέσα από 200 σύντομα κείμενα*, Αθήνα 2021, σ. 87

εξασθενίσει και να ελαττώσει τη δύναμη των Τούρκων, έδωσε την άδεια για να συνεπικουρηθεί και από εκείνους ο ελληνικός αγώνας.

Αξίζει, όμως, να παραμείνουμε και να εστιάσουμε στις εστίες που ξεκίνησαν να σχηματίζονται ήδη προεπαναστατικά σε όλη την Ευρώπη και ήταν φιλικά προσκείμενες προς την Ελλάδα και τον μελλοντικό αγώνα της για ανεξαρτησία. Ιδιαίτερα σημαντική σε αυτό ήταν η συμβολή της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού, όπου μέσα από εκεί σχηματίστηκε ένα μεγαλύτερο κύμα αγάπης και θαυμασμού προς τους αρχαίους Έλληνες και τα πεπραγμένα τους, αναγνωρίζοντάς τους μάλιστα ως τους πατέρες του δυτικού πολιτισμού. Αρκετοί ευρωπαίοι περιηγητές ξεκίνησαν να επισκέπτονται την χώρα που γέννησε τόσο μεγάλες προσωπικότητες, θέλοντας να δουν και να καταλάβουν ποιο ήταν αυτό το μαγικό στοιχείο που σαγήνευε από αρχαιοτάτων χρόνων όλους τους ταξιδιώτες και να περπατήσουν στα ίδια σοκάκια που περπάτησαν κάποτε ο Περικλής, ο Σωκράτης, ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης.

Εκείνη την περίοδο άρχισε να εκφράζεται μια βαθιά και οργανωμένη υποστήριξη στα δίκαια αιτήματα της Ελλάδας με την ίδρυση συμβουλίων, γνωστών και ως κομιτάτα, τα οποία απηχούσαν το φιλελληνικό κλίμα των μεγάλων ευρωπαϊκών κρατών. Μέλη τους ήταν σημαίνουσες προσωπικότητες της κάθε χώρας δίνοντας απλόχερα τη βοήθειά τους στον ελληνικό πληθυσμό – άλλοτε με την υποδοχή προσφύγων που προέρχονταν από την Ελλάδα και διασφαλίζοντάς τους κανονικές συνθήκες διαβίωσης, άλλοτε με την αγορά Ελλήνων που πωλούνταν στα σκλαβοπάζαρα και χαρίζοντας την ελευθερία τους και άλλοτε με την αποστολή χρηματικών ποσών στις οργανωτικές επιτροπές του Αγώνα εντός της Ελλάδας⁸.

Από το 1820 κι έπειτα, καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε το εμπόριο και η ναυτιλία. Οι τάξεις που δημιουργήθηκαν από την ανάπτυξη της οικονομίας μπόρεσαν να προσδώσουν μια ιδιαίτερη προοπτική στο φιλόδοξο εγχείρημα των Ελλήνων, καθώς πίσω από κάθε καλά οργανωμένη κίνησή τους υπήρχε η προετοιμασία σε ανθρώπινο δυναμικό, πολεμοφόδια, τρόφιμα και μέσα, τα οποία δε θα μπορούσαν να αποκτηθούν χωρίς τη διάθεση των χρημάτων από τους ισχυρούς έμπορες και караβοκύρηδες.

Πριν από το 1821 είχαν πραγματοποιηθεί εκτεταμένες ενέργειες από μέρους των ισχυρών δυνάμεων της Ευρώπης, με αποτέλεσμα να προετοιμάζεται το έδαφος για όλα όσα θα έρχονταν. Μέσα σε εκείνη την τακτική συμπεριλαμβάνεται και η δημιουργία προξενείων μαζί με την κατά τόπους προεπαναστατική δραστηριότητα που

⁸ <https://www.eefshp.org/o-filellinismos-stin-gallia-toy-18oy-kai-19oy-aiona/>, προβολή στις 21.08.2021

ήταν σαφές ότι θα αποδιοργάνωνε την πολιτική των Οθωμανών. Ως απόδειξη αυτών των ενεργειών, αναφέρεται το γεγονός ότι από το 1710 κι έπειτα εμφανίστηκαν και ξέσπασαν πολλές και διαφορετικές εξεγέρσεις εναντίον του ξένου ζυγού – που μπορεί να απέτυχαν όλες να στεφθούν με επιτυχία, κατέδειξαν όμως τη διάθεση και την ορμή που υπήρχε διάχυτη στην ελληνική επικράτεια για ελευθερία και ανεξαρτησία⁹.

Με σκοπό να γίνει ακόμα πιο κατανοητό το ξεκίνημα της Ελληνικής Επανάστασης, θα πρέπει να επιχειρηθεί μια συγκεκριμένη ιστορική αναδρομή, η οποία εμπεριέχει τις κυριότερες προσπάθειες για εξέγερση και τις πολύ σημαντικές οργανωτικές κινήσεις που συνέβησαν από τη μεριά των Ελλήνων.

Η συγκυρία της Αμερικανικής Επανάστασης και ο Διαφωτισμός που υπήρξε - αργότερα - στην περιοχή της Ευρώπης διαδραμάτισαν έναν σαφή και καταλυτικό ρόλο στις μεταγενέστερες εξελίξεις. Μέσω του τελευταίου γεγονότος άρχισε να δημιουργείται μια οφθαλμοφανής άνοδος των μεσαίων και αστικών στρωμάτων, που προσπαθούσαν να επηρεάσουν την κοινή γνώμη με καινούριες αντιλήψεις και αξιακά δεδομένα, διατρέψαν καινούριες πολιτικές επιθυμίες και επιχειρούσαν να κάνουν σαφή τα όρια της παλιάς με τη νέα εποχή, προωθώντας την νεωτερικότητα¹⁰. Από την άλλη, τα σύμβολα της Γαλλικής επανάστασης *liberté, égalité, fraternité* (ελευθερία, ισότητα, αδελφοσύνη) είναι και τα ιδανικά των σκλάβων Ελλήνων οι οποίοι θα πρότασσαν το πατριωτικό καθήκον και έπαιρναν τα όπλα¹¹.

Τα πονήματα των μεγάλων φιλοσόφων του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, όπως του Τζον Λοκ, του επηρεασμένου από εκείνον – Βολταίρου και του Ζαν Ζακ Ρουσό, έγιναν πολύ γρήγορα κτήματα της οργάνωσης των Ελλήνων για Επανάσταση και της βούλησής τους για αλλαγή του πνεύματος. Ακόμα και το σχολικό πρόγραμμα μεταβλήθηκε εκείνη την περίοδο και πέρασε από την περίοδο της επικράτησης του ακραίου συντηρητισμού με θρησκευτικό πρόσημο στην άμβλυνση των διαφορών με πολλά αντίστοιχα του εξωτερικού και την ταυτόχρονη εισαγωγή θετικών και φιλοσοφικών μαθημάτων. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι μπορεί να υπήρχαν αντιδράσεις και εχθρικές στάσεις από μέρος του κλήρου, αλλά η Ύψιστη Χριστιανική Αρχιεπισκοπή ήταν εκείνη που ύψωσε το λάβαρο της διάδοσης των ρηξικέλευθων ιδεών και της κουλτούρας που επικρατούσε στο εξωτερικό εκείνη την εποχή. Έτσι, ο ελλαδικός χώρος πέρασε από το πάγιο σκεπτικιστικό κλίμα απέναντι στην Ευρώπη,

⁹ Κ. Παπαρρηγόπουλος, *ό. π.*, τ. 6, σ. 62

¹⁰ E. Cassirer, *Η φιλοσοφία του Διαφωτισμού*, Αθήνα 2013, σ. 53

¹¹ E. J. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, Αθήνα 2015, σ. 115

στην υιοθέτηση ιδεών και προτύπων που είχαν εισαχθεί από μεγάλες χώρες της ηπείρου¹².

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός είναι αλήθεια, ότι είχε πολύ σημαντικό ρόλο στην πνευματική άνθιση των Ελλήνων και δρομολόγησε την ύπαρξη εξελίξεων από το τέλος του 18^{ου} αιώνα έως το ξέσπασμα της Επανάστασης. Ορόσημο για την προώθησή του ήταν η σύναψη της Συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή μεταξύ Οθωμανών και Ρώσων, η οποία έδινε τη δυνατότητα σε λαούς που βρίσκονταν υπό την κατοχή των πρώτων να αναπτύξουν το εμπόριό τους με τον όρο ότι θα χρησιμοποιούσαν τη ρωσική σημαία στα καράβια του. Αυτό το γεγονός οδήγησε στην αλματώδη ανάπτυξη του εμπορίου και των συναναστροφών των Ελλήνων με άλλες χώρες και είχε σαν αποτέλεσμα την πνευματική τους ανάπτυξη. Βέβαια, δεν μπορούμε να πούμε, ότι η ανάπτυξη ήταν μονάχα πνευματική, καθώς οι Έλληνες διέπρεψαν και σε άλλους τομείς – όπως ο οικονομικός. Έτσι, πολύ γρήγορα υπήρξαν μεταβολές σε συνειδήσεις και αντιλήψεις αιώνων θέτοντας σε κίνηση τις τεκτονικές πλάκες που κρατούσαν δέσμιους τους λαούς μέχρι τότε¹³.

Ένας σημαντικός εκπρόσωπος ήταν ο Ρήγας Φεραίος, ο οποίος ήρθε από νωρίς σε επαφή με την ευρωπαϊκή πραγματικότητα. Η εμπειρία του στο εξωτερικό τον ώθησε να ξεκινήσει προσπάθεια για την αφύπνιση του έθνους και σε συνδυασμό με τον επηρεασμό του από τους μεγάλους φιλοσόφους του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, σχημάτισε ένα επαναστατικό σκεπτικό¹⁴. Ο ίδιος ο Ρήγας επικεντρώθηκε στην εκπαίδευση του δοκιμαζόμενου ελληνικού λαού, καθώς θεωρούσε, ότι μέσω εκείνης θα γινόταν η πολυπόθητη Επανάσταση και θα ερχόταν το τέλος της τουρκικής κυριαρχίας τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και σε όλη τη βαλκανική χερσόνησο¹⁵. Για την ενίσχυση των φλεγόμενων λόγων του είχε εκδώσει χάρτες που απεικόνιζαν το όραμά του και είχε συγγράψει ένα πόνημα, την «Νέα πολιτική Διοίκησις των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικράς Ασίας, των Μεσογείων Νήσων και της Βλαχομογδανιάς», στο οποίο περιέγραφε χαρακτηριστικά και με κάθε λεπτομέρεια τα όσα υποστήριζε από μέρος σε μέρος και σε συνδυασμό με το έργο αγνώστου συγγραφέα, «Ελληνική Νομαρχία», αποτέλεσαν τα σημαντικότερα έργα που καταρτίστηκαν και έγιναν η

¹² C. Mossé, *Ο Αρχαίος Ελληνικός Πολιτισμός στο Διαφωτισμό: η επίδραση του αρχαίου ελληνικού και ρωμαϊκού πολιτισμού στο γαλλικό Διαφωτισμό*, Αθήνα 1998, σ. 103

¹³ Γ. Διζικίρης, *Ο νεοελληνικός διαφωτισμός και το ευρωπαϊκό πνεύμα 1750-1821: Αισθητική και ιδεολογία των λογίων της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1984, σ. 55

¹⁴ Λ. Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 1990, σ. 95

¹⁵ Φ. Κωτζαγιώργης-Δ. Παπασταματίου, *Ιστορία του νέου ελληνισμού κατά την διάρκεια της οθωμανικής πολιτικής κυριαρχίας*, Αθήνα 2015, σ. 235

πυξίδα του επαναστατημένου λαού για την ιδεολογική συγκρότηση και την αρχή της μεγάλης προσπάθειας το 1821¹⁶. Είναι ακόμα σημαντικό να επισημανθεί, ότι λόγω της βούλησής του για τη συνολική επανάσταση των βαλκανικών περιοχών, κατάφερε επηρεαζόμενος από τον ύμνο της Γαλλίας να συγγράψει ένα δικό του έργο, τον Θούριο, και να τον εντάξει στο ίδιο μοτίβο. Το συγκεκριμένο έργο έχει χαρακτηριστεί ως ένα από τα πιο αξιοσημείωτα έργα εκείνης της εποχής. Τόσο ο τρόπος του θανάτου του όσο και οι ενέργειές του τον έκαναν να μείνει στην ιστορία ως ένα πολύ σημαντικό κεφάλαιο και ως έναν ακούραστο αλτρουιστή.

Οι συγκεκριμένοι άνθρωποι, οι οποίοι διέθεταν το απαραίτητο και αξιοζήλευτο εκπαιδευτικό υπόβαθρο, αξίζει να μνημονεύονται για την προσπάθειά τους να αλλάξουν τη μοίρα του τόπου ως προς την εκπαίδευση και την παιδεία του λαού και να τον «μετακινήσουν» από το αδιέξοδο του αναλφαβητισμού και της έλλειψης στοιχειώδους γνώσης στην αντίληψη φιλοσοφικών εννοιών¹⁷.

Η τελική και καθοριστική στάση των Μεγάλων Δυνάμεων οφείλεται στις αρχές που διέπουν τον Διαφωτισμό και κατ' επέκταση τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό που εκφράστηκε λίγο αργότερα και στον ελλαδικό χώρο¹⁸. Οι εκπρόσωποι του τελευταίου είχαν ως εμπειρία την κάκιστη συμπεριφορά των Τούρκων απέναντι στους σκλαβωμένους συμπατριώτες τους και λίγους από αυτούς, αφού προσκύνησαν πρώτα στις επιλογές του Σουλτάνου, τάχθηκαν εναντίον των εθνικών συμφερόντων.

Η καίρια και η οργανωτική δομή της εθνεγερσίας έγκειται στη δημιουργία της μυστικής ομάδας, της Φιλικής Εταιρείας, τον Σεπτέμβριο του 1814, της οποίας ο αρχικός στόχος ήταν να επιτευχθεί η ανεξαρτησία του ελληνικού κράτους με την αναγνώριση και την υποστήριξη του Τσάρου¹⁹. Αυτή η ομάδα πλησίασε αρχικά τον Έλληνα Υπουργό Εξωτερικών του Τσάρου, Ι. Καποδίστρια, ο οποίος είχε ισχυρές προσβάσεις εκείνη την εποχή σε ολόκληρη την ήπειρο προτείνοντάς του να τεθεί επικεφαλής της²⁰. Πρέπει να γίνει σαφές το μέγεθος της προσωπικότητας του, αφού από μεγάλη μερίδα των Ελλήνων θεωρούνταν ο μοναδικός που θα μπορούσε να ηγηθεί με αξιώσεις και να βγάλει τη χώρα από το τέλμα της σκλαβιάς. Ο ίδιος, βέβαια, δεν δέχθηκε την πρόταση αλλά υπερασπίστηκε και την άποψη, ότι η ώρα που είχε επιλεχθεί

¹⁶ Γ. Λεοντσίνης, *Ζητήματα Νεότερης ελληνικής ιστορίας και εκπαίδευσης*, Αθήνα 1995, σ. 119

¹⁷ Κ. Παπαρηγόπουλος, *ό. π.*, σ. 358

¹⁸ G. Finlay, *History of the Greek Revolution*, London 1861, σ. 121

¹⁹ T. Gordon, *History of the Greek Revolution*, Edinburgh 1844, σ. 47

²⁰ P. K. Grimsted, *Capodistrias and a "New Order" for Restoration Europe: The "Liberal Ideas" of a Russian Foreign Minister*, London 1968, σ. 191

για την εξέγερση δεν ήταν ορθή και η αποτυχία του εγχειρήματος ήταν δεδομένη²¹. Έχοντας εισπράξει την κατηγορηματική άρνησή του, οι ιθύνοντες κατευθύνθηκαν προς τη λύση του Αλέξανδρου Υψηλάντη, ο οποίος έδειχνε ενθουσιασμένος με την ιδέα του ξεσηκωμού²².

Η συγκεκριμένη περίοδος προοικονομούσε αρκετά δυσόιωνες καταστάσεις σχετικά με τις επαναστάσεις ανά την υφήλιο, με πρώτο τον Μέτερνιχ να επαγρυπνά για να καταπνίξει οποιονδήποτε επιθυμούσε την αλλαγή στη χώρα του²³. Η επανάσταση, λοιπόν, είχε καταδικαστεί πριν ακόμα ξεκινήσει²⁴. Γι' αυτό το λόγο, με την άποψη του Ι. Καποδίστρια συντάχθηκε ο Α. Κοραΐς, ο οποίος θεωρούσε ότι το ξέσπασμα του πολέμου θα έπρεπε να παραταθεί για μια ευνοϊκότερη στιγμή έπειτα από την πνευματική προετοιμασία των Ελλήνων μέσω των γραμμάτων και της εκπαίδευσης²⁵. Συνάμα, το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης και οι ευνοούμενοι Φαναριώτες να βλέπουν το προσωπικό τους συμφέρον και μην επιθυμούν την αλλαγή της υφιστάμενης κατάστασης²⁶.

Όμως, η έκβαση και το τέλος της ελληνικής Επανάστασης αποδείχθηκε, ότι ήταν επιτυχές, ειδικά εάν κανείς αναλογιστεί και το μέγεθος της αντιπάλου της. Από την πτώση της Κωνσταντινούπολης μέχρι τη στιγμή της μνημειώδους εξέγερσης υπήρχε σε ολόκληρη την επικράτεια η παρουσία του οθωμανικού στρατού και των αξιωματούχων του, αλλά μέσα σε μια δεκαετία από το ξέσπασμα της εξέγερσης άλλαξαν τόσο το status quo όσο και ο ρους της ιστορίας.

Η αρχή της προσπάθειας αποτέλεσε μία από τις σημαντικές στιγμές του ελληνικού κράτους και «πέρασε εύκολα απ' τη μνήμη στην καρδιά». Ο αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας, Αλέξανδρος Υψηλάντης, στις 22 Φεβρουαρίου 1821, αφού διέσχισε τον Προύθο και ευρισκόμενος στο Ιάσιο της Μολδοβλαχίας - σήκωσε ψηλά το λάβαρο της εθνικής προσπάθειας. Παρόλο που στην αρχή, ο σχεδιασμός ήταν να ξεκινήσει η Επανάσταση από την νότια Πελοπόννησο και να βρεθεί σε αυτή ο Υψηλάντης ερχόμενος από τη θάλασσα, εκείνη άλλαξε στη συνάντηση της ηγετικής ομάδας των Φιλικών στο Ισμαήλιον το φθινόπωρο του 1820. Η κύρια αιτία της τελικής επιλογής ήταν το γεγονός, ότι στην περιοχή της Μολδοβλαχίας δεν επιτρεπόταν να

²¹ D. Brewer, *The Greek War of Independence: The Struggle for Freedom from Ottoman Oppression and the Birth of the Modern Greek Nation*, Woodstock 2001, σ. 26-27

²² G. Finlay, *ό. π.*, σ. 136

²³ R. B. Mowat, *A History of European Diplomacy 1815-1914*, London 1922, σ. 31

²⁴ C. M. Woodhouse, *The Greek War of Independence*, London 1952, σ. 46

²⁵ Σ. Φλέμιγκ, *Ο Ιωάννης Καποδίστριας και η Συνθήκη του Λονδίνου*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 7

²⁶ Λ. Σταυριανός, *Τα Βαλκάνια - Από το 1453 και μετά*, Αθήνα 2007, σ. 282

βρίσκεται στρατός των Τούρκων και οι κατά τόπους αξιωματούχοι ήταν Έλληνες Φαναριώτες.

Αυτή ήταν η παρθενική πολεμική πράξη από μεριάς των Ελλήνων, αφού έπειτα από τη μη επίτευξη του αρχικού στόχου που ήταν μια μεγάλη βαλκανική εξέγερση, αποφασίστηκε η έφοδος στα ρουμανικά πριγκιπάτα. Την πρώτη ημέρα του Μάρτη, επίσης, ξεκίνησε προς την Βλαχία και έχοντας προστεθεί το τμήμα του Γ. Ολύμπιου, του Φαρμάκη και άλλων Ελλήνων εθελοντών αριθμούσε μια σημαντική δύναμη της τάξεως των 7.000 στρατιωτών. Η σπίθα, που στην πορεία έγινε πυρκαγιά είχε μόλις αρχίσει.

Β' Κεφάλαιο

Η Φιλική Εταιρεία

Η δημιουργία της Φ.Ε. υπήρξε ίσως η πιο αξιόλογη πολιτική πράξη από ελληνικής μεριάς με στόχο την προετοιμασία της ελληνικής εθνεγερσίας. Αποτέλεσε, επίσης, την τελική κατάληξη μιας συνεχιζόμενης απειθούς κατάστασης και επιθυμίας ξεσηκωμού σε βάρος του τουρκικού ζυγού. Η Εταιρεία υιοθέτησε ένα καινούριο αφήγημα, δηλαδή ότι η Επανάσταση θα έπρεπε να αποτελέσει κίνημα όλων των Ελλήνων, αφήνοντας έτσι στο παρελθόν την πεποίθηση και το όραμα για τον καθολικό συντονισμό όλων των βαλκανικών λαών σε αυτή την προσπάθεια. Ταυτόχρονα, εγκατέλειψε την παγιωμένη αντίληψη για την αρχική συμφωνία με κάποια ισχυρή χώρα για να ξεκινήσει η Επανάσταση και έκανε από την αρχή σαφές, ότι η αφετηρία της θα γινόταν αφού πρώτα είχε πραγματοποιηθεί η μυστική και συνωμοτική προετοιμασία της²⁷.

Η Γαλλική επανάσταση και τα προτάγματά της ήταν για άλλη μια φορά οι κύριες αιτίες της ευρωπαϊκής προόδου και της ίδρυσης των μυστικών οργανώσεων, οι οποίες έτρεφαν αγάπη προς την πατρίδα τους και επιζητούσαν την ελευθερία σε όλους τους τομείς της ζωής τους. Ο σχηματισμός τους προήλθε από άτομα που κατείχαν ιδιαίτερη πολιτική συνείδηση και διέθεταν ρηξικέλευθες ιδέες σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να κινηθεί ο κόσμος κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο²⁸. Η περίπτωση της Φ.Ε. διαφέρει σε σχέση με τις άλλες ως προς την τοποθεσία της ίδρυσής της, καθώς αυτή επιλέχθηκε εξαιτίας της μυστικοπάθειας και με στόχο την καλύτερη οργάνωσή της. Η επιλογή μιας ισχυρής πόλης της ελληνικής ομογένειας ήταν κατάλληλη επιλογή κι έτσι από μια ξένη επικράτεια γνωστοποιήθηκαν προς τον ελλαδικό χώρο τόσο η συνωμοτική της δράση όσο και οι στόχοι της, αλλά πάντοτε με μια σταδιακή πορεία με βάση τις πόλεις στις οποίες είχε πρωταρχικά κάνει αισθητή την παρουσία του και τα διδάγματά του ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός²⁹.

Ένα εξίσου σημαντικό στοιχείο που χρήζει να επισημανθεί είναι, ότι εκείνες οι οργανώσεις είχαν ένα πολύ εξειδικευμένο τρόπο εισδοχής ενός νέου μέλους μαζί με

²⁷ Β. Παναγιωτόπουλος, «Η Φιλική Εταιρεία: Οργανωτικές προϋποθέσεις της Εθνικής Επανάστασης», στην: *Ιστορία του νέου ελληνισμού 1770-2000*, Αθήνα 2003, τ. 3, σ. 11

²⁸ Α. Μανδουλαρά – Γ. Νικολάου, «Το εφικτό και το ανέφικτο της Ιστορίας και της Ιστοριογραφίας: η Φιλική Εταιρεία», στην: *Φιλική Εταιρεία: Επαναστατική δράση και μυστικές εταιρείες στη νεότερη Ευρώπη*, Αθήνα 2017, σ. 22

²⁹ Π. Κιτρομηλίδης, «Οι πόλεις των Φιλικών», στο: *Οι πόλεις των Φιλικών: Οι αστικές διαδρομές ενός επαναστατικού φαινομένου*, Αθήνα 2018, σ. 28

απόλυτη και χωρίς παρερμηνείες κλιμακωτή κατάταξη σε βαθμίδες – όπως και οι τεκτονικές οργανώσεις, στις οποίες στηρίχθηκαν³⁰. Προς επίρρωση του τελευταίου, είναι γνωστό, ότι ο Εμ. Ξάνθος επηρεάστηκε και διαμόρφωσε την σκέψη του πάνω στις ιδέες της Ελευθερίας και της Ανεξαρτησίας, έπειτα από τη μύησή του στην Τεκτονική Στοά της Λευκάδας «Ένωσις», αλλά και ο Αθ. Τσακάλωφ συμμετείχε στο «Ελληνόγλωσσο Ξενοδοχείο» στην πρωτεύουσα της Γαλλίας³¹.

Το ιδεολογικό υπόβαθρο που υπήρχε στις τεκτονικές οργανώσεις, μάλιστα, εισήγαγε ένα μεταρρυθμιστικό και επαναστατικό πνεύμα, το οποίο προπαρασκεύασε τον ερχομό στη χώρα αρκετών ομάδων, οι οποίες εμφορούνταν από προτεσταντικό δόγμα, είχαν φιλανθρωπική δράση και προωθούσαν την εκπαίδευση στον ελληνικό λαό πριν από την έναρξη της Επανάστασης έως την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους. Μέσα στο ίδιο διάστημα πραγματοποιήθηκαν και οι Εθνοσυνελεύσεις, στις οποίες εμπεριέχονταν προοδευτικές ιδέες και είχε πολλές καινοτόμες πτυχές – που θύμιζαν αντίστοιχες του εξωτερικού. Με αυτό τον τρόπο, λοιπόν, σημειώθηκε μια αλληλεπίδραση νέων ιδεών ανάμεσα στα διδάγματα προερχόμενα από την Αγγλία και τη Γαλλία σε συνδυασμό με τις ιδέες των ελληνικών διαφωτιστών που υπήρχαν σε ολόκληρη την Ευρώπη³².

Μέσα στο συγκεκριμένο κοινωνικό και πολιτικό γίνεσθαι, ιδρύθηκε το 1814 η Φιλική Εταιρεία στην Οδησό. Η επιλογή της συγκεκριμένης πόλης έγινε καθώς εκεί υπήρχε μια ακμάζουσα και συνεχώς αυξανόμενη ελληνική παροικία, η οποία αποτελούνταν ως επί το πλείστον από μικρούς και μεγάλους εμπόρους³³. Επίσης, το λιμάνι της αποτελούσε την αρχή των εξαγωγών της Ρωσίας προς τις υπόλοιπες χώρες και εκεί υπήρχε μεγάλη προσέλευση του μεγαλύτερου μέρους των εισαγωγών, στις οποίες διαδραμάτιζαν κεντρικό ρόλο οι Έλληνες επιχειρηματίες της περιοχής αποκτώντας σπουδαία οφέλη³⁴.

Τα τρία ιδρυτικά μέλη δεν ανήκαν ούτε στην υψηλή ούτε στην χαμηλή οικονομική θέση, αλλά ήταν όπως και αρκετοί άλλοι στην Ευρώπη, που αγωνιούσαν κάθε μέρα για τις επιχειρήσεις. Ακόμα, δε χαρακτηρίζονταν ως απόγονοι του παλιού

³⁰ Β. Ηλιάδης, *Η Φιλική Εταιρεία: Διαφωτισμός, Τεκτονισμός*, Αθήνα 2007, σ. 18

³¹ Β. Παναγιωτόπουλος, *Κωνσταντίνος Καντιώτης. Κερκυραίος: Ελάσσων Φιλικός, αγωνιστής της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα 2019, σ. 76

³² Gr. L. Arsh, *Η Φιλική Εταιρεία στη Ρωσία – Ο απελευθερωτικός Αγώνας του ελληνικού λαού στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και οι ελληνορωσικές σχέσεις*, Αθήνα 2011, σ. 195

³³ Ν. Γιακωβάκη, «Οδησός, Κωνσταντινούπολη, Ισμαήλι: Τρεις οργανωτικοί σταθμοί ενός αχαρτογράφητου δρομολογίου», στο: *Οι πόλεις των Φιλικών: Οι αστικές διαδρομές ενός επαναστατικού φαινομένου*, ό. π., σ. 79

³⁴ Gr. L. Arsh, ό. π., σ. 197

συστήματος που αντιπροσώπευε τις κοινοτικές και χριστιανικές δομές, αλλά ήταν γνωστοί ως μέλη της σημαίνουσας ελληνικής ομογένειας. Ο Αθ. Τσακάλωφ προσέδωσε τις γνώσεις που είχε αποκομίσει από το Ελληνόγλωσσο Ξενοδοχείο στο Παρίσι, ο Ξάνθος παρείχε την εμπειρία του από την τεκτονική οργάνωση που βίωσε στην Στοά της Λευκάδας και ο Ν. Σκουφάς χάρισε την οργανωτική του διάθεση με την οποία γεννήθηκε και η παρθενική σύνθεση της Εταιρείας³⁵. Οι παραπάνω τρεις προσωπικότητες πήραν τα κωδικά ονόματα, τα οποία προκύπτουν από τις συνθηματικές επιστολές τους και συγκεκριμένα ο πρώτος πήρε το «ΑΒ», ο δεύτερος αρχικά το «ΑΔ» και μετέπειτα το «ΑΘ» και ο τελευταίος το «ΑΓ». Οι τρεις τους έφθασαν στο 1814, αφού προηγουμένως είχαν διανύσει ξεχωριστές πορείες ο καθένας³⁶.

Πίσω από την ισχυρή τριανδρία υπήρχε ένα δίκτυο αποφασισμένων ανδρών, οι οποίοι λειτουργούσαν με μόνο γνώμονα το καλό της πατρίδας. Ένας τέτοιος άνδρας ήταν και ο Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος, ο οποίος γνωριζόμενος με τον Ξάνθο περίπου δύο χρόνια μετά την ίδρυσή της, αποφάσισε να γίνει αμέσως μέλος της. Αποτέλεσε ένα πολύ σημαντικό στοιχείο της προετοιμασίας, ταξίδεψε στις μεγάλες πόλεις της Ευρώπης όπου υπήρχε ισχυρή ελληνική ομογένεια επιχειρώντας να τους μύσει στην εθνική προσπάθεια. Έτσι, βρέθηκε από τις νότιες περιοχές της Ρωσικής Αυτοκρατορίας έως τη νοτιοδυτική Γαλλία εμπνέοντας συμπατριώτες του να συνδράμουν με όποιον τρόπο μπορούσαν στο εγχείρημα³⁷. Στη συνέχεια, όμως, λόγω προσωπικών στρατηγικών αντιπαρατάχθηκε με τον άνθρωπο που τον μύσει στην Εταιρεία, συνεχίζοντας όμως να διαδραματίζει έναν εξίσου σημαντικό ρόλο. Αξίζει να αναφερθεί, ότι λίγο πριν την αρχή της Επανάστασης ήταν από εκείνους που πρότειναν να αλλάξει η πολιτική που ακολουθούσε η οργάνωση, όσον αφορά την εξωστρέφειά της, και η άορατη ιδρυτική τριανδρία να μετουσιωθεί σε έναν αρχηγό, τον Αλέξανδρο Υψηλάντη³⁸.

Ο ρόλος και οι κινήσεις της Φ.Ε. έζησαν διαφορετικές περιόδους. Αρχικά, τα τρία πρώτα χρόνια δεν υπήρξε καμία ιδιαίτερη παρουσία κινητικότητας. Τότε βασική μέριμνα δόθηκε στο να μουν στην οργάνωση επιχειρηματίες, άνθρωποι των γραμμάτων και λογιστές – για την ακρίβεια, άτομα από την μεσαία και ανώτερη

³⁵ Ι. Μαζαράκης – Αινιάν, *Η Φιλική Εταιρεία*, Αθήνα 2007, σ 12

³⁶ Ε. Ξάνθος, *Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας*, Αθήνα 2020, σ. 37

³⁷ Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας*, Ναύπλιο 1834, σ. 181

³⁸ Α. Γούδας, *ό. π.*, σ. 77

οικονομική και κοινωνική τάξη, τα οποία θα είχαν μεταρρυθμιστικές ιδέες και επαναστατικό πνεύμα. Παρά την αρχική αποκλειστική μύηση ομοεθνών τους, οι ιδρυτές στην συνέχεια άνοιξαν τις πόρτες της οργάνωσης και για άλλους ομόδοξους λαούς – όπως τους Σέρβους και τους Ρωμαίους, με την προϋπόθεση να μην είναι μέλη σε άλλες κρυφές εταιρείες. Αυτή η συγκεκριμένη διαφοροποίηση και ο στενός όρος προς όλα τα υποψήφια μέλη κατέταξε την Φ.Ε. στο πάνθεον των μυστικών οργανώσεων της εποχής – ειδικά από τη στιγμή που οδήγησε προς την πρώτη πετυχημένη εξέγερση του συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος σε ολόκληρη την ήπειρο. Επίσης, ένα θεμελιώδες γνώρισμα εκείνης της αρχικής περιόδου ήταν η επιδίωξη της δημιουργίας στη συλλογική συνείδηση, ότι πίσω από την μυστική οργάνωση υπήρχε μια «Ανώτερη Δύναμη», η οποία συχνά πυκνά συναντάται με τα αρχικά «ΑΔ»³⁹. Εκείνη η εποχή χαρακτηρίστηκε συνάμα κι από δύο ακόμα δεδομένα – όπως τις ατέρμονες προσπάθειες οργάνωσης και τον χαμηλό και αργό ρυθμό μύησης νέων μελών, αφού από το σύνολο όλων των μελών που υπήρξαν καθόλα τα χρόνια της δράσης της, μόνο το 1/5 είχε μνηθεί εκείνη την περίοδο⁴⁰. Ο αντικειμενικός σκοπός της οργάνωσης, αναφέρεται ρητά στα απομνημονεύματα, και ήταν η συλλογή ατόμων που ήταν σε θέση να βοηθήσουν στη μυστική προετοιμασία της εξέγερσης και έπειτα είτε να τη στηρίξουν παίρνοντας μέρος στις μάχες είτε να βοηθήσουν οικονομικά τον Αγώνα⁴¹.

Η επόμενη χρονιά ήταν κι εκείνη απογοητευτική από άποψη καινούριων μνήσεων. Με αυτό ως γνώμονα, τα ιδρυτικά μέλη ξεκίνησαν να πλησιάζουν άτομα που βρίσκονταν στον ίδιο κλάδο με εκείνους και λόγω της εμπορικής τους δραστηριότητας μπορούσαν να έρχονται ανά τακτά χρονικά διαστήματα σε επαφή με ανθρώπους από διαφορετικές περιοχές της Ευρώπης. Αυτό το γεγονός ήταν κάτι πολύ σημαντικό για την Εταιρεία, καθώς μπορούσαν να μιλούν για την ιδέα της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας, να ανάβουν το φυτίλι του ξεσηκωμού σε όποιους απευθύνονταν και έπειτα να τους αφήνουν να επεξεργαστούν τα δεδομένα. Με αυτό τον τρόπο επιτεύχθηκε μια αξιοσημείωτη πρόοδος τόσο στην διαδραστικότητα που επιθυμούσαν οι ιδρυτές όσο και στην επέκταση της δράσης της σε πολλές και διαφορετικές

³⁹ Κ. Σβολόπουλος, «Η σύσταση της Φιλικής Εταιρείας: Μια επαναπροσέγγιση», στο: *Κατακτώντας την ανεξαρτησία: Δέκα δοκίμια για την Επανάσταση του 1821*, Αθήνα 2010, σ. 60

⁴⁰ Β. Μέξας, *Οι Φιλικοί - Κατάλογος των μελών της Φιλικής Εταιρείας εκ του Αρχείου Σέκερη*, Αθήνα 1937, σ. 12

⁴¹ Ε. Ξάνθος, *ό. π.*, Αθήνα 1845, σ. 4

εμπορικές – κυρίως – πόλεις⁴². Αναφέρεται, ότι τα πρώτα μέλη της αλλά και η ίδια η Εταιρεία δεν είχαν τη βάση τους σε μια συγκεκριμένη πόλη ούτε βρίσκονταν τα ίδια μέσα στον ελλαδικό χώρο. Μάλιστα, κινούνταν μεταξύ της Πόλης και της κεντρικής και νοτιοδυτικής Ρωσίας και για το εμπόριό τους αλλά και για να μη βρίσκονται στο ίδιο σημείο για μεγάλο χρονικό διάστημα για να είναι ασφαλής η επιχείρηση⁴³.

Το 1816 αποτέλεσε το πρώτο έτος κατά το οποίο γέμισε τα πρώτα μέλη με περίσσεια αισιοδοξία για το μέλλον, αφού υπήρξε αθρόα εισροή νέων μελών αποδεικνύοντας έτσι ότι οι ιδέες και η σύλληψη της Φιλικής Εταιρείας αποκτούσαν ακροατές. Εκείνη ήταν η χρονιά κατά την οποία εισήχθη και ο Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος, ο οποίος βλέποντας την ψυχική κατάσταση του Σκουφά αμέσως μετά την επιστροφή του από τη Ρωσία, πείσμωνσε και αποφάσισε να αποδείξει στους ανθρώπους που είχαν περιφρονήσει τον φίλο του ότι οι ιδέες και τα σχέδιά του πατούσαν σε στέρεο έδαφος και μπορούσαν να εφαρμοστούν κάτω από τις κατάλληλες συνθήκες⁴⁴. Το ίδιο έτος μυήθηκε στην οργάνωση και ο Νικόλαος Γαλάτης, ο οποίος υπήρξε ένα αρκετά δραστήριο και ιδιαίτερα αμφισβητούμενο πρόσωπο. Ο Ξάνθος θεωρούσε, βέβαια, από την αρχή ότι η μύησή του δεν ήταν κάτω από τα ορθά πλαίσια και είχε πολλές φορές διατυπώσει ενστάσεις προς το πρόσωπό του και τις κινήσεις του⁴⁵. Βέβαια, η αντίληψη που επικρατούσε προς εκείνον ήταν διττή, καθώς από τη μία διέθετε σημαντική εκπαίδευση, δύναμη, ρώμη και κατείχε ένα ισχυρό αίσθημα πατριωτισμού - αλλά από την άλλη, χαρακτηριζόταν ως υπερόπτης, υπερφίαλος με παρορμητικές εξάρσεις. Αποτέλεσε ένα άτομο, το οποίο όπου βρισκόταν βοηθούσε ως προς τους στόχους της Εταιρείας και σε συνδυασμός με τις ισχυρές και πολύπλευρες γνωριμίες του κατάφερε να προσεγγίσει ένα μεγάλο εύρος ατόμων⁴⁶. Επίσης, ήταν το άτομο πάνω στο οποίο είχαν εναποθέσει τις ελπίδες τους για την προσέγγιση του Ι. Καποδίστρια και την πρόταση προς εκείνον για ανάληψη της αρχηγίας – προσπάθεια που τελικά δεν ευοδώθηκε. Η θητεία του έληξε άδοξα τρία χρόνια έπειτα, όταν δολοφονήθηκε, καθώς κατά πολλούς είχε ξεκινήσει να σφετερίζεται την εξουσία που κατείχε μέσα στην οργάνωση και να δρα από ένα σημείο κι έπειτα προς όφελός του⁴⁷.

⁴² Ι. Φιλήμων, *ό. π.*, σ. 183

⁴³ Ε. Ξάνθος, *ό. π.*, σ. 6

⁴⁴ Ι. Φιλήμων, *ό. π.*, σ. 159

⁴⁵ Ε. Ξάνθος, *ό. π.*, σ. 7

⁴⁶ Ε. Ξάνθος, *ό. π.*, σ. 7

⁴⁷ Ι. Φιλήμων, *ό. π.*, σ. 185

Αυτή η χρονιά οδήγησε την Εταιρεία σε μια νέα πραγματικότητα και της έδωσε το έναυσμα – έπειτα από τις αθρόες εισαγωγές μελών – να πορευτεί με νέα πνοή προς τον μεγαλεπήβολο στόχο της. Τότε ήταν που συνέβησαν πολλές μυσίες οπλαρχηγών και θαλασσοπόρων που είχαν σχέσεις με ξένες δυνάμεις στα Επτάνησα – όπου ανάμεσά τους ήταν ο Παπαγεωργίου, ο Αναγνωστάρας, ο Χρυσοσπάθης, ο Δημητρακόπουλος και ο Φαρμάκης. Ήταν άνθρωποι, που μπορεί οι περισσότεροι από αυτούς να ταξίδευαν συνεχώς ανά την Ευρώπη, αλλά δυσφορούσαν με την κατάσταση στην Ελλάδα εξαιτίας των Τούρκων θεωρώντας τους ένα σαράκι που έπρεπε να καταστραφεί. Έτσι, στάλθηκαν στη Μόσχα ώστε να ενωθούν με τους υπόλοιπους συναγωνιστές τους και κατόρθωσαν μέσα σε δύο χρόνια μια ισχυρή πλειοψηφία Ελλήνων, που βρίσκονταν στην πόλη, να γίνουν μέλη⁴⁸.

Εκ προοιμίου και η επόμενη χρονιά χαρακτηρίστηκε από μεγάλη σπουδαιότητα για την οργάνωση, αφού μυσήθηκαν ακόμα περισσότερα μέλη με σημαντικότερο – τον Αρχιεπίσκοπο Άνθιμο Γαζή. Ήταν ένας Έλληνας στην καταγωγή που ζούσε στην Αυστρία και είχε πλήρη επίγνωση - σχεδόν από το έτος της ίδρυσής της – για τους σκοπούς και τον ρόλο της Φ.Ε. και σε αυτό είχε βοηθήσει ο Γ. Σέκερης με τον οποίο διατηρούσαν στενές σχέσεις και το ίδιο πατριωτικό φρόνημα⁴⁹. Ο ίδιος ο Γαζής πληρούσε επίσης πολλά κριτήρια που είχαν θέσει οι Φιλικοί και τα πιο σημαντικά από αυτά ήταν η διάθεσή του για σύγκρουση με τους Τούρκους και η καταγωγή, η οποία ήταν από τη Μαγνησία, αφού οι Αδελφοί του επιθυμούσαν να δημιουργήσουν σε εκείνη την περιοχή μια ισχυρή έδρα για την οργάνωσή τους – με τον ίδιο ως επικεφαλής⁵⁰. Ο Γαζής, ωστόσο, αντέτεινε ότι το παραπάνω δε θα ήταν μια σοφή επιλογή και αντιπρότεινε την αναζήτηση τοποθεσίας στην Πελοπόννησο και συγκεκριμένα στη Μάνη – κάτι το οποίο επαληθεύθηκε.

Η δεύτερη περίοδος, στην οποία μπορούμε να χωρίσουμε τη δράση της Φ.Ε., καλύπτει το χρονικό διάστημα από το 1818 έως λίγο πριν το ξέσπασμα της Επανάστασης, όπου τότε σημειώθηκε η αλματώδης αύξηση των μελών και ισχυροποιήθηκε η προετοιμασία και ο ρόλος της. Τότε, πραγματοποιήθηκε η αλλαγή της βάσης της από την νοτιοδυτική Ρωσία και την Οδησό στην Κωνσταντινούπολη – γεγονός που βοήθησε αρκετά στη δραστηριοποίηση της Εταιρείας σε ακόμα

⁴⁸ Λ. Τατσιόπουλος, *Νικόλαος Σκουφάς. Ο Εθνεγέρτης Αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας*, Ιωάννινα 1980, σ. 6

⁴⁹ Σ. Φουρνάρος, *Η πειραματική φιλοσοφία κατά τον Άνθιμο Γαζή. Ο ελληνισμός της Διασποράς και η νεοτερικότητα*, Αθήνα 2009, σ. 25

⁵⁰ Ε. Ξάνθος, *ό. π.*, σ. 9

μεγαλύτερο πλαίσιο καθότι βρισκόταν πιο κοντά στον ελλαδικό χώρο παρατηρώντας και την παύση της αδράνειας από τη μεριά του Ξάνθου. Ταυτόχρονα, από το 1818 κι έπειτα, η αθρόα εισροή νέων μελών οδήγησε στην εξάπλωση του δικτύου της οργάνωσης σε πολλά μέρη της Ευρώπης και ειδικά σε περιοχές που είχαν έντονο το στοιχείο του Διαφωτισμού. Η επιλογή της Κωνσταντινούπολης συνδέθηκε και με ακόμα δύο δεδομένα, όπως η παρθενική εξωστρεφής ενέργειά της, η οποία ήταν η δημιουργία του θεσμού των Αποστόλων που πιθανόν υπήρξε ως μια ιδέα προερχόμενη από τη θρησκεία και εμπνεόμενη από την πανομοιότυπη ιδέα των κομισάριων στη Γαλλία κατά το 1789⁵¹. Ως Απόστολοι τέθηκαν διάφορα πρόσωπα, τα οποία ήταν εγνωσμένης αξίας και επάρκειας στο να εκπροσωπούν την Εταιρεία και να έχουν τη δυνατότητα να προσελκύουν υποψήφια μέλη. Σημαντικά παραδείγματα αποτελούν εκείνο «του Φαρμάκη στην Μακεδονία, του Αναγνωσταρά στην Ύδρα, στις Σπέτσες και στην Πελοπόννησο, του Αριστείδη Παπά στα Επτάνησα και του Γαβριήλ Αντόνοβιτς Κατακάζη στη Ρωσία»⁵². Με άλλα λόγια η προγενέστερη «Αόρατη Αρχή» απαρτιζόταν – εκ πρώτης - από τα τρία ιδρυτικά μέρη, αλλά το θέμα που έπρεπε να διευθετηθεί ήταν το γεγονός, ότι πολλά από τα μέλη που εισέρχονταν ανέβαιναν κι εκείνα σε εκείνο τον βαθμό. Εκεί οριζόταν η πιο υψηλή θέση μέσα στην Εταιρεία και εκείνοι χώριζαν την επικράτεια που κάλυπταν οι Τούρκοι με τις δυνάμεις τους. Ο κάθε ένας είχε ως πεδίο ευθύνης ένα παράρτημα της Φ.Ε. στη θέση που βρισκόταν με σκοπό να μούνται όλο και περισσότεροι άνδρες αναλαμβάνοντας υποχρεώσεις που τους ορίζονταν⁵³. Εκείνη η συγκεκριμένη χρονιά επέβη ως κομβική για την πορεία της Εταιρείας, καθώς τόσο οι δραστηριότητές της έδειχναν να έχουν αντίκτυπο όσο και οι άξιοι άνδρες που ξεκίνησαν να μούνται σε αυτή – όπως ο Θ. Κολοκοτρώνης και ο Παπαφλέσσας⁵⁴.

Το 1818, υπήρξε μια πολύ αποφασιστική καμπή για την πορεία και τη λειτουργία της Φ.Ε. Τότε, ο Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος ανέλαβε έναν αρκετά πιο κεντρικό ρόλο, αυτόν του επιτελάρχη της μυστικής ομάδας. Επίσης, τότε, σημειώθηκαν και άλλα δύο σημαντικά περιστατικά. Το πρώτο ήταν μια συνάντηση των πιο υψηλών βαθμών και σημαντικότερων προσώπων μέσα στη Φιλική Εταιρεία στην Πόλη, όπου παρεβρέθησαν προσωπικότητες από διαφορετικές πόλεις χωρών και το

⁵¹ Β. Παναγιωτόπουλος, «Η Φιλική Εταιρεία: Οργανωτικές προϋποθέσεις της Εθνικής Επανάστασης», ό. π., σ. 24

⁵² Στ. Καβαλλιεράκης, «Η Φιλική Εταιρεία», στην: *Η Επανάσταση του 1821. Έντεκα Ιστορικοί Ιγνηλατούν την πορεία του Αγώνα*, Αθήνα 2021, τ. 1, σ. 165

⁵³ Σ. Σακελλάριος, *Φιλική εταιρεία*, Οδησός 1909, σ. 19

⁵⁴ Σ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα 1993, τ. 1, σ. 103-114

δεύτερο ήταν ο ξαφνικός και απροσδόκητος χαμός του Ν. Σκουφά την τελευταία ημέρα του Ιουλίου. Ο Νικόλαος Σκουφάς έμεινε στην Ιστορία, αλλά ο ίδιος δεν πρόλαβε να βιώσει την Εθνεγερσία όπως ήλπιζε και σχεδίαζε. Επίσης, μέσα στο 1818 σημειώθηκε και η μύηση του αδερφού του Γ. Σέκερη, Παναγιώτη, ο οποίος ήταν ένας εξαιρετικά πλούσιος άνδρας που είχε στην κατοχή του έναν μεγάλο στόλο, τον οποίο διέθεσε υπέρ του Αγώνα. Συμπληρωματικά, ο Παναγιώτης Σέκερης είχε τεράστιο πάθος για την Απελευθέρωση και την Εθνική Ανεξαρτησία και για το λόγο αυτό σύναψε έναν μεγάλο αριθμό δανείων, τα οποία στο τέλος δεν μπόρεσε να τα αποπληρώσει στο σύνολό τους και απεβίωσε 28 χρόνια αργότερα σε πενιχρή οικονομική κατάσταση.

Οι άρτιες ενέργειες τόσο των παραπάνω όσο και άλλων λαμπρών αγωνιστών οδήγησαν στην μύηση καινούριων μελών και στους έξι ιεραρχικούς βαθμούς που υπήρχαν μέσα στην Εταιρεία, όπου οι τέσσερις αναφέρονταν στους πολίτες και οι υπόλοιποι 2 στους στρατιωτικούς. Ο όρκος όλων, βέβαια, δινόταν πάνω στην Αλήθεια, το Έθνος, την Πατρίδα και την Αγία Τριάδα.

Το 1818 συντελέστηκε, επίσης μια καινοτομία, αφού τότε έγινε η πρόταση στον Ι. Καποδίστρια να αναλάβει την ηγεσία της μυστικής οργάνωσης. Ο Έλληνας διπλωμάτης καθυστέρησε πολύ να δώσει απάντηση στο αίτημα, καθώς τόσο η θέση του όσο και η περίσταση καθιστούσαν τους λεπτούς χειρισμούς πιο αναγκαίους από ποτέ. Είχε ισχυρή πίστη – όπως και οι περισσότεροι Φιλικοί – ότι οι προσπάθειες για την Ανεξαρτησία θα έπρεπε να είναι αποκλειστικά δικές τους και να μην προσδοκούν την ανάμειξη και την συμβολή κάποιας άλλης εξωτερικής δύναμης που θα τους βοηθούσε. Αυτό ίσως ήταν και το μοναδικό πεδίο σύγκλισης των δύο πλευρών μέχρι εκείνη τη χρονική περίοδο, καθώς ο Ι. Καποδίστριας αρνήθηκε να αναλάβει αρχηγός της, ωστόσο γνωρίζουμε ότι είχε στενές σχέσεις με τον Ξάνθο από τον οποίο πιθανώς να ενημερωνόταν για την πορεία των εργασιών και να συμβούλευε χάρις στην εμπειρία και στις γνώσεις του⁵⁵.

Η Φ.Ε. απέκτησε έναν και μοναδικό αρχηγό τον Απρίλιο του '20, όταν ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, ο οποίος συνδεόταν με τον Ξάνθο μέσω του ελευθεροτεκτονισμού, ανέλαβε την ηγεσία της. Τα αρχικά που του αποδόθηκαν ήταν τα «ΑΡ» και τάχιστα ανέλαβε τα καθήκοντα και την ευθύνη που αυτά περιείχαν. Παρουσίασε αρκετές δεξιότητες και μεθόδους κατάλληλες για την οργάνωση της Φ.Ε.,

⁵⁵ Π. Δ. Μιχαηλάρης, *Οι Φιλικοί: Εμμανουήλ Ξάνθος, Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος, Γρηγόριος Δικαίος, Νικόλαος Σκουφάς, Αθανάσιος Τσακάλωφ*, Αθήνα 2020, σ. 20

τις οποίες είχε εξαιρετικά μεγάλη ανάγκη εκείνη την περίοδο, αφού τα πρόσωπα που βρίσκονταν στους καταλόγους της θα έπρεπε να συνταχθούν για τον υπέρτατο και κοινό σκοπό⁵⁶. Το κείμενο της ανακοίνωσης της ανάληψης της ηγεσίας από τον Αλ. Υψηλάντη χαρακτηρίστηκε ως απλό και ακόσμητο, χωρίς μεγαλοπρέπειες και άλλωστε αντάξιο του μοτίβου πάνω στο οποίο κινούνταν μέχρι τότε η οργάνωση⁵⁷.

Αμέσως μετά, τέθηκαν οι αναθεωρημένοι στόχοι από τον νέο αρχηγό και συγκεκριμένα επικεντρώθηκαν στη γρήγορη κήρυξη της Εθνεγερσίας – τόσο σε Πελοπόννησο όσο και στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, στον λαϊκό ξεσηκωμό που θα οργανωνόταν στην Πόλη, στην ανατίναξη εχθρικών πολεμικών караβιών και στην σύμπραξη με τους Σέρβους ομογενείς⁵⁸.

Τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς σημειώθηκε το παρθενικό ογκώδες αντάμωμα των μελών κάτω από την εποπτεία του Αλ. Υψηλάντη. Το αποτέλεσμα και το επίτευγμα της ογκωδέστατης συνάντησης θα πρέπει να πιστωθεί στον αρχηγό, καθώς ήταν εκείνος που αποφάσισε και οργάνωσε με κάθε λεπτομέρεια και μυστικότητα την πραγματοποίησή της, όπου αποφασίστηκε επισήμως η γοργή κήρυξη της Επανάστασης⁵⁹.

Η πρώτη ιδέα όριζε, ότι η Επανάσταση θα έπρεπε να ξεκινήσει από την Πελοπόννησο, αλλά ο αρχηγός της Φ. Εταιρείας κατέληξε στην απόφαση του ξεκινήματος από τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες θεωρώντας ότι με αυτή την κίνηση θα παρασύρονταν και οι άλλοι λαοί από την ευρύτερη χερσόνησο επαναστατώντας εναντίον των Τούρκων. Αυτή η κίνηση, όμως, δεν στέφθηκε από επιτυχία, αφού ο Ιερός Λόχος – που αποτελούνταν από 500 περίπου φοιτητές και του οποίου ηγούνταν ο ίδιος ο Αλ. Υψηλάντης – ηττήθηκε και ο αρχηγός της Φ.Ε. φυλακίστηκε λίγο αργότερα στην Αυστρία. Το διάστημα που λειτουργούσε ως αρχηγός της έθεσε στέρεες βάσεις και όρισε το οικοδόμημα που λίγο καιρό αργότερα μετέτρεψε τη σπίθα σε πυρκαγιά.

Ως εκ τούτου, η Συνέλευση της Βοστίτσας επιβεβαίωσε όσα είχαν ήδη αποφασιστεί στο Ισμαήλ και η Επανάσταση θα ξεκινούσε σύντομα. Οι δύο αυτές πολύ σημαντικές συνεδριάσεις έμειναν γνωστές ως το απαύγασμα της μυστικής δράσης και προετοιμασίας της Εταιρείας, λίγο πριν το μεγάλο ξέσπασμα της Επανάστασης⁶⁰.

⁵⁶ Β. Παναγιωτόπουλος, «Η Φιλική Εταιρεία: Οργανωτικές προϋποθέσεις της Εθνικής Επανάστασης», ό. π., σ. 29

⁵⁷ Π. Δ. Μιχαηλάρης, ό. π., σ. 22

⁵⁸ Β. Παναγιωτόπουλος, ό. π., σ. 31

⁵⁹ Σ. Γ. Σακελλαρίου, *Φιλική Εταιρεία*, Αθήνα 2014, σ. 190

⁶⁰ Δ. Δημητρόπουλος, *Τρεις Φιλικοί – Έπαρχοι στην Άνδρο από το Επαναστατικό σχέδιο στην κρατική διοίκηση (1822-1825)*, Αθήνα 2020, σ. 212

Η Φ.Ε. αμέσως μετά την κήρυξη της Ελληνικής Παλιγγενεσίας αδρανοποιήθηκε, αφού πρώτα είχε φυτέψει τους απαραίτητους σπόρους που θα έδιναν όλη τους τη δύναμη για την αποφασιστική ανατροπή των υφιστάμενων συσχετισμών. Πολλά από τα μέλη της, μάλιστα, αργότερα και όταν οι συνθήκες το επέτρεψαν πολιτικοποίησαν την προσπάθεια και έθεσαν έναν σαφή ιδεολογικό χάρτη τόσο για το πώς θα έπρεπε να διοικηθεί η χώρα όσο και κάτω από ποιο συγκεκριμένο πρίσμα.

Γ' Κεφάλαιο

Ο ρόλος των Επτανήσων κατά την Επανάσταση του 1821

Στις αρχές του Νοεμβρίου του 1815 η Βρετανία και η Ρωσική Αυτοκρατορία ήρθαν σε συμφωνία με μια εξειδικευμένη σύμβαση που υπέγραψαν στην πρωτεύουσα της Γαλλίας. Η σύμβαση αφορούσε το καθεστώς με το οποίο θα πορεύονταν τα Επτάνησα ευρισκόμενα πλέον κάτω από την κυριότητα της Βρετανίας και ταυτόχρονα θα ονομάζονταν ως Ηνωμένες Πολιτείες των Ιονίων Νήσων. Αυτή ήταν κι η αφετηρία της λεγόμενης Αγγλοκρατίας στα νησιά του Ιονίου που διήρκησε 49 ολόκληρα χρόνια⁶¹.

Από εκείνη τη στιγμή κι έπειτα η ηγέτιδα χώρα απέστειλε αμέσως έναν διοικητή για τα νησιά, ο οποίος ήταν ο Τόμας Μαίτλαντ που αποδείχθηκε ιδιαίτερα σκληρός απέναντι στον επανησιακό λαό⁶². Ο διοικητής εφάρμοσε μια τυραννική εξουσία, η οποία ήταν απόρροια της αγγλικής πολιτικής και της οπτικής που είχε απέναντι στην αποικία της. Μέσα στο σύντομο χρονικό διάστημα των δύο ετών ετοιμάστηκε ένα σύνταγμα, το οποίο δεν έδινε πολλές ελευθερίες και έδειχνε το πως θα πορεύονταν τα νησιά της Πολιτείας από εκεί κι έπειτα. Το Σύνταγμα του 1817 – όπως έμεινε γνωστό - επέτασσε την ύπαρξη της εξαμελούς γερουσίας και του Κοινοβουλίου που απαρτιζόταν από 42 βουλευτές. Τα παραπάνω ήταν μονάχα η κατ' επίφαση ένδειξη προοδευτισμού, αφού όλες οι εξουσίες πήγαζαν από τον ίδιο τον Μαίτλαντ, ο οποίος κατείχε το δικαίωμα του να σταματήσει ή να εμποδίσει μια διαδικασία που δεν επιθυμούσε – με το βέτο⁶³. Ωστόσο, παρά την αγκίστρωση του Συντάγματος στην αριστοκρατία των νησιών και φυσικά στον Άγγλο διοικητή που τα έκανε αυστηρά και καταπιεστικά, μπορούσε κανείς να διακρίνει και ψήγματα προοδευτισμού και λιμπεραλισμού.

Εννιά μόλις χρόνια μετά την αλλαγή του αιώνα οι Άγγλοι απέκτησαν το νησί της Κεφαλλονιάς, των Κυθήρων και της Ζακύνθου. Την επόμενη χρονιά κέρδισαν τη Λευκάδα και μετά από τέσσερα χρόνια την Κέρκυρα. Βαθμιαία, ακόμα και οι περιοχές που βρίσκονταν στο ηπειρωτικό κομμάτι της χώρας καταλήφθηκαν⁶⁴. Αξιοσημείωτο

⁶¹ Μ. Α. Κοτίνα, *Το ριζοσπαστικό κίνημα στα αγγλοκρατούμενα Επτάνησα (1848-1864) – Το ριζοσπαστικό επανησιαστικό κίνημα, οι ιδεολογικές καταβολές του*, Αθήνα 2014, σ. 18

⁶² Γ. Μοσχόπουλος, *Ιστορία της Κεφαλονιάς*, Κεφαλονιά 1988, τ. 2, σ. 69

⁶³ Σ. Λουκάτος, *Η επανησιακή πολιτική σχολή των Ριζοσπαστών*, Αργοστόλι 2009, σ. 55-75

⁶⁴ Δ. Κόκκινου, *Ελληνική Επανάσταση*, Αθήνα 1974, σ. 79

είναι το παράδειγμα της Πάργας όπου οι κάτοικοί της μετά την παράδοση της πόλης βρήκαν καταφύγιο στα βόρεια νησιά του Ιονίου⁶⁵.

Η οργανωμένη τακτική της Αγγλίας βρισκόταν στην ίδια γραμμή με εκείνη της Τουρκίας, λόγω του ότι πίστευαν ότι η τελευταία θα είχε τη δυνατότητα να εμποδίσει τις κινήσεις που γίνονταν από τον Τσάρο για τη μετάβασή του στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων⁶⁶. Οι Βρετανοί έχοντας εικόνα από τη βοήθεια που έδιναν οι κάτοικοι των νησιών του Ιονίου στους επαναστατημένους Έλληνες, τόσο με έμπυχο δυναμικό όσο και με εράνους που πραγματοποιούσαν, αποφάσισαν να εφαρμόσουν δραστικές μεθόδους με σκοπό να αποτρέψουν την περαιτέρω βοήθεια από μέρους τους. Ειδικά στην Κέρκυρα δημιουργήθηκε ένα γραφείο, το οποίο υπαγόταν στην απευθείας κυριότητα της αγγλικής κυβέρνησης με σκοπό να ελέγχεται η αλληλογραφία που διακινούνταν από και προς τα νησιά, καθώς το συγκεκριμένο νησί αποτελούσε εκείνο το διάστημα ένα δυναμικό πρακτορείο ειδήσεων⁶⁷.

Χαρακτηριστικό, παραμένει, το γεγονός, ότι ο ίδιος ο διοικητής των Επτανήσων έχοντας ως οδηγία από το Λονδίνο να καταστείλει κάθε Επτανήσιο που θα επιθυμούσε να λάβει μέρος στον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα, προχώρησε στο μέτρο του αναγκαστικού γυρισμού εκείνων που είχαν μεταβεί στη Στερεά Ελλάδα για τις πολεμικές επιχειρήσεις θέτοντας προθεσμία. Όσοι δε συνεργάστηκαν, έμαθαν από τους συγγενείς τους – μετέπειτα – ότι όλη τους η περιουσία δημεύθηκε και πέρασε στον έλεγχο των Άγγλων και της διοίκησής τους. Την ίδια στιγμή υπήρχε στο Ιόνιο πέλαγος το αγγλικό ναυτικό έχοντας οδηγία να μην επιτρέψει επ' ουδενί τη μετάβαση κατοίκων των νησιών προς την ηπειρωτική χώρα. Τα παραπάνω αποτελούν μια έμμεση στήριξη της Αγγλίας προς στην Τουρκία, έχοντας στο πίσω μέρος του μυαλού της, ότι το πάθος των Ελλήνων για ελευθερία στην περίπτωση που θα κέρδιζαν τους Τούρκους – θα έθετε σε κίνδυνο την κυριαρχία τους στα Επτάνησα με παρόμοιες ενέργειες⁶⁸.

Πάντως, η συμμετοχή του συνόλου των κατοίκων των Ιονίων Νήσων στην Επανάσταση έδειχνε με πασιφανή τρόπο και τη δική τους εναντίωση απέναντι στους

⁶⁵ Γρ. Δαφνής, *Ιωάννης Α. Καποδίστριας – Η γέννηση του ελληνικού κράτους*, Αθήνα 2018, σ. 41

⁶⁶ C. W. Crawley, *The Question of Greek Independence. A study of British policy in the Near East 1821-1833*, England 2014, p. 8

⁶⁷ https://www.academia.edu/45090312/H_%CE%9A%CE%AD%CF%81%CE%BA%CF%85%CF%81%CE%B1_%CF%89%CF%82_%CF%80%CF%81%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B5%CE%AF%CE%BF_%CE%B5%CE%B9%CE%B4%CE%AE%CF%83%CE%B5%CF%89%CE%BD_%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AC_%CF%84%CE%B7%CE%BD_%CE%95%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7_%CF%84%CE%BF%CF%85_1821, πρόσβαση στις 10.12.2021

⁶⁸ *Προκήρυξη Ιόνιο Κράτος*, Τ. 23, αριθ. 233

Άγγλους για τη διοίκηση που επέβαλαν στην πατρογονική τους γη. Με άλλα λόγια, θα μπορούσε κανείς να πει, πως έκαναν σαφές με τον τρόπο τους ότι δε θα ήταν δυνατό για εκείνους να δεχθούν να συνεχίσουν τη ζωή τους μετά τη δικαίωση του Αγώνα κάτω από τη διοίκηση των Άγγλων επιθυμώντας διαπαντός την ένωσή τους με τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο.

Τα Επτάνησα διαδραμάτισαν έναν πολύ καίριο ρόλο κατά τη διάρκεια της Επανάστασης και αυτό το γεγονός συνεπικουρήθηκε από τη συλλογική προσπάθεια της Φιλικής Εταιρείας, η οποία με τις επιτροπές της στα κατά τόπους νησιά δρούσε με γνώμονα το εθνικό συμφέρον.

Πιο συγκεκριμένα, το νησί της Κέρκυρας υπήρξε ένα νησί – φάρος του Αγώνα. Εκεί, η Φ.Ε. εργαζόταν κάτω από τις οδηγίες και την επίβλεψη του δραστήριου μέλους, Αριστείδη Παπά⁶⁹. Ο ίδιος, παρόλο που δεν είχε καμία σχέση με την Κέρκυρα και τα Επτάνησα, έφτασε εκεί στα τέλη του 1818 και όντας παθιασμένος με την ιδέα της Επανάστασης προβαίνει στη μύηση των αδελφών του Ι. Καποδίστρια – Βιάρου και Αυγουστίνου, τον Κ. Γεροστάθη, τον Α. Αρλιώτη και τον Ι. Κεφαλά. Οι εφορίες του νησιού είχαν δώσει από νωρίς το στίγμα τους προπαγανδίζοντας την ιδέα ότι η Επανάσταση στηριζόταν από τον ίδιο τον Τσάρο, αφού πολλά μέλη και της ευρύτερης οικογένειας Καποδίστρια είχαν μνηθεί στους κόλπους της Εταιρείας. Βέβαια, ο ίδιος ο Υπουργός Εξωτερικών της Ρωσικής Αυτοκρατορίας είχε πλήρη γνώση για τη λειτουργία αυτών των εφοριών καθώς και για τα όσα διέδιδαν⁷⁰.

Ο Αριστείδης Παπάς πέρασε το επόμενο διάστημα στη Ζάκυνθο και άμεσα προχώρησε στις μήσεις πολλών επιφανών κατοίκων του νησιού που είχαν εναρμονιστεί με τα σχέδια της Εταιρείας. Ένας από αυτούς ήταν και ο Διονύσιος Ρώμας, ο οποίος την άνοιξη του 1819 προθυμοποιήθηκε να κάνει την οικεία του χώρο συγκέντρωσης και προετοιμασίας των Φιλικών αλλά και των οπλαρχηγών που κατέφευγαν από την ηπειρωτική Ελλάδα στο νησί. Ο συνδυασμός και η συγκέντρωση στο νησί πολλών Φιλικών – όπως του Δ. Ρώμα, του Αν. Φλαμπουριάρη, του Καρβελά, του Ν. Κολυβά, του Δ. Σολωμού, του Κ. Δραγώνα - και ισχυρών οπλαρχηγών – όπως του Θ. Κολοκοτρώνη, του Παπαφλέσσα, του Νικήτα Σταματελόπουλου και άλλων

⁶⁹ https://blogs.sch.gr/vpapagiann/?page_id=801, προβολή στις 25.12.2021

⁷⁰ Αλεξάνδρα Καββαδία, «Οι Εφορίες Της Φιλικής Εταιρείας Στα Ιόνια Νησιά. Πρόσωπα Και Δράσεις Για Την Προπαρασκευή Και Στήριξη Της Ελληνικής Επανάστασης.» στα: Πρακτικά Ι΄ Διεθνούς Πανιωνίου Συνεδρίου, Κέρκυρα 2015, σ. 223-234

αγωνιστών που ήταν πρωταγωνιστές των πολεμικών πεδίων προσέδιδε ιδιαίτερη ακτινοβολία.

Το νησί αποδείχθηκε εύκολα προσβάσιμο προς όλους εκείνους που αντιμετώπιζαν προβλήματα στη Στερεά Ελλάδα, αφού υπήρξε πολλές φορές καταφύγιο των κλεφτών και των αρματολών. Σε εκείνο το σημείο, όλοι όσοι κατέφευγαν, δε διέτρεχαν περαιτέρω κίνδυνο από τους Τούρκους και γι' αυτό το λόγο η συγκέντρωση τόσων πολλών αγωνιστών οδήγησε στη μεθοδική κατάσταση κάτω από την οποία κινούνταν οι κατατρεγμένοι Έλληνες.

Μια από τις πιο εξέχουσες περιόδους στην ιστορία της Ζακύνθου αποτελεί το γεγονός της αδιάλειπτης παρουσίας της Φ.Ε. και των συνεχών μηήσεων σε αυτή έως και τρία έτη πριν το ξέσπασμα της Επανάστασης. Εκεί, συνέρρεαν άνδρες όλων των ηλικιών προερχόμενοι από διαφορετικά φάσματα με σκοπό να συζητούν με συμπατριώτες τους και να οργανωθούν στις τάξεις της μυστικής οργάνωσης. Από τις πρώτες μηήσεις που έγιναν ήταν αυτές του Στρατηγού Θ. Κολοκοτρώνη και του Αναγνωσταρά. Όλες οι μηήσεις έλαβαν χώρα στο ίδιο μέρος, στο εκκλησάκι του Αι-Γιώργη των Λατίνων που δέσποζε πάνω από το λιμάνι.

Όλες αυτές οι ενέργειες είχαν γίνει αντιληπτές από τους δυνάστες των Επτανήσων. Οι Άγγλοι, λοιπόν, επιχειρούσαν να εμποδίσουν τις μαζώξεις των αγωνιστών και με συχνές εφόδους σε οικίες βρίσκονταν σε πλήρη εναρμόνιση με τις διοικήσεις των Τούρκων στις γειτονικές περιοχές. Αυτό το κλίμα έδειχνε να είναι σε μεγάλο βαθμό οριακό για την πορεία των πραγμάτων και η στάση των κατοίκων του νησιού απέναντι στους Άγγλους μπορεί να χαρακτηριστεί ως ανταγωνιστική που ξεπερνούσε τα όρια της καχυποψίας και αγκάλιαζε εκείνα του μίσους.

Την ίδια περίοδο, περίπου στην άνοιξη του 1819, ο Αριστείδης Παπάς προσέτρεξε στους Παξούς ώστε να οργανώσει την Εταιρεία και εκεί. Οι Παξοί, παρά το γεγονός ότι ήταν μικρό νησί, ήταν σε στρατηγική θέση και διέθετε κατοίκους που διψούσαν για ελευθερία. Τότε, μάλιστα, επιλέχθηκε ως αρχηγός της οργάνωσης στο νησί ο Γ. Λουρόπουλος, ο οποίος παρόλο που δεν καταγόταν από το νησί, διέθετε ισχυρούς δεσμούς και μεγάλη απήχηση⁷¹. Άλλα σημαίνοντα μέλη στους Παξούς ήταν ο Στ. Ρωμανός, ο Θ. Βελιανίτης και ο Ι. Αρώνης.

Το νησί της Κεφαλονιάς, με τη σειρά του, υπήρξε ένας χώρος με μια πολύ συγκεκριμένη αντιμετώπιση προς τις νέες αντιλήψεις και ιδέες. Όλα εκείνα τα

⁷¹ <https://www.translatum.gr/etexts/idoikas/pim25.htm>, προβολή στις 26.12.2021

διδάγματα που προέρχονταν από την αναγέννηση της Ευρώπης και εμπειρείχαν φιλελεύθερα, προοδευτικά και πατριωτικά χαρακτηριστικά ενστερνίζονταν σχεδόν αμέσως από τους κατοίκους της, οι οποίοι σε μεγάλο βαθμό ασχολούνταν με το εμπόριο και είχαν πλήρη επίγνωση της ανάγκης αποτίναξης του κάθε ξένου ζυγού στην ελληνική επικράτεια. Έτσι, οι Κεφαλλονίτες με την αδιάκοπη συνεισφορά ανθρώπινου δυναμικού και οικονομιών επισήμαναν την συνεισφορά τους στον Αγώνα και κράτησαν υψηλά το πατριωτικό τους φρόνημα, τον ενθουσιασμό τους και την αφοσίωσή τους μέχρι την τελική δικαίωση. Ενδεικτικά, δε γίνεται να μην αναφερθεί η στήριξη που προσέφεραν σε όλους εκείνους που είχαν διαφύγει από το Σούλι και είχαν μεταβεί στο νησί για να σωθούν το καλοκαίρι του 1822⁷².

Πριν από το 1821 υπήρχε και δρούσε κάτω από μεγάλη μυστικότητα η επιτροπή της Φ.Ε. στο νησί. Η συγκεκριμένη επιτροπή βρισκόταν σε συνεννόηση με αντίστοιχες επιτροπές σε όλα τα νησιά του Ιονίου, την Πρέβεζα και την Πάτρα έτσι ώστε η δραστηριότητά της να είναι σε απόλυτη εναρμόνιση και με τις συνθήκες που βίωναν οι υπόλοιποι κάτοικοι των Επτανήσων και οι Έλληνες που βρίσκονταν κάτω από τουρκική κατοχή. Ως σημαίνοντα μέλη της συγκεκριμένης επιτροπής ήταν «ο Γ. Τυπάλδος Κοζάκης, η οικογένεια Βαλσαμάκη, ο Άγγ. Μελισσηνός, ο Δ. Δελαδεσίμας, ο Σ. Πυλαρινός, ο Δ. Κοργιαλλένιος και ο Σπ. Δεστούνης»⁷³.

Από τις παρθενικές μηήσεις στην Επιτροπή του νησιού ήταν εκείνες των αδελφών Πανά. Η οικογένεια Πανά προερχόταν από το μικρό νησί της Σπάρτης και αψηφώντας τις προειδοποιήσεις των Άγγλων συμμετείχαν στους κόλπους της οργάνωσης. Από την ημέρα της μηήσής τους ξεκίνησε ο ηρωικός τους αγώνας, ο οποίος περιείχε την ανύψωση του ηθικού πρωτίστως όσων δίσταζαν και στη συνέχεια όλων των μνημένων στην κοινή προσπάθεια, τη συλλογή οικονομικής βοήθειας και στρατιωτικών μέσων, την ένταξη στην προσπάθεια νέων αγωνιστών και τέλος, τη φροντίδα των κατατρεγμένων από τους Τούρκους που έφταναν στο νησί από τον ηπειρωτικό κορμό του ελλαδικού χώρου.

Μαζί με τους κατοίκους του νησιού μηήθηκαν στην Εταιρεία και άνδρες που κατάγονταν από το νησί αλλά ζούσαν και δραστηριοποιούνταν σε διάφορα μέρη του εξωτερικού. Σε εμπορικά λιμάνια της Ευρώπης και σε περιοχές με ισχυρή ελληνική παροικία αναζητήθηκαν πρόθυμοι Κεφαλλονίτες και κατ' επέκταση Επτανήσιοι που

⁷² Γ. Μοσχόπουλος, *Ιστορία της Κεφαλονιάς*, Κεφαλονιά 1988, τ. 2, σ. 84

⁷³ Σπ. Λουκάτος, «Κεφαλλονίτες και Θιακοί, μαχητικοί πρωτοπόροι κατά την Επανάσταση στη Μολδοβλαχία», στα: *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τ. 1 (1976), σ. 51-63

είχαν διάθεση να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους προς το Έθνος. Σημαντικές προσωπικότητες που υπάκουσαν στο πρόσταγμα των καιρών ήταν ο Π. Ροσόλυμος, ο Δ. Κοντούρης, ο Ν. Λυκιαρδόπουλος, ο Γ. Πιτσαμάνος και ο Μ. Βαλλιάνος⁷⁴.

Στο ξέσπασμα της Επανάστασης και στις πρώτες αναμετρήσεις ανάμεσα σε ελληνικά και τουρκικά σώματα στις περιοχές της Μολδοβλαχίας, πήραν μέρος αρκετοί Επτανήσιοι. Ένας από αυτούς ξεχώρισε ιδιαίτερα και όντας έμπειρος καπετάνιος κατάφερε να κερδίσει κατά κράτος τους Τούρκους. Ο αντίκτυπος της νικηφόρας αναμέτρησης ήταν τόσο μεγάλος και σημαντικός που εντυπωσίασε τον Αρχηγό της Φιλικής Εταιρείας, Αλέξανδρο Υψηλάντη, με αποτέλεσμα να ορίσει υπεύθυνο τον Κεφαλλονίτη καπετάνιο για τη δημιουργία της πρώτης μικρής ομάδας караβιών των επαναστατημένων Ελλήνων.

Μετέπειτα, συμμετείχαν σε πολλές μάχες και συγκρούσεις που έγιναν στην περιοχή της Πελοποννήσου και πήραν μέρος σε στρατιωτικά σώματα σημαντικών οπλαρχηγών, όπως του Θ. Κολοκοτρώνη, του Παπαφλέσσα, του Νικηταρά και του Γ. Σισίνη και του Χ. Βιλαέτη.

Σε μία από αυτές τις μάχες, στη μάχη του Λάλα στην Ηλεία, διακρίθηκαν πολλοί αγωνιστές από την περιοχή του Ιονίου. Πιο συγκεκριμένα, εκείνο το σημείο πήρε το όνομά του από τον αρχηγόν των Μουσουλμάνων Αλβανών, που είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή της αρχαίας Φολόης, τον Λελέ. Αυτοί ήταν ο φόβος και ο τρόμος από τις αρχές του 1700 έως και το 1821 και όλοι οι Τούρκοι διοικητές των ευρύτερων περιοχών αξιοποιούσαν από εκείνους την αγριότητα και τη δίψα τους για μάχες διατηρώντας την τάξη και καταπνίγοντας μέχρι τότε κάθε λογής μικρή εξέγερση που μπορούσε να συμβεί. Με την πάροδο του χρόνου, η συγκεκριμένη ομάδα, ξεκίνησε να κερδίζει ολοένα και περισσότερη ισχύ και έτσι κάνοντας τις πρώτες επιδρομές οι κλέφτες της υπαίθρου ανέλαβαν την αποστολή της απομάκρυνσης και της εξόντωσής τους. Όλη αυτή η ισχύς και ο έλεγχος της περιοχής τους εφοδίασε με περίσσιο θάρρος, αφού έφτασαν στο σημείο να συγκρουστούν με τους διοικητές των Τούρκων για τον έλεγχο της περιοχής, αφού πρώτα είχαν μετατρέψει την παρουσίαση τους σε τυραννική απέναντι στον δοκιμαζόμενο ελληνικό λαό της Ηλείας⁷⁵.

Αναλυτικότερα, λίγες ημέρες μετά το ξέσπασμα της Επανάστασης το 1821, οι εξισλαμισμένοι Αλβανοί πλιατσικολόγησαν εναντίον του χωριού, Πύργος Ηλείας, που

⁷⁴ Α. Αργυρός, *Τα Επτάνησα κατά την Επανάσταση του 1821*, Αθήνα 2021

⁷⁵ Ν. Τζουγανάτος, «*Η συμβολή των Κεφαλλήνων στην ανάπτυξη της Φιλικής Εταιρείας*», στα: *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τ. 4 (1982), σ. 236-265

βρισκόταν στην βορειοδυτική πλευρά της Πελοποννήσου κοντά στην Κυλλήνη. Αμέσως μετά, σειρά είχαν οι εξεγέρσεις που σημειώθηκαν στην Πάτρα, στην Αγ. Μαρίνα, στο Λαμπέτι, στην Αγουλινίτσα και στον μύλο του Σμίλα. Σε αυτή την τελευταία μάχη, έπειτα από πολλές και σκληρές συγκρούσεις σκοτώθηκε ο Χ. Βιλαέτης, ο οποίος ήταν ο αρχηγός της προστασίας των χωριών γύρω από τον Πύργο. Διέθετε υψηλό φρόνημα και σπουδαία κατάρτιση, την οποία είχε αποκομίσει από τα χρόνια που βρισκόταν στα Επτάνησα και εκπαιδευόταν στον βρετανικό στρατό.

Μετά από αυτές τις νικηφόρες συγκρούσεις δεν υπήρχε κάποιος να πολεμήσει εναντίον των Λαλαίων. Τότε, το πείσμα των Αγωνιστών στην Ηλεία και την Αχαΐα σε συνδυασμό με την ορμή των Επτανησίων για την Απελευθέρωση οδήγησε σε μια σπουδαία μάχη. Με μεγάλες δυσκολίες και πολλές ανεπιτυχείς προσπάθειες πέρασαν τελικά στην Πελοπόννησο περίπου 450 Επτανήσιοι και ενώθηκαν με 730 Ηλείους, που ήταν αποφασισμένοι να αντιμετωπίσουν του Λαλαίους και να αποτινάξουν την τυραννία που ασκούσαν στην ευρύτερη περιοχή. Σε συνεργασία με τους παραπάνω αγωνιστές έφθασαν στο σημείο και άλλοι πολλοί με σκοπό να συνδράμουν στη φιλόδοξη προσπάθεια, όπως οι 1200 περίπου Αρκάδες και κάτοικοι της Ολυμπίας, οι 300 Μεσσήνιοι και περισσότεροι από 350 Καλαβρυτινούς.

Στα τέλη της άνοιξης του 1821, όλα τα ανωτέρω σώματα ενώθηκαν και με προεξάρχοντες τους νησιώτες, που επηρεασμένοι από την εμπειρία του αγγλικού στρατού είχαν αναπτυχθεί με αξιοζήλευτη οργάνωση, επιτέθηκαν στην περιοχή των Λαλαίων. Η σύγκρουση που σημειώθηκε ήταν σφοδρή και οι δύο μεριές πολέμησαν θαρραλέα σε μια μάχη που θα υπήρχε μόνο ένας νικητής. Οι εξισλαμισμένοι Αλβανοί μετά από μια οκτάωρη μάχη κατέφυγαν στα γύρω βουνά εγκαταλείποντας το πεδίο της μάχης. Έτσι, ταμπουρώθηκαν στο Πούσι, ένα ιδιαίτερα στρατηγικό σημείο από το οποίο είχαν τη δυνατότητα να ελέγχουν την περιοχή γύρω τους και από εκεί θα μπορούσαν να καταφύγουν γρήγορα στην Αχαΐα – εάν η μάχη έπαιρνε ακόμα πιο άσχημη τροπή για εκείνους. Οι νησιώτες με τα σώματα που είχαν συγκροτηθεί από όλες τις περιοχές που αναφέρθηκαν παραπάνω κινήγησαν με μανία τους εχθρούς τους και για αρκετές ημέρες στον χώρο γύρω από το Πούσι εκτυλίχθηκαν περισσότερες και πιο αιμοσταγείς μάχες. Παρόλη τη βοήθεια που ήρθε για εκείνους από την Πάτρα με 1000 στρατιώτες δεν κατάφεραν να κερδίσουν τους Έλληνες, οι οποίοι στις 22 Ιουνίου ολοκλήρωσαν με επιτυχία αυτή τη διαρκή σύγκρουση. Η τελική έκβαση είχε σε μεγάλο βαθμό να κάνει με τον ρόλο που διαδραμάτισαν οι Επτανήσιοι και κυρίως οι Κεφαλλονίτες, οι οποίοι με πρώτους τον Ε. Πανά, τα αδέρφια Μεταξά και τον Γ. Φωκά

κατάφεραν να εξυψώσουν το ηθικό των Ελλήνων και να αντισταθούν με σθένος και αυταπάρνηση απέναντι στους δυνάστες τους⁷⁶. Το σύνολο των Ελλήνων πολεμιστών σε όλες εκείνες τις συγκρούσεις κοίταξε στα μάτια τον εχθρό και δε φοβήθηκε ούτε στιγμή το γεγονός ότι ήταν ανώτερός του και με μεγαλύτερη πείρα σε μάχες⁷⁷.

Πολλοί ιστορικοί συγκρίνουν τη νίκη που σημειώθηκε στο Πούσι με εκείνη της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης, του Βαλτετσίου και των Πέντε Πηγαδιών που έλαβαν χώρα τον ίδιο χρόνο. Παράλληλα, αυτή η νίκη έδωσε την απαραίτητη ψυχολογική και στρατιωτική ώθηση για περαιτέρω συσπείρωση των ελληνικών δυνάμεων ξεκινώντας τη μεγάλη αντεπίθεση εναντίον των Τούρκων για να απελευθερώσουν σημαντικά και στρατηγικά σημεία της Πελοποννήσου, όπως την Τρίπολη.

Μετά την ιστορική νίκη στο Λάλα ο ιεράρχης Παλαιών Πατρών Γερμανός ζήτησε βοήθεια από τον Μεταξά στην Πάτρα, στηριζόμενος στη γενναιότητα και τη μεγαλοκαρδία των στρατιωτών από την Κεφαλλονιά. Επίσης, αποτυπώνοντας τις ένδοξες στιγμές των Κεφαλλονιτών κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, μπορούμε να αναφέρουμε κι άλλες μάχες όπως εκείνη στο Νεόκαστρο, στην απόκρουση του Ιμπραήμ, στη μάχη στο Πέτα – όπου με αρχηγό τον Σπ. Πανά αντιστάθηκαν γενναία, αλλά δεν κατορθώθηκε να κερδηθούν οι Τούρκοι και να σημειώσουν την πρώτη μεγαλειώδη νίκη τους απέναντι στους επαναστατημένους, στο Μεσολόγγι και το Ναύπλιο⁷⁸.

Εκτός από τις μάχες στη στεριά, υπήρχαν και άλλες κομβικές που δόθηκαν στη θάλασσα ανάμεσα στους δύο αντίπαλους στόλους. Οι Κεφαλλονίτες από τα πρώτα χρόνια της ζωής τους ερχόντουσαν σε επαφή με τη θάλασσα και γι' αυτό το λόγο, ήταν πολύ εξοικειωμένοι τόσο με τα πλοία τους όσο και με τις ταραχές της. Αποδείχθηκαν, έτσι, άξιοι συνεχιστές των προγόνων τους και πρωτοστάτησαν στις ναυμαχίες με τους Τούρκους. Από τη συμμετοχή τους στην αρχή του Αγώνα στη μάχη στον Προύθο έως τη ναυμαχία του Ναβαρίνου υπάρχουν στιγμές ένδοξης ιστορίας, της οποίας μέρος είναι οι Κεφαλλονίτες που με το θάρρος τους κατάφεραν το ανυπέβλητο.

Εξετάζοντας, τη συνεισφορά του επόμενου νησιού των Επτανήσων, θα μεταφερθούμε ελάχιστα βορειότερα, στην Ιθάκη. Βέβαια, πριν αναλυθεί η συμμετοχή των Ιθακήσιων στην Επανάσταση του 1821, καλό θα είναι να υπενθυμισθεί ότι η Βρετανία ως κομμάτι της σκληρής – στις απόψεις της – Ιεράς Συμμαχίας είχε ως στόχο

⁷⁶ Γ. Μοσχόπουλος, *ό. π.*, σ. 97

⁷⁷ Ν. Τζουγανάτος, *ό. π.*, σ. 236-265

⁷⁸ Ν. Τζουγανάτος, *ό. π.*, σ. 236-265

τουλάχιστον κατά το ξέσπασμα της Επανάστασης να διατηρηθεί η υφιστάμενη κατάσταση που υπήρχε στη Μεσόγειο και γι' αυτό παρέμεινε ουδέτερη, αν όχι υπέρ της Τουρκίας.

Ο γενναίος λαός της Ιθάκης δε συντάχθηκε με τα μέτρα που είχε επιβάλει η Διοίκηση των Ιονίων Νήσων και πήρε το μέρος των Ελλήνων που επαναστάτησαν, βοηθώντας τους με κάθε τρόπο. Η πατριωτική ορμή των νησιωτών είχε αναπτυχθεί κατά πολύ τα τελευταία χρόνια και πολλοί από αυτούς στο πρόσωπο των Τούρκων έβλεπαν τον δικό τους δυνάστη, τους Άγγλους⁷⁹.

Η συνύπαρξη των Επτανησίων μαζί με τους Γάλλους, παρόλο που ήταν μικρής διάρκειας, επέφερε αρκετά οφέλη στους νησιώτες που συναναστράφηκαν και ήρθαν σε επαφή με τις δημοκρατικές και ρηξικέλευθες ιδέες, τις εμπειρίες τους από το 1789 και έτσι ζωντάνεψε εκ νέου μέσα τους η αντίληψή τους για τη φιλοπατρία και η ανάγκη τους για Ελευθερία και Ανεξαρτησία. Πάνδημο το ελληνικό στοιχείο στα Ιόνια νησιά επιχείρησε την ένωση με τους επαναστάτες της Στερεάς Ελλάδας και της Ηπείρου για μια συντονισμένη επιχείρηση εναντίον των Οθωμανών κι αυτό εμφορήθηκε πρωτίστως από την άρχουσα τάξη των νησιών, η οποία θεωρούσε ότι η ανεξαρτησία του κράτους θα την έφερνε σε ακόμα πιο πλεονεκτική θέση και συμπαρέσυρε μαζί της τον αγνό, λαϊκό και ηρωικό λαό των νησιών⁸⁰.

Η παραπάνω κατάσταση περιγράφει άρτια την πραγματικότητα που υπήρχε στην Ιθάκη λίγο πριν το μεγάλο ξέσπασμα. Εκεί, μαζί με την αστική τάξη και τους αγρότες συμπαρατάχθηκαν και οι περισσότεροι λόγιοι Ιθακήσιοι που είχαν σπουδάσει ή εργαστεί στο εξωτερικό και είχαν έρθει πρωιμότερα σε επαφή με ιδέες που τους παρακινούσαν προς αυτή την κατεύθυνση. Επίσης, πολλοί μετέβησαν από τις σημαίνουσες παροικίες της Ευρώπης στην Ιθάκη για να ταχθούν στο πλευρό των επαναστατημένων και έχοντας στην ιδιοκτησία τους μεγάλα χρηματικά ποσά μπόρεσαν να τα διαθέσουν στη διάθεση του Αγώνα⁸¹.

Ο λόγος που οι Ιθακήσιοι διακρίθηκαν για τις προοδευτικές τους ιδέες ήταν και άλλος ένας που μέχρι τώρα δεν έχει αποτυπωθεί. Είναι αναγκαίο, λοιπόν, να γίνει γνωστό ότι η βρετανική διοίκηση από τις πρώτες κινήσεις που προέβη αμέσως μετά την ανάληψη της εξουσίας στα Επτάνησα, ήταν να προχωρήσει στη δημιουργία ενός

⁷⁹ Ι. Καραβίας, «Περί των προ της Ελληνικής Επανάστασεως του 1821 Ιθακησίων λογίων», στα: Πρακτικά Β' Πανιονίου Συνεδρίου, Κέρκυρα 1967, σ. 215-224

⁸⁰ Σπ. Λουκάτος, «Επτανησιακά σώματα και η δράσις των κατά τον αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας», στην: *Μνημοσύνη*, τχ. 4 (1973), σ. 61-85

⁸¹ Ν. Τζουγανάτος, *ό. π.*, σ. 236-265

πανεπιστημίου στο νησί. Αυτή η επιλογή δεν ήταν τυχαία, καθώς το συγκεκριμένο νησί – παρά το γεγονός ότι ήταν μικρό σε έκταση και πληθυσμό – συνδύαζε πρακτικούς λόγους, όπως ήταν η μακραίωνη ταύτισή του με τον αρχαίο Έλληνα ποιητή Όμηρο και τα έπη του. Το γεγονός ότι η ιδέα της δημιουργίας ενός τέτοιου μεγαλόπνοου σχεδίου είχε συναρπάσει τόσο πολύ τους κατοίκους του νησιού που είχαν διαμηνύσει πως είχαν μεγάλη θετική διάθεση να βοηθήσουν με κάθε τρόπο προς αυτό τον σκοπό⁸².

Εκείνος που ήταν υπεύθυνος για τη μη συνέχιση αυτής της ιδέας ήταν ο ίδιος ο Άγγλος διοικητής, ο οποίος πίστευε ότι η εγγύτητα της Ιθάκης με τον ηπειρωτικό κορμό της χώρας, στον οποίο υπήρχαν διάχυτα επαναστατικά κινήματα, σε συνδυασμό με την απόσταση που απείχε από την κοιτίδα της κεντρικής διοίκησης, δεν αποτελούσαν στοιχεία που θα βοηθούσαν τόσο στην υλοποίηση όσο και στην εύρυθμη λειτουργία του ιδρύματος. Σημειωτέον, το πανεπιστημιακό ίδρυμα θα πάρει το όνομα «Ίονια Ακαδημία», στο βορειότερο νησί των Επτανήσων το 1824.

Όπως και να έχει, η συνεισφορά των Ιθακήσιων στον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα ήταν πολύπλευρη και πολυεπίπεδη. Από τη μία, βρίσκονταν οι κάτοικοι του νησιού που είχαν επιμεριστεί το καθήκον της δημιουργίας μικρών ομάδων, τις οποίες έστελναν κρυφά στις μάχες που μαίνονταν σε όλη την Ελλάδα και συνάμα δέχονταν στις οικίες τους τραυματισμένους που τους πρόσφεραν περίθαλψη και στέγη και τις συζύγους μαζί με τα παιδιά που αναγκάζονταν να φύγουν από τα χωριά και τις πόλεις τους μετά τις καταστροφές και τις διώξεις που υπέστησαν. Από την άλλη, μαζί με ορισμένους κατοίκους του νησιού βρίσκονταν οι καταγόμενοι από την Ιθάκη, οι οποίοι ζούσαν σε εμπορικά κέντρα της εποχής λόγω της φύσης της δουλειάς τους και γοητευμένα από την οργάνωση και το όραμα της Φιλικής Εταιρείας άρχισαν να μιλούν σε εκείνη και να γίνονται μέλη της. Παράλληλα, έστελναν συνεχώς χρήματα προς εκείνους με σκοπό την καλύτερη οργάνωσή τους, την αγορά τροφίμων και πολεμοφοδίων⁸³.

Οι κάτοικοι της Ιθάκης ήταν λίγοι παραπάνω από 7.500 και όλοι, εξαιτίας της στάσης που είχαν διατηρήσει απέναντι στους επαναστατημένους Έλληνες, είχαν λάβει τις ισχυρές προειδοποιήσεις από την πλευρά του Αλή Πασά, ότι δε θα τους επιτρεπόταν τόσο να κατοικούν όσο και να ασκούν οποιαδήποτε είδους εμπορική δραστηριότητα στα εδάφη που ήταν υπό την κυριότητά του. Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, αυτές οι

⁸² Ι. Καραβίας, *ό. π.*, σ. 215-224

⁸³ Α. Λεκατσάς, *Η Ιθάκη*, Αθήνα 1999, τ. 3, σ. 84

απαγορεύσεις έφερναν σε δύσκολη οικονομική θέση το νησί και τους κατοίκους του και ο Ιθακήσιος βουλευτής, Β. Ζαβός, προχώρησε σε μια έντιμη διαπραγμάτευση μαζί με εκείνον και το επιτελείο του. Αυτό που συμφωνήθηκε ήταν να επιτραπεί η εμπορική δραστηριότητα σε όλους τους θαλάσσιους κόμβους της περιοχής που άνηκε στον Αλή Πασά και να μπορούν οι Ιθακήσιοι να παραμείνουν στο νησί ύστερα από διαβεβαιώσεις που θα δίνονταν κάθε φορά στην τούρκικη φρουρά.

Οι Ιθακήσιοι, όπως έχει γίνει ήδη γνωστό, είχαν μεγάλη συμμετοχή και ως μέλη της συνωμοτικής οργάνωσης της Φιλικής Εταιρείας. Έτσι, από τους καταλόγους των μελών της οργάνωσης προκύπτει ότι πολλοί έμποροι από την Πόλη και τις περιοχές του Εύξεινου Πόντου είχαν αρχίσει να μυσούνται στην Εταιρεία από πολύ νωρίς, σχεδόν από την πρώτη περίοδο της λειτουργίας της⁸⁴.

Σημαντικότερη προσωπικότητα εκείνης της περιόδου ήταν ο Ν. Γαλάτης, ο οποίος ήταν τέκνο μιας πλούσιας γενιάς από ένα ορεινό χωριό του νησιού. Ήταν από εκείνους που έγιναν μέλη στην Εταιρεία από την πρώτη κιόλας περίοδο και θεωρήθηκε από την πρώτη στιγμή ικανός να καταφέρει πολλά. Γι' αυτό το λόγο, ανέλαβε την κρίσιμη αποστολή της προσέγγισης και προσέλκυσης νέων στελεχών που θα ήταν πρόθυμοι να βοηθήσουν την οργάνωση παντοiotρόπως⁸⁵. Ο Γαλάτης μεταφέρθηκε στη Ρωσία κι εκεί κατάφερε να φτιάξει ένα μεγάλο δίκτυο ανθρώπων που ακολούθησαν τις οδηγίες του σε σχέση με τη Φ.Ε. Από ένα σημείο κι έπειτα, όμως, φάνηκε ότι όλες οι κινήσεις και οι ενέργειές του διαπνέονταν περισσότερο από κενοδοξία και μεγαλορρημοσύνη – στοιχεία δηλαδή που τον καθιστούσαν επικίνδυνο για την πορεία και την δράση της Εταιρείας με αποτέλεσμα δύο μόλις χρόνια μετά τη μύησή του να παρθεί η απόφαση της δολοφονίας του⁸⁶.

Αξίζει να αναφερθούν κι άλλες Ιθακήσιες προσωπικότητες, όπως ο Ε. και Β. Καραβίας, ο Αγ. Ροδοθεάτος, ο Γ. και Ι. Πέτας, ο Ι. Δούσμανης, ο Π. Χαλικιόπουλος, ο Β. Μαρούλης, ο Ι. Βλασσόπουλος και ο Δ. Ευμορφόπουλος⁸⁷. Ο τελευταίος, μάλιστα, κοπίασε πάρα πολύ για να οργανωθεί ορθά η Εθνεγερσία. Είχε καταγωγή από μια οικογένεια, η οποία είχε κατεξοχήν σχέση με τη θάλασσα κι αυτό του έδωσε το πλεονέκτημα εξ απαλών ονύχων να γίνει ένας άριστος χειριστής караβιού. Στην αρχή της δεύτερης περιόδου της Φ.Ε. έγινε μέλος της και από τότε δε σταμάτησε ούτε στιγμή

⁸⁴ Β. Γ. Μέξας, *ό. π.*, σ. 131

⁸⁵ Ελ. Μωραϊτίνης – Πατριαρχέας, *Νικόλαος Γαλάτης ο Φιλικός*, Αθήνα 2002, σ. 63

⁸⁶ Α. Λεκατσάς, *ό. π.*, σ. 92

⁸⁷ Σπ. Λουκάτος, *ό. π.*, σ. 61-85

να προσπαθεί για τη δικαίωση των σκοπών και των οραμάτων της κι όπως μαρτυρά ο ίδιος «αφωσιώθην πλέον όλος μου ο σκοπός εις την ενέργειαν του έργου»⁸⁸. Έπειτα από τη μύησή του συνεργάστηκε με την κορυφή της ηγεσίας της Φ.Ε. και σημαντικούς οπλαρχηγούς, όπως ο Θ. Κολοκοτρώνης και ο Γρηγόριος Δικαίος. Δύο χρόνια πριν το ξέσπασμα της Επανάστασης έφτασε στην Πελοπόννησο και μαζί με τον Μανιάτη Π. Μαυρομιχάλη και τους Μεσσήνιους, Χρήστος Παπαγεωργίου και Νικήτα Σταματελόπουλο, σχεδίασε τον τρόπο που θα κινούνταν τα επαναστατικά σώματα στην περιοχή. Τον επόμενο χρόνο στάλθηκε στην πρωτεύουσα της Ρουμανίας για να σχεδιάσει τη δράση της οργάνωσης και τη μύηση νέων μελών, αλλά δεν έμεινε πολύ εκεί, αφού στη συνέχεια στάλθηκε εσπευσμένα στο Γκαλάτι, όπου σε συνεργασία με τους προαναφερόμενους Φιλικούς, Β. Καραβία και τον Α. Σφαέλο, προχώρησε στη δολοφονία του ετέρου μέλους, Κ. Καμαρινού, που είχε εκθέσει αρκετές φορές τη δράση της Εταιρείας και κινδύνεψε με την αποκάλυψη των σχεδίων της. Έπειτα από αυτό το γεγονός, ο ήρωας Δ. Ευμορφόπουλος δε γύρισε στην αγαπημένη του Ελλάδα, αλλά ταξίδεψε ως την Πόλη για να πάρει μέρος σε ένα αρκετά φιλόδοξο και παράτολμο πλάνο, την καταστροφή μέρος των οθωμανικών πολεμικών πλοίων, την κατάληψη της οικίας του Σουλτάνου και την αιχμαλωσία του ίδιου. Βέβαια, αυτό το σχέδιο ματαιώθηκε αφού προδόθηκε από μέλη που είχαν συμπεριληφθεί στην ομάδα δράσης και οι Τούρκοι αιχμαλώτισαν πολλά μέλη της οργάνωσης. Για να αποφύγει ο Ευμορφόπουλος κι εκείνος να έχει την ίδια κατάληξη έφυγε από την Πόλη και βρέθηκε στην Πελοπόννησο, όπου πολέμησε σε πολλές συγκρούσεις και εξυμνήθηκε για το θάρρος, την ανδρεία, την τόλμη, την προνοητικότητα του και την παληκαριά του και γι' αυτό το λόγο του αποδόθηκε αργότερα ο ανώτατος στρατιωτικός βαθμός⁸⁹.

Το ευτύχημα για τη χώρα είναι ότι μετά από την εχθρική ενέργεια από αδερφικό χέρι δεν πτοήθηκε και δεν παράτησε τον υπέρτατο αγώνα. Κατά το πέρασμα των επόμενων χρόνων πήρε μέρος σε πολλές μάχες, αλλά η σημαντική του συνεισφορά αναγνωρίστηκε στη μάχη των Αθηνών, όπου μαζί με άλλα παλικάρια αντιστάθηκαν στην επέλαση των Τούρκων. Ένα χρόνο μετά από τη λήξη και του Β' Εμφυλίου Πολέμου είχαν γίνει αντιληπτά τα καταστροφικά αποτελέσματά του – πολλά στρατηγικά σημεία είχαν χαθεί από τη συνεργασία Τούρκων και Αιγυπτίων και οι τεράστιες δυνάμεις που διατηρούσε ο Κιουταχής δεν έβρισκαν κανένα εμπόδιο στον

⁸⁸ Δ. Ευμορφόπουλος, «Απομνημονεύματα», στα: *Απομνημονεύματα Αγωνιστών του '21*, τ. 20, Αθήνα 1957, σ. 89

⁸⁹ Σπ. Λουκάτος, *ό. π.*, σ. 61-85

δρόμο προς τον τελικό τους στόχο που ήταν η Αθήνα. Σε εκείνο το σημείο βρισκόταν ήδη από καιρό ο Ευμορφόπουλος, ο οποίος ηγούνταν μια επίλεκτη ομάδα που αποτελούνταν πρωτίστως από Ιθακήσιους και άλλους αγωνιστές καταγόμενους από τα Ιόνια νησιά και είχαν ενωθεί με τα σώματα που βρίσκονταν υπό τον Στερεολλαδίτη οπλαρχηγό, Γ. Γκούρα. Αξίζει να αναφερθεί το γεγονός, ότι ο λιμπεραλισμός που επικρατούσε στην επτανησιακή κοινωνία, η παιδεία τους και η δημοκρατική αντίληψη που είχαν για τα πράγματα ήταν σαφή και ευδιάκριτα στο σώμα του Ευμορφόπουλου θυμίζοντας εκείνον της αρχαίας Αθήνας που αποφάσιζε με την Εκκλησία του Δήμου⁹⁰.

Οι συγκρούσεις στο ύψωμα της Ακρόπολης ήταν σκληρές και από τις δύο πλευρές. Οι Έλληνες ένιωθαν πως δεν έπρεπε να χάσουν καθώς θα χανόταν κάθε γόητρο που διέθεταν ακόμα για την ολοκληρωτική επαναφορά της τροπής που είχε πάρει η Επανάσταση. Σημαντική διαφορά στη μάχη φάνηκε τη στιγμή που το σώμα με αρχηγό τον Ευμορφόπουλο μπήκε στη μάχη και κατέδειξε σπουδαίο πολεμικό χειρισμό και στρατηγικό σχέδιο. Αν και οι Έλληνες ήταν σαφώς λιγότεροι κατάφεραν να κερδίσουν αυτές τις μάχες, πληρώνοντας όμως βαρύ φόρο αίματος έχοντας πολλούς νεκρούς και τραυματίες – μεταξύ των οποίων και τον αρχηγό του επτανησιακού σώματος⁹¹.

Δεν μπορεί να μην αναγνωριστεί, επίσης, η συμμετοχή του συνόλου των Ιθακήσιων στις μεγάλες και σημαντικές συγκρούσεις που έλαβαν χώρα σε ολόκληρη την επικράτεια, καθώς η παρουσία τους σε αυτές αποδείχθηκε κομβική για την πορεία των πραγμάτων. Έχοντας ως αφετηρία την παραμονή της αρχής της Εθνεγερσίας από τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, όπου ο προαναφερόμενος Β. Καραβίας ήταν εκείνος που κράτησε για πρώτη φορά το επαναστατικό ελληνικό λάβαρο και έδωσε το μήνυμα του ξεσηκωμού. Στη συνέχεια, ο ίδιος, ο οποίος ηγούνταν σε μια ομάδα περίπου 200 αγωνιστών που τύχαινε να είναι και συμπατριώτες του, κέρδισε τα οθωμανικά στρατεύματα στο Γκαλάτι και έγινε ο κυρίαρχος της πόλης. Με την επιτυχή έκβαση της ανωτέρω πολεμικής επιχείρησης μεταλαμπαδεύθηκε το θάρρος και η ανδρεία αυτών των αγνών αγωνιστών κι έτσι ακόμα περισσότεροι εισήλθαν στην εθνική προσπάθεια. Καταληκτικά, ο ήρωας Β. Καραβίας αποδείχθηκε ότι κατείχε ιδιαίτερες στρατηγικές αρετές, οι οποίες αποτέλεσαν κινητήριο δύναμη για όλες τις ελληνικές δυνάμεις, αλλά η λανθασμένη υλοποίηση του σχεδίου για τη μάχη στο Δραγατσάνι

⁹⁰ Σπ. Λουκάτος, «Επτανησιακά σώματα και η δράσις των κατά τον αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας», στην: *Μνημοσύνη*, τ. 4 (1973), σ. 78

⁹¹ Δ. Ευμορφόπουλος, *ό. π.*, σ. 98

αποτέλεσε το κύκνειο άσμα του στον περίγυρο του αρχηγού της Φιλικής Εταιρείας – αφού απομακρύνθηκε πάραυτα⁹².

Στη μάχη στο Δραγατσάνι δεν πήρε μέρος μονάχα ο Β. Καραβίας, αλλά και πλήθος άλλων αγωνιστών τόσο από την Ιθάκη όσο κι από τα υπόλοιπα Επτάνησα, Σταύρακας, Δρακούλης και Γιαννούτσος, είναι μόνο λίγα από τα πρόσωπα που πήραν μέρος στη μάχη. Άλλοι σκοτώθηκαν εκεί και άλλοι έπειτα από την ήττα τους ταξίδεψαν εκ νέου στον ελλαδικό χώρο και πήραν μέρος σε συγκρούσεις ανά την επικράτεια.

Μετά το ξέσπασμα της Επανάστασης οι Ιθακήσιοι δε σταμάτησαν να μάχονται για την Ελευθερία και τα ιδανικά τους, καθώς πήραν μέρος σε πολλές μάχες στην Πελοπόννησο (Αρκαδία, Μεσσηνία, Ηλεία, Αργολίδα) και στην Ήπειρο. Όλες αυτές οι συγκρούσεις που έγιναν σε διάστημα ενός έτους ήταν πολλές παίρνοντας μέρος και ο Δ. Ευμορφόπουλος, αφού διέθετε όλες τις ικανότητες για να βρίσκεται πάντα σε σημαντικές θέσεις δίπλα από τους έμπειρους οπλαρχηγούς.

Ο ρόλος των Ιθακήσιων υπήρξε υποστηρικτικός και στο διπλωματικό πεδίο εκτός από το στρατιωτικό. Ειδικότερα, την περίοδο μετά τους αδελφοκτόνους πολέμους συστάθηκε ένα διοικητικό όργανο αποτελούμενο από τρεις Έλληνες αγωνιστές, στο οποίο συμμετείχε ως συντονιστής ο Επίσκοπος Ευδοκιάδος – Γ. Δενδρινός - που καταγόταν από την Ιθάκη. Ο λόγος της σύστασής του ήταν να ταξιδέψει στο ανατολικό άκρο των συνόρων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας – κοντά στη σημερινή Συρία – για να προβεί σε εμπειρισταωμένη έρευνα σχετικά με το ενδεχόμενο εξέγερσης της συγκεκριμένης περιοχής εναντίον των δυναστών, στην οποία θα υπήρχε επικουρία της Ελλάδας. Το στρατηγικό σχέδιο στηριζόταν στην πεποίθηση, ότι μια επανάσταση σε εκείνο το πολύπαθο σημείο της Αυτοκρατορίας θα κινητοποιούσε στρατιωτικές δυνάμεις της Τουρκίας και της Αιγύπτου για να την καταστείλουν – με προσδοκώμενο αποτέλεσμα να εγκαταλείψουν τις εστίες όπου μαίνονταν οι μάχες ανά την ελληνική επικράτεια υπερισχύοντας ο ελληνικός στρατός. Συνάμα, ήταν γνωστό, ότι διάφοροι λαοί σε εκείνη την περιοχή είχαν εκφράσει τη συμπαράσταση και τη στήριξή τους στους επαναστατημένους Έλληνες και ήταν σε κλίμα δημιουργίας παρόμοιων σκηνικών⁹³.

Το συγκεκριμένο όργανο έμεινε περίπου μισό χρόνο σε εκείνη την περιοχή και γύρισε την άνοιξη του 1826 έχοντας έτοιμη την αναφορά που πιστοποιούσε το

⁹² Σπ. Λουκάτος, *ό. π.*, σ. 61-85

⁹³ Σπ. Λουκάτος, *ό. π.*, σ. 61-85

περιθώριο που υπήρχε για να συμβεί ο πολυπόθητος ξεσηκωμός. Σημείωνε, μάλιστα, ότι θα έπρεπε και οι Έλληνες να στηρίζουν εμπράκτως την εξέγερση και να αποστείλουν ανθρώπινο δυναμικό στην περιοχή για να βοηθήσει με κάθε τρόπο. Το ατυχές σε αυτή την ευκαιρία ήταν το γεγονός, ότι δεν εισακούστηκε η αναφορά των αρμοδίων και εξαιτίας της παραγκώνισης της πρότασής του, ο Δενδρινός αποχώρησε από τη χώρα. Όταν γύρισε, δεν είχε ξεχαστεί η επαναστατική του δράση, συνελήφθη και μετά από πολλούς σταθμούς έφτασε και πάλι στα Επτάνησα. Στη δράση του στην Ανατολή είχε προσδώσει όλο του το ενδιαφέρον και γι' αυτό το λόγο επανέλαβε την άποψή του όταν πλέον η χώρα είχε κυβερνήτη αλλά και πάλι χωρίς αποτέλεσμα⁹⁴.

Άξια αναφοράς παραμένει η προσφορά των Ιθακήσιων στις ναυμαχίες που σημειώθηκαν και στη συμμετοχή που έλαβαν κατά τη διάρκεια του Αγώνα. Από την αρχή του, όλοι οι καπετάνιοι που κατάγονταν από την Ιθάκη ένιωθαν χαρά και προσμονή και περίμεναν τη στιγμή που θα επιστρατεύοντας για να επιτύχουν το όραμα της ελεύθερης και αδούλωτης Ελλάδας. Από τον Φεβρουάριο του 1821 σήκωσαν ψηλά το λάβαρο του αγώνα και με τα καράβια τους επιθεωρούσαν τις περιοχές από την Αχαΐα έως την Κόρινθο. Κάτω από εκείνες τις συνθήκες βοήθησαν πολλούς κατατρεγμένους από την ηπειρωτική χώρα και τους μετέφεραν τόσο στο νησί τους όσο και στα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου ή σε ασφαλή λιμάνια που ελέγχονταν από τους Έλληνες.

Στο στρατιωτικό σκέλος, μπορεί να αναγνωριστεί, ότι όπως και οι Κεφαλλονίτες ήταν κι εκείνοι παρόντες στο ξεκίνημα του Αγώνα και κάτω από τη σκέπη του Αλ. Υψηλάντη, στον Προύθο ποταμό. Εκεί, υπό του Α. Σφαέλου περίπου 15 πλοία γεμάτα από Επτανησίους άνδρες έβαλαν εναντίον των οθωμανικών μεταγωγικών και στη συνέχεια, αφού φυλάκισαν τους 70 περίπου Τούρκους αιχμαλώτους μέσα σε ένα από τα υπάρχοντα πλοία, το βύθισαν⁹⁵.

Εξίσου σημαντική αποτέλεσε και η επιχείρηση που έγινε από ιθακήσια και άλλα επτανησιακά πληρώματα υπέρ των Ελλήνων της Πόλης, την άνοιξη του γενέθλιου έτους της Εθνεγερσίας. Ο εκ Ιθάκης ορμώμενος, καπετάνιος Α. Μαράτος έσωσε περίπου 80 συμπατριώτες του και τους αποβίβασε στο λιμάνι της Οδησού. Μάλιστα, μέσα στο καράβι υπήρχε και το νεκρό σώμα του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε', του οποίου την κηδεία πραγματοποίησαν στην πόλη της νότιας Ρωσίας αφού πλέον ήταν ασφαλείς⁹⁶.

⁹⁴ Δ. Ευμορφόπουλος, *ό. π.*, σ. 102

⁹⁵ Γ. Μοσχόπουλος, *ό. π.*, σ. 124

⁹⁶ Σπ. Λουκάτος, *ό. π.*, σ. 61-85

Λίγα χρόνια αργότερα, και συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του Μεσολογγίου, τα καράβια των Ιθακήσιων ήταν εκείνα που προχωρούσαν στον εξοπλισμό των κατοίκων του σε ιατροφαρμακευτικό υλικό, τρόφιμα και πολεμοφόδια. Οι επιχειρήσεις γίνονταν κυρίως τα ξημερώματα για να μη γίνονται αντιληπτοί. Όταν όμως η ζώνη των Τούρκων άρχισε να σφίγγει προς τους Μεσολογγίτες ακόμη περισσότερο δεν ήταν πλέον δυνατή η προσέγγιση των καραβιών προς την πόλη και επομένως επιστρατεύτηκαν πιο μικρά σκαφίδια που μπορούσαν να φτάνουν πολύ πιο κοντά στη στεριά, αφού δε διέθεταν μεγάλη καρίνα. Τον χειμώνα του '25, ο Γ. Σαχτούρης συνεργάστηκε μαζί με Ιθακήσιους καπετάνιους, οι οποίοι τον εφοδίασαν με πολεμοφόδια που θα μεταφέρονταν στο Μεσολόγγι. Την άνοιξη της επόμενης χρονιάς, ύστερα από την πρωτοβουλία καπετάνιων από το νησί του Οδυσσέα και κάτω από τις οδηγίες τους, ο Σαχτούρης κατάφερε να προσεγγίσει την πολιορκημένη πόλη και μέσω μιας κρυφής και μικρής διόδου να παραδώσει το φορτίο. Πολλοί ιστορικοί θεωρούν, λοιπόν, ότι η συνδρομή των Ιθακήσιων αγωνιστών και η παροχή βοήθειας από μέρος τους προς του υπερασπιστές της πόλης του Μεσολογγίου ήταν καταλυτικής σημασίας για την διάρκεια της πολιορκίας⁹⁷. Η αλήθεια είναι, βέβαια, ότι μνημονεύονται τα ονόματα των καπετάνιων και των αρχηγών που προΐσταντο στις μάχες και στην παροχή βοήθειας και έτσι δε θα μπορέσει ποτέ να γίνει ένας φόρος τιμής για όλους εκείνους τους απλούς αγωνιστές που απαρνήθηκαν την οικία τους και το νησί τους και μετέβησαν εκεί αλλά και σε άλλα σημεία του ελλαδικού χώρου με μόνο γνώμονα τα ιδανικά της ελευθερίας και της εθνικής ανεξαρτησίας.

Τα όσα αναφέρονται παραπάνω ίσχυαν και για την περίπτωση της Λευκάδας και των κατοίκων της κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821. Θα πρέπει, όμως, για να αναλυθεί και να αξιολογηθεί επαρκώς η υποδειγματική στάση των Λευκαδίων, να γίνουν αντιληπτοί οι σκόπελοι που είχαν να αντιμετωπίσουν πριν ακόμα βρεθούν στο πεδίο της μάχης καθώς αντίκριζαν τον θάνατο σε κάθε τους βήμα.

Έως το έαρ του 1817 δεν υπήρχαν μέλη της Φ.Ε στη Λευκάδα. Ένα χρόνο περίπου αργότερα συνέβη η μύηση του Θ. Κολοκοτρώνη και περίπου τότε ξεκίνησε η μύηση των επιφανέστερων ανδρών της Ζακύνθου από τους Αποστόλους της οργάνωσης⁹⁸. Την άνοιξη του 1819 μετέβη στο νησί από την Κέρκυρα ο Αρ. Παπάς, που ταξίδευε ως εκπρόσωπος της Φ.Ε με τη συνοδεία ενός ποιήματος του Πατριάρχη

⁹⁷ Σπ. Λουκάτος, «Κεφαλονίτες και Θιακοί μαχητικοί πρωτοπόροι κατά την Επανάσταση στη Μολδοβλαχία» στα: *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τ. 1 (1976), σ. 51-63

⁹⁸ Π. Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία της νήσου Λευκάδος*, Αθήνα 1982, τ. 2, σ. 309

Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο επιχειρούσε να προσδώσει κίνητρα στους κατοίκους των Επτανήσων για να συμμετάσχουν στην προσπάθεια δημιουργίας εκπαιδευτικών μονάδων στον Μοριά, καθώς και στην τύπωση και την κυκλοφορία συγγραμμάτων⁹⁹.

Ο Φιλικός Αρ. Παπάς σύστησε την Εφορία της μυστικής οργάνωσης στο νησί, αρτιοποίησε τα μέλη σχεδόν στον μέγιστο βαθμό και προσπάθησε να τους φέρει σε επαφή – όπως είχε συμβεί και στα υπόλοιπα Ιόνια νησιά – μαζί με τις αντίστοιχες του Μοριά, της Πόλης και τις αντίστοιχες της Μολδοβλαχίας.

Στη συνέχεια, η Φ.Ε. στη Λευκάδα δεν έδρασε όπως οι υπόλοιπες, καθώς έπαυσε να διαιωνίζει τους αρχικούς σκοπούς της. Αυτό οφειλόταν στις οδηγίες που δέχθηκαν από την αντίστοιχη της Κέρκυρας, όπου σύμφωνα με εκείνες, δε θα έπρεπε να υπάρχει οποιαδήποτε προσθήκη νέου μέλους αναμένοντας τη στιγμή του τελικού ξεσπάσματος. Η οδηγία για αναμονή έγκειται στη μικρή απόσταση που χωρίζει το νησί με την Αιτωλοακαρνανία και οι οργανωτές της εξέγερσης θεωρούσαν, ότι το νησί θα αξιοποιούνταν ως σημείο ετοιμασιών και ως κρυφή διάβαση για εκείνους που θα επιθυμούσαν να μεταβούν στον ηπειρωτικό κορμό χωρίς να γίνουν αντιληπτοί τόσο από τις βρετανικές όσο και από τις τουρκικές δυνάμεις. Για τον ανωτέρω λόγο, επισημαινόταν πως θα έπρεπε να ήταν έτοιμοι να βοηθήσουν τόσο υλικώς όσο και με ανθρώπινο δυναμικό. Η εντολή της απαγόρευσης μύησης νέων μελών δεν ήρθε ως κεραυνός εν αιθρία. Πολλοί ερευνητές θεωρούν ότι σχετίζεται με τον αλκιβιαδισμό του Διώγου, ο οποίος λίγο καιρό νωρίτερα κατέδωσε ηγετικά στελέχη της Φ.Ε στον Αλή Πασά και τον Άγγλο τοποτηρητή των Επτανήσων¹⁰⁰.

Ένα σημαίνων πρόσωπο της προσπάθειας για ανεξαρτησία ήταν ο Ι. Ζαμπέλιος, ο οποίος με τις κινήσεις του στο οργανωτικό κομμάτι έμεινε στην ιστορία για τη σημαντική του προσφορά. Ο νομικός Ι. Ζαμπέλιος μνήθηκε από τον Ι. Ζαπραλή και μαζί με τον Α. Σούνδια προετοίμασαν με κάθε λεπτομέρεια και με κρυφές διεργασίες το κλίμα στο νησί τόσο για την περαιτέρω μύηση Λευκαδιτών όσο και για τη συναισθηματική και ηθική συγκρότησή τους. Επίσης, προσέδωσε στον Αγώνα και οικονομική βοήθεια, καθώς διέθεσε αρκετά χρήματα τόσο από την περιουσία του όσο κι από εράνους που πραγματοποίησε σε συνεργασία με τον Θ. Κολοκοτρώνη αγοράζοντας πολεμοφόδια για 900 περίπου συμπατριώτες τους, οι οποίοι είχαν δηλώσει ότι θα έπαιρναν μέρος στις μάχες και συγκρούσεις με τους Τούρκους. Βέβαια,

⁹⁹ Π. Γ. Ροντογιάννης, *ό. π.*, σ. 311

¹⁰⁰ Π. Χιώτης, *Ιστορικά Απομνημονεύματα Επτανήσων*, Αθήνα 1981, σ. 319

εκτός αυτού του γεγονότος, κατάφεραν μέσα από αυτά τα χρήματα να εφοδιάσουν τα σώματα του Μπότσαρη, του Ανδρούτσου και του Καραϊσκάκη. Άλλο ένα πρόσωπο που χρήζει να αναφερθεί είναι ο Γ. Βαφέας, ο οποίος ύστερα από τη μύησή του άρχισε να διαχειρίζεται το ταμείο της οργάνωσης και πέρασε στην Αιτωλοακαρνανία, όπου πήρε μέρος στις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Επίσης, αναφέρονται ο αγωνιστής Α. Φέτσης, ο Αγγ. Χαλικιόπουλος – που προσέφερε τεράστια χρηματικά ποσά, ο Σπ. Μεταξάς – που βοήθησε προσφέροντας όπλα και πυρομαχικά, καθώς και ο Γ. Βερούκιος.

Οι κινήσεις των πολύ λίγων Λευκαδίων που είχαν μνηθεί στη μυστική οργάνωση έως τις αρχές του 1821 κινούνταν περίξ της συζήτησης με κατοίκους του νησιού για τη μοίρα της γενιάς τους και την υπέρτατη ανάγκη όλων των Ελλήνων για τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κράτους. Εκείνη την εποχή έφθασε αποστολή στο νησί προς τα μέλη της Φ.Ε, η οποία τους ειδοποιούσε ότι η σημαντική στιγμή είχε φθάσει και έκρουε τον κώδωνα για τη μύηση κι άλλων μελών με ταυτόχρονα οικονομική και στρατιωτική προετοιμασία. Μέσα στο διάστημα των επόμενων δύο μηνών εγκαταστάθηκαν στο νησί μερικοί από τους πιο γενναίους κλέφτες της ευρύτερης περιοχής - όπως ο Ανδρούτσος, ο Καραϊσκάκης, ο Πανουργιάς. Παράλληλα, ως εκεί ταξίδεψε ο Η. Μαυρομιχάλης για να συνδράμει με τις δυνάμεις του. Οι οπλαρχηγοί έκαναν αρκετές μαζώξεις με τους Λευκαδίτες Φιλικούς σε πολλά και διαφορετικά σημεία του νησιού, όπως λόγου χάρη στο περιβόλι της Αγίας Άννας, στην εκκλησία της Φανερωμένης και στην οικία του Ι. Ζαμπέλιου – η οποία βρισκόταν στο κέντρο της πόλης κοντά στην εκκλησία του Αγίου Μηνά¹⁰¹.

Η μυστική οργάνωση του νησιού ξεκίνησε να μυεί πολλούς αγωνιστές, οι οποίοι όλο το προηγούμενο διάστημα βρισκόνταν κοντά στον στενό πυρήνα της Εταιρείας. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν οικονομικά ευκατάστατοι από σπουδαίες γενιές και πολλοί ξεχώρισαν μετέπειτα για τη δράση τους κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, γράφοντας με χρυσά γράμματα το αποτύπωμά τους στην ελληνική ιστορία¹⁰².

Την τελευταία Κυριακή του Τριωδίου – πιθανότατα την τελευταία του Ιανουαρίου – οριστικοποιήθηκε το σχέδιο που θα εφαρμοζόταν, οριοθετώντας το πεδίο δράσης του κάθε καπετάνιου¹⁰³. Αμέσως μετά τη λήψη των αποφάσεων, τελέστηκε

¹⁰¹ Π. Γ. Ροντογιάννης, *ό. π.*, σ. 313

¹⁰² Π. Γ. Ροντογιάννης, *ό. π.*, σ. 313

¹⁰³ Δ. Α. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Αθήνα 1956, τ. 2, σ. 298

θηρσκευτική λειτουργία στο εκκλησιάκι της Βλαχέρνας και στη συνέχεια δείπνησαν μαζί σε πανηγυρικό κλίμα, το οποίο συνόδευαν πατριωτικά τραγούδια και αισιόδοξες προσβλέψεις για το αποτέλεσμα¹⁰⁴.

Εκεί, όσοι κατάγονταν από τον Μοριά γνωστοποίησαν στους παρισταμένους, ότι είχε παρθεί η απόφαση η Εθνεγερσία να ξεκινούσε από τα μέρη τους την 25^η ημέρα του Μάρτη και μάλιστα, παρακίνησαν τους υπόλοιπους συμπατριώτες τους να κάνουν κι εκείνοι το ίδιο ώστε να επαναστατήσει ολόκληρος ο ελληνικός πληθυσμός ταυτόχρονα και να δώσουν ισχυρό μήνυμα αιφνιδιάζοντας τους Τούρκους¹⁰⁵. Επηρεασμένοι από τα λόγια των συναγωνιστών τους και από την ενδόμυχη ανάγκη τους για την τελική αποτίναξη του τουρκικού ζυγού και συνάμα περιφρονώντας τα απειλητικά μέτρα της βρετανικής εποπτείας αποφασίστηκε ο Ο. Ανδρούτσος να κινηθεί προς τη Λιβαδειά και μια επίλεκτη ομάδα αποτελούμενοι από τα σώματα του Τσόγκα και του Καραϊσκάκη να κινηθεί προς το Μεσολόγγι και τα Σάλωνα αντίστοιχα¹⁰⁶.

Τη στιγμή που οι Έλληνες αγωνιστές ήταν στα πεδία των μαχών και πολεμούσαν για την ελευθερία, όσοι έμεναν πίσω καταπιάστηκαν με τη συνεχή ηθική και συναισθηματική ανύψωση των κατοίκων των πόλεων και των χωριών, τη συγκέντρωση εθελοντών και την περίθαλψη των κατατρεγμένων από άλλες περιοχές ή των τραυματισμένων από τις συγκρούσεις με τον εχθρό¹⁰⁷.

Ύστερα από κάποιες ημέρες η εξέγερση είχε αρχίσει στον Μοριά και σε περιοχές γύρω από τον Αμβρακικό κόλπο, αλλά τίποτα δεν είχε συμβεί στην Αιτωλοακαρνανία και στην Ήπειρο. Η εξήγηση για τούτο ήταν οι δικαιολογίες που παρουσίαζαν οι καπετάνιοι, Βαρνακιώτης και Τσόγκας, γεγονός που προκαλούσε έντονη δυσαρέσκεια και άγχος. Η Φ.Ε της Κέρκυρας έχοντας ως σκοπό να βγουν από το τέλμα οι περιοχές που ήλεγχαν οι δύο καπετάνιοι, πήρε απόφαση να τους στείλει τον Ι. Κεφάλα ώστε να τους συνετίσει και να τους οδηγήσει στη δράση. Μάλιστα, για να ενισχυθεί η θέση και τα λεγόμενά του, οι Φιλικοί της Λευκάδας απέστειλαν μια επιστολή παρακίνησης. Παρόλα αυτά, οι δύο οπλαρχηγοί δεν πείστηκαν και συνέχιζαν

¹⁰⁴ Π. Χιώτης, *Ιστορία του Ιονίου Κράτους από συστάσεως αυτού μέχρι ενώσεως (έτη 1815-1964)*, Αθήνα 1980, τ. 1, σ. 354

¹⁰⁵ Η. Α. Τσιτσέλης, *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα: συμβολαί εις την ιστορίαν και λαογραφίαν της νήσου Κεφαλληνίας εις τόμους τρεις*, Αθήνα 1904, τ. 1, σ. 69

¹⁰⁶ Σπ. Λουκάτος, «Κεφαλονίτες και Θιακοί, μαχητικοί πρωτοπόροι κατά την Επανάσταση στη Μολδοβλαχία» στα: *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τ. 1 (1976), σ. 51-63

¹⁰⁷ <http://www.arxeion-politismou.gr/2021/06/epopoia-Lefkadas.html>, προβολή στις 1.02.2022

να προβάλουν τις ίδιες προφάσεις καθυστερώντας και θέτοντας σε κίνδυνο το όλο εγχείρημα.

Την ίδια περίοδο η Επανάσταση δεν είχε σε όλα τα μέρη την ίδια έκβαση. Στην Πάτρα, τα ελληνικά σώματα είχαν υποστεί ολοκληρωτική ήττα και τα νέα από την κοντινή Αχαΐα έφθναν μαζί με τους κατατρεγμένους από εκείνη την περιοχή σε όλα τα νησιά του Ιονίου, οι οποίοι διηγούνταν γλαφυρά τα περιστατικά των μαχών. Ο χρόνος κυλούσε πειστικά και μην έχοντας άλλη επιλογή, οι νησιώτες ξεκίνησαν να πιέζουν και πάλι τους δύο Στερεοελλαδίτες οπλαρχηγούς. Έτσι, ο Ι. Ζαμπέλιος στα τέλη Μαΐου πέρασε από τη Λευκάδα στην απέναντι περιοχή – Πλαγιά – όπου συνάντησε τους οπλαρχηγούς και εν τέλει συμφωνήθηκε η εξέγερση εναντίον των Τούρκων, το αμέσως επόμενο διάστημα. Ο αγωνιστής Ζαμπέλιος πηγαίνοντας να συναντήσει τους οπλαρχηγούς με σκοπό να τους πείσει να ξεκινήσουν σύντομα τον αγώνα, θέλοντας να μη γίνει αντιληπτός από τον εχθρό πέρασε ολόκληρο το βράδυ μέσα στο καΐκι ενός ψαρά, του Παρασκευά, σκεπασμένος απλά με μία κάπα. Γυρνώντας και πάλι στο νησί έγιναν αντιληπτοί από Άγγλους φρουρούς που γυρνούσαν εκείνη τη στιγμή από τα νότια της Λευκάδος, οι οποίοι τους κατεδίωξαν. Η συμπλοκή μεταξύ των τεσσάρων επέφερε έναν νεκρό φρουρό από το χέρι του ψαρά, ο οποίος για να γλιτώσει υπέστη τις κυρώσεις από την Αγγλική Διοίκηση - αφού όλη του η περιουσία πέρασε στην κυριότητά της και ο ίδιος καταδικάστηκε σε θάνατο ερήμην του - και σκοτώθηκε τέσσερα χρόνια μετά στην πολιορκία του Μεσολογγίου¹⁰⁸.

Μέσα σε δύο ημέρες από την ανακοίνωση των ειδήσεων στάλθηκαν στους καπετάνιους όλα τα χρήματα που είχαν συγκεντρωθεί από τις κατά τόπους οργανώσεις της Φ.Ε. στα Ιόνια νησιά για τη στήριξη του Αγώνα και στις 26 Μαΐου ξεκίνησε η Επανάσταση¹⁰⁹.

Η βοήθεια από τη Λευκάδα, συγκεκριμένα, δεν ήταν μονάχα οικονομική αλλά συνέβαλε τα μέγιστα και στην αποστολή αγωνιστών στα πεδία της μάχης, τη φροντίδα όλων όσων γυρνούσαν από τις μάχες, καθώς και την παροχή στέγης και τροφής σε Ελληνίδες και Έλληνες των οποίων η πατρογονική γη είχε καταστραφεί από τους Τούρκους¹¹⁰.

Το νησί της Λευκάδας βρισκόταν κάτω από αγγλική διοίκηση και η τελευταία έδειχνε συνεχώς την αντίθεσή της ως προς την ελληνική Επανάσταση σε κάθε

¹⁰⁸ Π. Γ. Ροντογιάννης, *ό. π.*, σ. 311

¹⁰⁹ Δ. Α. Κόκκινος, *ό. π.*, τ. 1, σ. 183

¹¹⁰ Π. Χιώτης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 396

ευκαιρία. Εκτός από το γεγονός ότι ενίσχυσαν τους Τούρκους με κάθε τρόπο, κατά τις πρώτες ημέρες του Απριλίου «κήρυξαν τον στρατιωτικό νόμο»¹¹¹ και ψήφισαν να υποστούν βαριές τιμωρίες όλοι όσοι ήταν κάτοικοι της επικράτειάς τους και αποφάσιζαν να ταχθούν υπέρ των κατά τόπους επαναστάσεων. Οι τιμωρίες περιλάμβαναν εξορίες, δήμευση περιουσιών, απαγόρευση να πλησιάζει ο ελληνικός στόλος έως και πέντε μίλια τα παράλια και θανατική ποινή. Μεγάλο μέρος των Λευκαδίων υπέστη διώξεις και κυρώσεις για τη συμμετοχή του στην Εθνεγερσία. Μάλιστα και ο Ι. Ζαμπέλιος συνελήφθη παρόλο που ήταν σε υψηλή θέση στη δικαστική ιεραρχία, αλλά χάρις στον κύκλο του, αποτελούμενος από ανθρώπους με ισχυρές διασυνδέσεις, κατάφερε να ξεφύγει.

Οι Λευκαδίτες και κατ' επέκταση το σύνολο των Επτανήσιων δεν υπάκουσαν στις εντολές των Άγγλων, αλλά στην εσωτερική τους δύναμη, η οποία τους επέτασσε να ταχθούν υπέρ των Ελλήνων και να πολεμήσουν δίνοντας και τη ζωή τους για την ελευθερία. Το πιο συχνό φαινόμενο ήταν οι νησιώτες αγωνιστές να περνούν στη Στερεά Ελλάδα είτε από την παραλία του Μαγεμένου, είτε από τη Νικιάνα ή από τις Αλυκές – μέρη που βρίσκονταν στα δυτικά παράλια του νησιού. Συνολικά, περίπου 900 Λευκαδίτες κατάφεραν και πέρασαν στην αντίπερα όχθη και πήραν μέρος στην εξέγερση εκείνη την εποχή¹¹². Όλοι αυτοί ενώθηκαν με συμπατριώτες τους που είχαν διαφύγει από τους Άγγλους δύο χρόνια νωρίτερα και κατά την πλειονότητά τους εντάχθηκαν σε ομάδες, όπως του ιερέα Μελά – Δραγανιώτη και του Σούνδια¹¹³.

Τον επόμενο χρόνο ο Ι. Ζαμπέλιος ύστερα από οδηγίες που έλαβε, μετέβη στο γειτονικό Άκτιο για να βρεθεί με τον ηπειρώτη οπλαρχηγό Μάρκο Μπότσαρη και να συζητήσουν σχετικά με τη βοήθεια που θα λάμβανε ο τελευταίος από την Επιτροπή της Φ.Ε της Λευκάδας στο Σούλι¹¹⁴. Η προσπάθεια εύρεσης χρημάτων για την αγορά τροφίμων ήταν ικανοποιητική, αλλά χάθηκε πολύτιμος χρόνος και το Σούλι έπεσε. Ο Μ. Μπότσαρης προθυμοποιήθηκε να επιστρέψει την οικονομική βοήθεια, αλλά οι έντιμοι Λευκαδίτες Φιλικοί δε δέχθηκαν κάτι τέτοιο¹¹⁵.

Δεν είναι γνωστό, ότι οι Λευκαδίτες αγωνιστές πολέμησαν όχι μόνο στις περιοχές που βρίσκονταν γύρω από το νησί τους ή έστω κοντά στα Επτάνησα, αλλά συμμετείχαν σε μάχες από τη νότια Ρωσία και τη Ρουμανία έως την Πελοπόννησο και

¹¹¹ Π. Γ. Ροντογιάννης, *ό. π.*, σ. 315

¹¹² Π. Χιώτης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 397

¹¹³ Π. Γ. Ροντογιάννης, *ό. π.*, σ. 317

¹¹⁴ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα 1993, τ. 2, σ. 173

¹¹⁵ Ι. Ζαμπέλιος, *Αυτοβιογραφία*, στην: *Αρμονία*, τχ. 3 (1902), σ. 15

το Λίβανο για να εναντιωθούν στον εχθρό και να κερδίσει το Έθνος την Ελευθερία του. Βέβαια, μπορεί κανείς να δει τη συμμετοχή τους στις πιο ηρωικές μάχες που συνέβησαν κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, όπως στο Μανιάκι, στο Πέτα, στο Σκουλένι και στην πολιορκία του Μεσολογγίου¹¹⁶. Δεν πήγαιναν συντεταγμένα στη μάχη με κάποιον αρχηγό από τον τόπο τους, αλλά οδηγούνταν σε αυτή διασκορπιζόμενοι με άλλους αρχηγούς που διοικούσαν τα σώματα¹¹⁷. Παρόλα αυτά, υπήρξαν και διακρίθηκαν πολλοί σπουδαίοι καπετάνιοι και χαρακτηριστικά αναφέρονται ο Θ. Ψιλανός, ο Σπ. Ματαξάς¹¹⁸, ο Π. Σικελιανός¹¹⁹, ο ιερέας Μελάς-Δραγανιώτης και ο Α. Σταύρακας¹²⁰.

Ως η παρθενική στρατιωτική ενέργεια των Λευκαδιτών εναντίον των Τούρκων ήταν λίγο έξω από το νησί της - τον Μάρτιο και τον Μάιο του 1821 - η κατάληψη του Κάστρου του Τεκέ, το οποίο κατείχε στρατηγική σημασία και αμέσως μετά εκείνου της Πλαγιάς¹²¹. Με την ανάληψη των δύο αυτών φρουριών οι Λευκαδίτες είχαν τον πλήρη έλεγχο για την είσοδο στο νησί τους από τη μεριά της Αιτωλοακαρνανίας. Στην κατοχή τους, όμως, δεν έμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα αφού το καλοκαίρι του 1822 ξαναπέρασαν σε τουρκικά χέρια¹²².

Την ίδια περίοδο, ένα άλλο τμήμα Λευκαδιτών είχε κατευθυνθεί από τον Θ. Γρίβα στο Αγρίνιο με σκοπό να πολεμήσει μέχρις εσχάτων τους Τούρκους. Η πολιορκία στην πόλη είχε επιτυχές αποτέλεσμα αφού στα τέλη Μαΐου του 1821 κυριεύθηκε από τους Έλληνες, οι οποίοι αμέσως μετά αναχώρησαν προς τη Βόνιτσα για να κυριεύσουν το κάστρο της περιοχής, όπου βρισκόταν εγκλωβισμένη όλη η οθωμανική φρουρά. Επίσης, πολλοί αγωνιστές καταγόμενοι μέσα από τη Χώρα του νησιού πολέμησαν για χρόνια στο πλευρό του Μ. Μπότσαρη, όχι μόνο στο Σούλι, αλλά όπου προσπαθούσε να συνδράμει με το στρατιωτικό σώμα του¹²³. Αργότερα, κάτω από τις οδηγίες του Ι. Ζαμπέλιου, οργανώθηκε ειδικό πλήρωμα με καπετάνιους τον Λαμπρινό, τον Καββαδά και ομάδες Λευκαδιτών. Αφού κατέστρεψε ένα τουρκικό καράβι εισέβαλε στον κλειστό κόλπο ανάμεσα στην Πρέβεζα και το Μενίδι, με σκοπό να βοηθήσει τους Έλληνες που δρούσαν εκεί, στα όρια Αιτωλοακαρνανίας και Ηπείρου¹²⁴. Όπως είναι λογικό, βέβαια, οι Λευκαδίτες πολέμησαν στην ανατολική και

¹¹⁶ Π. Γ. Ροντογιάννης, *ό. π.*, σ. 319

¹¹⁷ Κ. Μαχαιράς, *Λευκάς και Λευκάδιοι επί αγγλικής προστασίας (1810-1864)*, Κέρκυρα 1940, σ. 93

¹¹⁸ Κ. Μαχαιράς, *ό. π.*, σ. 84

¹¹⁹ Π. Γ. Ροντογιάννης, *ό. π.*, σ. 319

¹²⁰ Π. Χιώτης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 398

¹²¹ Σπ. Τρικούπης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 195

¹²² Σπ. Τρικούπης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 397

¹²³ Κ. Μαχαιράς, *ό. π.*, σ. 93

¹²⁴ Π. Χιώτης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 398

δυτική Στερεά Ελλάδα ανά μικρές ομάδες αλλά και στα Πέντε Πηγάδια, στο Κομπότι, στο Πέτα και στην Ήπειρο.

Στις αρχές του Αυγούστου του 1822 σημειώθηκε η μάχη του Αετού, κατά την οποία λίγοι παραπάνω από 50 Έλληνες μαχητές πολέμησαν γενναία τους κατά 6 φορές περισσότερους Τουρκαλβανούς, τους οποίους υποχρέωσαν να επιστρέψουν πίσω στην Κορινθία από όπου είχαν ξεκινήσει. Σε αυτή τη μάχη διακρίθηκε ο ήρωας Στ. Κατσαρός, ο οποίος αργότερα έγινε βασικό μέλος της προσωπικής φρουράς του Αλ. Μαυροκορδάτου¹²⁵. Κατά το 1823, πολέμησαν κυρίως γύρω από το Καρπενήσι και με τα σώματα του Μ. Γκίλλη πήραν μέρος στην πολιορκία του Αιτωλικού¹²⁶. Το καλοκαίρι του επόμενου χρόνου πολέμησαν κάτω από τις οδηγίες του Δημοτσέλιου στην Ήπειρο εναντίον των Τούρκων και αφού τους απώθησαν, οδηγήθηκαν στην Τουρκοκρατούμενη Πρέβεζα για να λάβουν μέρος στις μάχες της γύρω περιοχής¹²⁷. Τον χειμώνα του 1825, τα επίλεκτα σώματα που κινούνταν κάτω από τις οδηγίες του Π. Σικελιανού πολέμησε στη Μεσσηνία εναντίον του στρατού του Ιμπραήμ – σε συνεργασία με τους φρούραρχους της παραθαλάσσιας Μεθώνης – για να μην πέσει το κάστρο και η πόλη στα χέρια των Τούρκων και των Αιγυπτίων. Στη συνέχεια, πολλοί Λευκαδίτες βρέθηκαν εγκλωβισμένοι και στην πολιορκία του Μεσολογγίου και πολέμησαν γενναία μαζί με τους υπόλοιπους αγωνιστές. Μάλιστα, εκεί σκοτώθηκε ο Π. Σικελιανός¹²⁸.

Τον επόμενο χρόνο βρέθηκε το τμήμα του παπά Σούνδια έξω από την Ακρόπολη, όπου πολεμούσε για διάστημα ενός χρόνου μέσα από τα τείχη, αμυνόμενο σθεναρά στις εφορμήσεις των Τούρκων. Ακόμη, μαζί με τον Καραϊσκάκη πολέμησαν πολλοί Λευκαδίτες – όπως ο Καντάρης, ο Στεφανίτης και ο Γκίλλης. Καταληκτικά, καλό θα ήταν να γίνει μια μικρή ονομαστική αναφορά των Λευκαδιτών αγωνιστών που διακρίθηκαν κατά τον Αγώνα. Έτσι, με αλφαβητική σειρά, γνωστοποιούνται τα ονόματα του Ι. Αντύπα, Ι. Ασπρογέρακα, Α. Αχείμαστου, Γ. Βερύκιου, Ν. Γαζή, Α. Κακαβούλη από τον Σύβρο, Ν. Καββαδά, Δ. και Ι. Κατωπόδη, Μ. Κουρτή, Ι. Μπέλλου¹²⁹.

Εν συνεχεία, η στάση των κατοίκων της Ζακύνθου υπήρξε εντυπωσιακή. Το ξέσπασμα της Επανάστασης γέμισε με απύθμενο ενθουσιασμό και προσμονή τους

¹²⁵ Χρ. Ι. Βλασσόπουλος, *Ημερολόγιον του Αγώνος*, Αθήνα 1930, σ. 139

¹²⁶ Κ. Μαχαιράς, *ό. π.*, σ. 92

¹²⁷ Π. Χιώτης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 511

¹²⁸ Π. Χιώτης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 561

¹²⁹ Π. Γ. Ροντογιάννης, *ό. π.*, σ. 330

νησιώτες. Η οργάνωση της Φ.Ε. είχε από νωρίς δημιουργήσει ένα ισχυρό δίκτυο εκεί προσεγγίζοντας, στην αρχή, όλους τους εφοδιασμένους με ισχυρή μόρφωση και παιδεία άνδρες, αλλά κι εκείνους που διέθεταν οικονομική επιφάνεια, εμφυσώντας τους από νωρίς το εθνικοαπελευθερωτικό στοιχείο. Αυτό δε σημαίνει, όμως, ότι ο απλός κόσμος του νησιού δεν είχε τον δικό του ρόλο στον Αγώνα, ο οποίος κατά την ύψιστη στιγμή της ανακοίνωσης του ξεκινήματος της Επανάστασης βρισκόταν κάτω από ένα ντελίριο ευχάριστης ψυχικής διάθεσης και αυτοπεποίθησης.

Όπως όλα τα νησιά του Ιονίου, έτσι και η Ζάκυνθος, βρισκόταν εκείνες τις ημέρες σε αναβρασμό. Οι ιερείς στις εκκλησίες πραγματοποιούσαν παρεκκλήσεις, ευλογούσαν τον Αγώνα και τους ήρωες που θα έπαιρναν μέρος στις μάχες. Οι νέοι περιδιάβαιναν στα εμπορικά καταστήματα συλλέγοντας μολύβια, για να φτιάξουν βόλια και ειδικά υφάσματα, που θα χρησιμοποιούνταν σαν γάζες στους τραυματισμένους πατριώτες. Τέλος, οι πιο μεγάλης ηλικίας άνδρες οργάνωναν εράνους με σκοπό τη συγκέντρωση χρημάτων και τη μετέπειτα αγορά όπλων και χρήσιμων εφοδίων για τους αγωνιστές. Επίσης, πολλά πλοία, αφού περισυνέλλεξαν έναν ικανοποιητικό αριθμό αγωνιστών πραγματοποιούσαν τη διαδρομή έως τη Στερεά Ελλάδα ή την Αχαΐα και την Ηλεία, όπου αποβιβάζονταν για να συμμετάσχουν στις κατά τόπους συγκρούσεις.

Η περίπτωση της Ζακύνθου δε διαφέρει σε πολλά από τα υπόλοιπα νησιά, αφού κι εκεί οι Βρετανοί απειλώντας τους με τη δήμευση των περιουσιών και τις καταδίκες σε θάνατο προσπαθούσαν να τους αποτρέψουν από το να συνεισφέρουν¹³⁰. Παρόλα αυτά, ένα πολύ μεγάλο μέρος των νησιωτών συμμετείχαν ενεργά στον Αγώνα παρά τις απειλές. Αυτό το γεγονός από μόνο του είναι που εξυψώνει τη δράση τους, η οποία προκαλούνταν από την ανάγκη για Ελευθερία, την εσωτερική φωνή για ανεξαρτησία και το πατριωτικό αίσθημα των Επτανησίων¹³¹. Η ανυπομονησία και η αγωνία για όλα όσα συνέβαιναν στον ηπειρωτικό κορμό του ελλαδικού χώρου ήταν τέτοια που όσοι δεν μπορούσαν να πάρουν μέρος στις μάχες, περίμεναν καρτερικά στο λιμάνι της Ζακύνθου να μάθουν τα νέα που θα έφερνε το πρώτο καράβι¹³².

Θα αποτελούσε παράλειψη, εάν δε συμπεριλαμβάναμε τις δύο στροφές από το έργο του εθνικού μας ποιητή, Δ. Σολωμού, οι οποίες περιγράφουν λιτά, κατανοητά

¹³⁰ Κ. Καιροφύλας, *Η Ζάκυνθος και η Ελληνική Επανάσταση*, Αθήνα 1972, σ. 42

¹³¹ Σπ. Χρ. Βερύκιος, *Ιστορία των "Ηνωμένων Κρατών" των Ιονίων Νήσων – Η αποκληθείσα "Βρετανική Προστασία" και οι αγώνες των Επτανησίων δια την εθνικήν αποκατάστασιν (1815-1864)*, Αθήνα 1964, σ. 174

¹³² Κ. Καιροφύλας, *ό. π.*, σ. 132

και ταυτόχρονα περίτεχνα τα αισθήματα των Ζακυνθινών και εν γένει των Επτανησίων κι ακόμα σε ποιο σημείο τους είχε οδηγήσει η διοίκηση των Άγγλων:

«εφωνάζανε ως τ' αστέρια
του Ιονίου και τά νησιά,
και σηκώσανε τά χέρια
για να δείξουνε χαρά,
.....
μ' όλον πού ναι αλυσωμένο
το καθένα τεχνικά
και εις το μέτωπο γραμμένο
έχει ψεύτρα Ελευθεριά»¹³³.

Οι Ζακυνθινοί που έλαβαν μέρος στο αρχικό ξέσπασμα του Αγώνα ήταν πολλοί και στη Μολδοβλαχία, όπου μοιράστηκαν σε τρία σώματα, τα οποία κινούνταν κάτω από τις οδηγίες του Καραβία, του Καρπενησιώτη και του Σφαέλλου¹³⁴. Έπειτα, κατά τη μάχη του Σκουλενίου, συμμετείχαν πολλοί Επτανησιώτες από τους οποίους διέπρεψαν οι Ζακυνθινοί, Ν. και Θ. Καλαμάς. Στη συγκεκριμένη μάχη, όμως, έδωσε σπουδαίες μονομαχίες μέχρις εσχάτων ο εκ Ζακύνθου ορμώμενος, Δαλιόστρος¹³⁵.

Το καλοκαίρι του 1821 τα καράβια των Ελλήνων είχαν μείνει αγκυροβολημένα στο λιμάνι της Ύδρας και της γύρω περιοχής, μη μπορώντας να επιχειρήσουν εναντίον του εχθρού. Την ίδια στιγμή εκείνος είχε καταστήσει σαφή την ανωτερότητά του στη θάλασσα αφού είχε τη δυνατότητα να ανεφοδιάζεται από όλα τα λιμάνια. Έτσι, σε μια συντονισμένη προσπάθεια, η οποία καταρτίστηκε και υλοποιήθηκε από Ζακυνθινούς και άλλους ναυτικούς, προσεγγίστηκε το νησί της Ύδρας και εφοδιάστηκε ο ελληνικός στόλος με επιτυχία, καταδιώκοντας τον αντίπαλο τουρκικό στο Αιγαίο και στο Ιόνιο¹³⁶. Φθάνοντας στη Ζάκυνθο, οι κάτοικοι έδειχναν τον ενθουσιασμό και την προσμονή τους με κάθε τρόπο, πράγμα που γέμισε και τους αγωνιστές με αισιοδοξία για το αποτέλεσμα. Εκείνος, όμως, που δεν ένιωθε κανένα θετικό συναίσθημα ήταν ο Άγγλος διοικητής στο νησί – ο Χάνκεϋ – ο οποίος μάλιστα απαγόρευσε στα καράβια να προσεγγίσουν το λιμάνι παρόλο που λίγες ημέρες νωρίτερα όχι μόνο είχε δεχθεί, αλλά είχε βοηθήσει και στον ανεφοδιασμό τα τουρκικά

¹³³ Δ. Σολωμός, *Ο Ύμνος εις την Ελευθερίαν*, Αθήνα 2013, σ. 131

¹³⁴ Σπ. Χρ. Βερύκιος, *ό. π.*, σ. 176

¹³⁵ Ι. Φιλήμων, *ό. π.*, σ. 194

¹³⁶ Σπ. Χρ. Βερύκιος, *ό. π.*, σ. 185

πλοία. Ο Τομπάζης και ο Μιαούλης, οι οποίοι ηγούνταν του ελληνικού στόλου απέστειλαν έναν αντιπρόσωπό τους προς τον Άγγλο διοικητή με σκοπό να πάρουν πληροφορίες σχετικά με τον αντίστοιχο τουρκικό, αλλά ο Χάνκεϋ δε δέχθηκε καν να πατήσει το πόδι του στο νησί ο Έλληνας απεσταλμένος και βρίζοντάς τον τον ανάγκασε να κατευθυνθεί πίσω προς τα καράβια¹³⁷.

Λίγες ημέρες αργότερα κι αφού συνεχιζόταν η παρακολούθηση τουρκικών караβιών από τις περιπολίες που πραγματοποιούσαν οι Έλληνες, παρατηρήθηκε ότι ένα από αυτά είχε ξεφύγει από τον κεντρικό και συντονισμένο κορμό, επιτίθοντάς τους. Η μάχη ανάμεσα στα πλοία έγινε σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα κι αφού η ναυμαχία εξελισσόταν ελάχιστα ναυτικά μίλια μακριά από τις ακτές της Ζακύνθου, οι κάτοικοί της μπορούσαν να παρατηρούν από το νησί την έκβασή της. Το τουρκικό πλοίο – αφού είχε απωλέσει περίπου δύο ντουζίνες άνδρες – έπεσε πάνω στη ζακυνθινή στεριά για να βρει υποστήριξη από τους Βρετανούς. Δεν υπολογίστηκε όμως ότι βρίσκονταν σε πιο κοντινή απόσταση οι Ζακυνθinoί, οι οποίοι ήταν αρκετά ερεθισμένοι από την παρακολούθηση της μάχης και κατευθύνθηκαν με εχθρικές διαθέσεις προς τους Τούρκους. Οι Άγγλοι έστειλαν ένα σώμα με 18 άνδρες για να βοηθήσουν τους Τούρκους, αλλά οι Ζακυνθinoί επιτέθηκαν και σε εκείνους με αποτέλεσμα τον θάνατο δύο ανδρών. Στη συνέχεια, κατέφθασε ένα μεγαλύτερο αγγλικό σώμα, αποτελούμενο από 50 Άγγλους στρατιώτες, το οποίο αρχικά κατάφερε να περιορίσει τους ντόπιους, αλλά τη νύχτα οι τελευταίοι αντεπιτέθηκαν με αποτέλεσμα να σκοτωθούν δέκα Άγγλοι στρατιώτες¹³⁸. Η κατάσταση είχε βγει εκτός ελέγχου και λίγες ημέρες αργότερα, έφθασε στο νησί μεγάλο πλοίο μεταφέροντας πολυβόλα με τον Ανθαρμοστή Άδαμ. Τότε, πολλά κανόνια και πυροβόλα στήθηκαν σε στρατηγικά σημεία του νησιού με τα πολυβόλα του αγγλικού πλοίου να είναι στραμμένα προς τη μεριά του λιμανιού. Αμέσως μετά, κηρύχθηκε στρατιωτικός νόμος με απόπλιση, ξεκινώντας άμεσα διώξεις διοικητών και εισβολές σε σπίτια ντόπιων. Έπειτα από 48 ώρες τρομοκρατίας στο νησί, περίπου 40 επιφανείς Ζακυνθinoί Φιλικοί δέχθηκαν εντολή να βρεθούν στο κάστρο για να ακούσουν την ομιλία του Άδαμ. Αφού βρέθηκαν εκεί, δεν εμφανίστηκε ο Ανθαρμοστής αλλά ένας κατώτερος αξιωματικός – ο Δ. Σαρλής – ο οποίος τους διέταξε να τον ακολουθήσουν οδηγώντας τους στις φυλακές με τη δικαιολογία του γενικού

¹³⁷ Σπ. Χρ. Βερούκιος, *ό. π.*, σ. 186

¹³⁸ Κ. Καιροφύλας, *ό. π.*, σ. 144

αφοπλισμού. Βέβαια, τα βαθύτερα αίτια αυτής της κίνησης ήταν γιατί ήθελαν να ερευνηθεί η σχέση της Φ.Ε. με την Επανάσταση των Ελλήνων¹³⁹.

Μετά από αυτό, περιόδευσε προς τα χωριά του νησιού για να συλλάβει τους αγωνιστές εφαρμόζοντας στον γενικό πληθυσμό τον αφοπλισμό του. Όσοι αντιστάθηκαν είδαν τη στυγνή ματιά της αγγλικής διοίκησης, η οποία κατεδάφισε σπίτια, κατέστρεψε όλα τα όπλα και κινήγησε τους ντόπιους αγωνιστές. Τέλος, οι Άγγλοι δε δίστασαν να οδηγήσουν στην αγχόνη εκείνους που θεωρούσαν πρωταίτιους των αρχικών γεγονότων, τους οποίους αφού τους κατέβασαν από το σκοινί, εγκλώβισαν τα νεκρά σώματά τους σε σιδερένια κλουβιά – τα οποία τοποθετήθηκαν σε ύψωμα πάνω από την πόλη όντας ορατά από παντού¹⁴⁰. Έτσι, οι Ζακυνθinoί για μια δεκαετία περίπου γίνονταν μάρτυρες αυτού του τρομακτικού θεάματος των πτωμάτων των συμπατριωτών τους μη μπορώντας να ξεχάσουν την βρετανική σκληρότητα. Εισ εκ των απαγχονισμένων ήταν και ο Ι. Κλαυδιανός, ως γνωστός αγωνιστής το νεκρό σώμα του δεν τοποθετήθηκε μαζί με εκείνα των υπόλοιπων, αλλά έξω ακριβώς από το σπίτι του, με αποτέλεσμα η μητέρα του να το βλέπει κάθε μέρα ανοίγοντας την εξώπορτά της¹⁴¹.

Άλλο ένα σημαίνων πρόσωπο της Ζακύνθου ήταν ο Δ. Πομόνης, ο οποίος πήρε μέρος σε πολλές μάχες με σημαντικότερες εκείνες στο Κομπότι της Άρτας – το καλοκαίρι του πρώτου χρόνου της Επανάστασης και μετέπειτα στον αγώνα των Μεσολογγιτών. Στην πολιορκία του Μεσολογγίου, μάλιστα, υπήρξαν πολλοί άνδρες από το συγκεκριμένο νησί που βοήθησαν, δίνοντας ακόμα και τα μολυβένια τους πιάτα για να γίνουν βόλια. Τότε ήταν που ο Εθνικός μας ποιητής, Διονύσιος Σολωμός, εμπνεύστηκε και έγραψε το ποίημα του «Ύμνος εις την Ελευθερία» και ύστερα από την μελοποίησή του από τον – επίσης – Επτανησιώτη Ν. Μάντζαρο έγινε ο εθνικός ύμνος της Ελλάδας.

Συμπληρωματικά, θα πρέπει να γίνει λόγος και για το μοναστήρι της Παναγιάς της Δερματούσας, που βρισκόταν στη Ζάκυνθο. Ο συγκεκριμένος χώρος είχε σημαντική συμβολή στον Αγώνα που συντελέστηκε, καθώς εκείνο το σημείο υπήρξε πηγή έμπνευσης και συγκέντρωσης όλων των αγωνιστών πριν από κάθε μάχη και σηματοδότησε την αλληλένδετη σχέση ανάμεσα στο έθνος και τη θρησκεία.

¹³⁹ Σπ. Χρ. Βερύκιος, *ό. π.*, σ. 187

¹⁴⁰ Κ. Καιροφύλας, *ό. π.*, σ. 156

¹⁴¹ Σπ. Χρ. Βερύκιος, *ό. π.*, σ. 189

Το μοναστήρι τηρούσε τους τύπους σχετικά με την ουδετερότητα των Επτανήσων, όπως επίτασσαν οι εντολές των Άγγλων, αλλά ο άρχων ιερέας και οι καλόγεροί του είχαν μνηθεί στην Φ.Ε. συνδράμοντας με κάθε τρόπο στον εφοδιασμό των αγωνιστών και την κάλυψή τους στις δύσκολες συνθήκες. Δύο γνωστοί καπετάνιοι που πήγαιναν συχνά στον συγκεκριμένο χώρο και πραγματοποιούσαν σημαντικές συσκέψεις κάτω από άκρα μυστικότητα ήταν ο Κολοκοτρώνης και ο Πλαπούτας, όπου τους υποδέχονταν ο Δ. Ρώμας, ο Γ. Σολωμός, ο Δραγώνας και ο Δ. Πομόνης. Άλλο ένα πλεονέκτημα που διέθετε ο παραπάνω χώρος ήταν το γεγονός ότι κατείχε μια μεγάλη έκταση έχοντας επαφή με τη θάλασσα, με αποτέλεσμα να μπορούν να στέλνουν και να δέχονται πολεμοφόδια από τα καράβια που ερχόντουσαν σε εκείνο το σημείο. Όλα τα μέλη της Φ.Ε. και οι εθελοντές που ήθελαν να πάρουν μέρος στον Αγώνα μπορούσαν να φύγουν από τη Ζάκυνθο με τη μικρή βάρκα του μοναστηριού και με τις οδηγίες που έπαιρναν από τον Δ. Ρώμα, τον Γ. Σολωμό και τον Λούντζη ήταν έτοιμοι να εγκατασταθούν σε συγκεκριμένες περιοχές του ηπειρωτικού κορμού πολεμώντας υπέρ πίστεως και πατρίδος¹⁴².

Αξιοσημείωτο γεγονός αποτέλεσε η διατήρηση της συνεχούς ροής γραμμάτων που έστελνε και δεχόταν ο Δ. Ρώμας με τους αγωνιστές, τους οποίους με πύρινο λόγο προσπαθούσε να τους αφυπνίσει και να τους ανυψώσει το ηθικό. Ταυτόχρονα, η στενή σχέση που τον συνέδεε με τον λόρδο Βύρωνα είχε καταλυτικό ρόλο στη μετέπειτα σύνδεση των Φιλικών με τα κινήματα που διαπνέονταν από φιλικά αισθήματα προς τον επαναστατημένο λαό και τις διάφορες οργανώσεις στην Αγγλία¹⁴³.

Είναι γνωστό, επίσης, ότι ο Αρ. Παπάς σε συνεννόηση με τον Δ. Ρώμα και τον Αν. Φλαμπουριάρη προσπαθούσαν να διαδώσουν τα προτάγματα και τα ιδεώδη που πρόσβευε η Φ.Ε. Έτσι, η επικοινωνιακή τους διαχείριση ήταν άρτια και αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθούν ραγδαία οι μνήσεις, αλλά ταυτόχρονα λόγω της αθρόας εισροής μελών να κινηθούν οι υποψίες των Άγγλων, οι οποίοι ξεκίνησαν έρευνες και κυρώσεις. Πολλοί γνωστοί αγωνιστές δέχθηκαν ελέγχους αλλά δε διώχθηκαν – όπως ο Θ. Κολοκοτρώνης που έκρυψε έγκαιρα τα έγγραφα στη σέλλα του αλόγου του, ο Δ. Ρώμας που προφασίστηκε κατά τον έλεγχο ότι ήταν έγγραφα της τεκτονικής στοάς απαγορεύοντας να τα δει κάποιος κατωτέρου τεκτονικού βαθμού μασόνας, αφού ο αρχηγός της συγκεκριμένης ομάδας – Ross – ήταν τέκτονας σε έναν από τους πρώτους

¹⁴² Κ. Καιροφύλας, *ό. π.*, σ. 184

¹⁴³ Ντ. Κονόμος, *Ζακυνθινοί Φιλικοί*, Αθήνα 1966, σ. 18

βαθμούς σεβόμενος τη θέση του Ρώμα στην τεκτονική ιεραρχία αποφάσισε να λήξει την επιχείρηση με αποτέλεσμα τα αρχεία και ο ίδιος ο ήρωας να διασωθούν, και ο Δ. Βαρβιάς παραπλανούσε τις αρχές ότι τα έγγραφα αφορούσαν την Εταιρεία Φιλόμουσων Αθηνών. Με σκοπό να διασφαλιστεί, όμως, ο ρόλος της Εταιρείας έφυγαν όλοι οι παραπάνω από το νησί – ο Θ. Κολοκοτρώνης έφθασε στη νοτιοανατολική Πελοπόννησο και ο Δ. Ρώμας μαζί με τον Αν. Φλαμπουριάρη μετέβησαν στην κεντρική Ιταλία – και τις θέσεις τους στην Εταιρεία της Ζακύνθου ανέλαβαν ο Ι. Στέφανος, ο Ν. Καλύβας και ο Φρ. Καρβελάς με τους οποίους είχαν συχνή και τακτική επικοινωνία.

Δε θα μπορούσε να παραληφθεί το στρατιωτικό σκέλος, στο οποίο οι Ζακυνθinoί έδωσαν πολλές μάχες. Εκτός από τη συμμετοχή τους στον Προύθο και στο Δραγατσάνι, ζακυνθινά σώματα υπήρχαν και στη μάχη του Πέτα, στου Λάλα, στην Πάτρα, στην Τριπολιτσά, στο Ναύπλιο, στο Μεσολόγγι, στο Ναβαρίνο και στην Αθήνα. Παράλληλα, βρίσκονταν και στις θάλασσες, όπου με περίσσεια ανδρεία προσπαθούσαν να καταστρέψουν τα καράβια του εχθρού και άλλες φορές να συνδράμουν με βοήθεια σε όσες παραθαλάσσιες πόλεις πολιορκούνταν από τους Τούρκους. Μέχρι το 1824 η Ζάκυνθος μέτρησε πάνω από 3500 θύματα στα πεδία των μαχών κι αυτό είναι ενδεικτικό της συμμετοχής και της αυταπάρνησης που κυριεύει τους αγωνιστές¹⁴⁴.

Τέλος, αξίζει να επισημανθεί η συνεισφορά των Ζακυνθινών στην Επανάσταση, όπως αυτή αποτυπώθηκε στην εφημερίδα της εξεγερμένης Ελλάδας, η οποία μέσα σε λίγες γραμμές περικλείει όλη την πορεία και τη σημασία της συνεισφοράς τους και χαρακτηριστικά αναφέρει: «*Εις εσάς, ω Ζακύνθιοι, τους αληθείς και ειλικρινείς φίλους της ελευθερίας, η Ελλάς ευγνωμονούσα αποδίδει μυρίας χάριτας και τα ονόματά σας με γράμματα ανεξάλειπτα είναι εγχαραγμένα εις τας καρδίας των τέκνων μας, τα οποία όταν ηλικιωθούν πανταχού θέλουν σας προσφέρει τας χείρας των και θέλουν σας χαιρετά κρίζοντάς σας αδελφούς και ευεργέτας*»¹⁴⁵.

Βέβαια, θα πρέπει να γίνει γνωστό ότι η προσπάθεια όλων των Επτανήσιων και η συμμετοχή τους στον ελληνικό πόλεμο για την Ανεξαρτησία τους απονέμει ένα σπουδαίο παράσημο. Η γενναία τους απόφαση να αντιπαρατεθούν απέναντι τόσο στους Άγγλους όσο και στους Τούρκους κάνει τη συνεισφορά τους ακόμα πιο

¹⁴⁴ Σπ. Χρ. Βερύκιος, *ό. π.*, σ. 196

¹⁴⁵ Ελληνικά Χρονικά, αρ. φ. 219, 15.02.1826, σ. 4

σπουδαία. Οι νησιώτες σκέφτονταν ότι η ελεύθερη Ελλάδα δε θα μπορούσε να πορευτεί για πολύ χωρίς τα ελεύθερα Επτάνησα.

Η συμμετοχή τους, οι προσφορές και οι θυσίες τους εμπεριέχουν τα πρώτα δείγματα του ενωτικού αγώνα που ξεκίνησε έπειτα, όταν το ελληνικό κράτος είχε δημιουργηθεί, αλλά τα Επτάνησα βρίσκονταν ακόμα κάτω από ξένη κατοχή¹⁴⁶. Η προσπάθειά τους θα ευοδωθεί τελικά λίγα χρόνια αργότερα, στις 21 Μαΐου του 1864, ενσωματώνοντάς τα κι εκείνα στον ελληνικό κορμό¹⁴⁷.

¹⁴⁶ Σπ. Χρ. Βερύκιος, *ό. π.*, σ. 198

¹⁴⁷ Κ. Καιροφύλας, *ό. π.*, σ. 218

Δ' Κεφάλαιο

Η προσωπικότητα και ο ρόλος του Διονυσίου Ρώμα

Σε αυτό το κεφάλαιο, θα επιχειρηθεί να αναλυθεί η αξιομνημόνευτη προσωπικότητα του Διονυσίου Ρώμα, του Έλληνα πατριώτη που καταγόταν από τα Επτάνησα και διακρίθηκε για τη φιλογενειά του.

Η γενέθλια γη του ήταν η Ζάκυνθος τον Νοέμβριο του 1771, με μητέρα τη Διαμαντίνα Καπνίση και πατέρα τον Γεώργιο Κανδιάνο Ρώμα. Η οικογένεια είχε καταγωγή από τη γειτονική Ιταλία και συγκεκριμένα από τη Βενετία. Αναλυτικότερα, τον 14^ο αιώνα, άτομα που προέρχονταν από την αρχοντική οικογένεια Regoli da Roma μετοίκισαν στη Βενετία, συμμετέχοντας σε αρκετούς Βενετοοθωμανικούς πολέμους κι έτσι έγιναν τιμαριώτες αποκτώντας κομμάτια γης στο νησί της Ζακύνθου, το οποίο τότε διοικούνταν από τους Ιταλούς. Σημειώνεται, ότι τρεις αιώνες περίπου αργότερα συγκαταλέγονται στους Χριστιανούς Ορθόδοξους, αλλά χωρίς βέβαιη σιγουριά.

Ο πατέρας του υπήρξε μεγάλος πατριώτης και ουμανιστής όντας μια από τις σημαντικότερες προσωπικότητες στη ζακυνθινή ιστορία. Είχε διατελέσει γενικός πρόξενος της Ιταλίας κατά τον 18^ο αιώνα στη νότια Ελλάδα περιθάλποντας τους πρόσφυγες που είχαν βρει καταφύγιο στο Φιόρο του Λεβάντε και την Κεφαλλονιά, έπειτα από τα αποτυχημένα σε έκβαση Ορλωφικά. Επίσης, ο Γεώργιος Κανδιανός Ρώμας είχε υπάρξει για ένα διάστημα και επίτροπος του Παναγίου Τάφου¹⁴⁸.

Ο νεαρός Διονύσιος κατάφερε να πραγματοποιήσει τις σπουδές του πάνω στη Νομική στην Πάδοβα της Ιταλίας ερχόμενος από νωρίς σε επαφή με νέες ιδέες. Αμέσως μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του μετέβη στη γενέθλια γη του, όπου επηρεαζόμενος από τον αρκετά – πλέον - ηλικιωμένο πατέρα του ασχολήθηκε με τα ζητήματα του τόπου του, διαθέτοντας έντονα τα στοιχεία του πατριωτισμού και του ζήλου. Μετά τον θάνατο του πατέρα του κατέλαβε ο ίδιος τη θέση του γενικού προξένου της Ιταλίας στη νότια Ελλάδα. Ως άξιος συνεχιστής του Γεωργίου δέχθηκε εκτίμηση και αφοσίωση από τους ντόπιους προκρίτους και οπλαρχηγούς αναπτύσσοντας στενότερες σχέσεις μαζί τους¹⁴⁹. Βέβαια, από όλους τους οπλαρχηγούς υπήρξε μια αμοιβαία συμπάθεια ανάμεσα στον Θ. Κολοκοτρώνη και τον Δ. Ρώμα¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Π. Ν. Χιώτης, *Ιστορικά απομνημονεύματα Επτανήσου*, Αθήνα 1985, τ. 3., σ. 183

¹⁴⁹ Ι. Φιλήμων, «Διονύσιος ο Ρώμας», στον: *Αιών*, αρ. φ. 1555, 5.9.1857, σ. 1

¹⁵⁰ Ι. Φιλήμων, *ό. π.*, σ. 1

Τρία χρόνια πριν την αλλαγή του αιώνα, τη στιγμή που τα Επτάνησα πέρασαν στην κυριότητα των Γάλλων, ο Ρώμας έχοντας ήδη μέσα του φιλελεύθερα αισθήματα και προοδευτικές ιδέες ενστερνίστηκε το τρίπτυχο της Γαλλικής Επανάστασης, βροντοφωνάζοντας τους Θούριους του πατριώτη και μετέπειτα Φιλικού, Αντώνη Μαρτελάου¹⁵¹. Κατά την επάνοδό του στην πατρίδα νυμφεύθηκε την Ανδριανή Σταυράκη Λοκατέλη.

Δύο χρόνια αργότερα οι Φράγκοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα Επτάνησα εξαιτίας των πιέσεων που δέχονταν από τους Ρώσους, οι οποίοι λίγο αργότερα ιδρύουν την «Επτάνησο Πολιτεία». Σε ηλικία 32 ετών, ο Ρώμας, εκλέχθηκε τακτικό μέλος της ομάδας που θα ήταν αρμόδια για την ψήφιση του Συντάγματος για όλα τα νησιά του Ιονίου. Τρία χρόνια μετά εκλέχθηκε Πρύτανης στο νησί της Κέρκυρας, αφήνοντας πίσω του ξεχωριστό και αξιοσημείωτο έργο ως προς την ταχύτητα και τον άρτιο συντονισμό. Εκείνο το διάστημα ήλθε σε επαφή με τον Έλληνα Υπουργό Εξωτερικών, Ι. Καποδίστρια και άλλους πατριώτες Επτανήσιους όπως τον Αναστάσιο Φλαμπουριάρη, τον Επ. Νεράντζη, τον Ι. Δεσύλλα και τον Φρ. Τουλάτη, οι οποίοι εργάστηκαν όλοι από κοινού για την αποκατάσταση και την επάνοδο του ελληνισμού – μέσω των επτανησιακών ταγμάτων, τα οποία βρίσκονταν υπό των εμπειρότερων και ικανότερων Ελλήνων στο πεδίο της μάχης προλειαίνοντας τον δρόμο προς την ολοκληρωτική Εθνεγερσία¹⁵².

Στις αρχές του Ιουλίου 1807 υπογράφηκε η Συνθήκη της ανακωχής μεταξύ Ρωσίας και Γαλλίας (Τιλσίτ), η οποία στα βασικά της σημεία όριζε ότι τα Επτάνησα περνούσαν εκ νέου στην κατοχή των δεύτερων. Ο Ρώμας είχε την πεποίθηση, ότι οι Γάλλοι θα βοηθούσαν στην Απελευθέρωση των Ελλήνων και γι' αυτό ανέπτυξε στενές σχέσεις με τον αρχηγό του γαλλικού στρατού, Δονζελότ, που ήταν και απεσταλμένος της χώρας και έμπιστος φίλος του ίδιου του αυτοκράτορα. Κάτω από εκείνες τις συνθήκες ξεκίνησαν οι κρυφές επικοινωνίες μεταξύ καπεταναίων και γαλλικού στρατού – συμπεριλαμβανομένου και του Θ. Κολοκοτρώνη – για το πλάνο προετοιμασίας της Εθνεγερσίας από την Πελοπόννησο. Όλα αυτά τα σχέδια έμειναν στα χαρτιά, αφού ξαφνικά η κατάσταση μεταβλήθηκε μέσα σε δύο χρόνια. Τα νησιά του Ιονίου άλλαξαν και πάλι κηδεμονία, αυτή τη φορά αγγλική με μόνη εξαίρεση την

¹⁵¹ Π. Χιώτης, *Λόγος βιογραφικός περί του Διονυσίου Ρώμας – Εκφωνηθείς επί του νεκρού αυτού τη 27 Ιουλίου 1857*, Ζάκυνθος 1857, σ. 12

¹⁵² Ντ. Κονόμος, *Ζακυνθινοί Φιλικοί*, Αθήνα 1966, σ. 27

πρωτεύουσα των Ιονίων Νήσων που συνέχιζε να βρίσκεται στην κατοχή του Ναπολέοντα¹⁵³.

Το 1812 πραγματοποιήθηκε μια επίσκεψη στην πρωτεύουσα της Γαλλίας από τους νόμιμους εκπροσώπους των Επτανήσων, με αφορμή τη γέννηση του διαδόχου του άνακτα της Ιταλίας, η οποία έμελλε να αλλάξει την υφιστάμενη κατάσταση στην περιοχή. Εκεί, ο Δ. Ρώμας δεν χρονοτρίβησε εκφράζοντας αμέσως τα συναισθήματα και τις προσδοκίες που είχαν εναποθέσει στον Ναπολέοντα οι σκλαβωμένοι Έλληνες¹⁵⁴. Σε εκείνο το ταξίδι ο Ρώμας ήρθε πολύ κοντά τόσο με τον ίδιο όσο και με το επιτελείο του και λίγο πριν αναχωρήσει για την πατρίδα, το φθινόπωρο του ίδιου έτους, τιμήθηκε με το παράσημο της Λεγεώνας της τιμής¹⁵⁵.

Παντοτινός στόχος του Δ. Ρώμα ήταν το ιδεώδες της ελευθερίας του Έθνους και γι' αυτό τον σκοπό εντάχθηκε στη «Φιλόμουσο Εταιρεία», η οποία ιδρύθηκε το 1813 στην Αθήνα ως εντασσόμενη ομάδα της Στοάς «Αθηνά» και στην Ιόνιο Ακαδημία, με στόχο να διευρύνει τον κύκλο του πραγματοποιώντας ισχυρές διασυνδέσεις. Η σχέση του Ρώμα με τον τεκτονισμό πιθανότατα οφείλεται στον πατέρα του λόγω του ότι εκείνη την εποχή στα Επτάνησα υπήρχε πληθώρα ιδεολογιών περί τεκτονισμού και στις ιδέες που είχε έρθει ο ίδιος σε επαφή στην Πάδοβα, η οποία τελούσε την έδρα του επανησιακού τεκτονισμού¹⁵⁶. Συγκεκριμένα, το 1810 ενοποίησε στην πρωτεύουσα των Επτανήσων δύο Στοές – την Αγαθοεργία και τη Φιλογένεια – δημιουργώντας τη Στοά La Beneficenza e Filogenia Riunite¹⁵⁷.

Κατά το διάστημα του έαρος το 1815 ο Δ. Ρώμας, αφού κατείχε το βαθμό του ισχυρότερου τέκτονα, προχώρησε στη δημιουργία μιας βαρυσήμαντης Στοάς, Fenice Risorto, στην πατρογονική του γη¹⁵⁸, η οποία υπαγόταν στην κυριότητα της «Μεγάλης Εθνική Στοά της Ελλάδος». Οι μετέχοντες του Φοίνικα υπήρξαν σπουδαία μέλη της Φ.Ε. και γενναίοι καπετάνιοι της προσπάθειας που κατέβαλε το έθνος για ανεξαρτησία¹⁵⁹. Βέβαια, αυτή δεν ήταν η μόνη προσπάθεια ίδρυσης Στοάς, καθώς απαριθμούνται πολλές σε όλα τα Επτάνησα με κύριο μέλημα τον πεφωτισμό και την προετοιμασία του γένους για Επανάσταση.

¹⁵³ Ντ. Κονόμος, *ό. π.*, σ. 28

¹⁵⁴ Ι. Φιλήμων, *ό. π.*, σ. 2

¹⁵⁵ Α. Βορρε, «Αντίγραφον της καταγραφής της συνελεύσεως της Γερουσίας των Ιονίων Νήσων εις τας 16 Οκτωβρίου 1812», στο: *Moniteur Ionien*, αρ. φ. 15, 21.10.1812, σ. 95

¹⁵⁶ Σημειώνεται, ότι ο επανησιακός τεκτονισμός ανήκε στην Στοά της Βερόνας με έδρα την Πάδοβα.

¹⁵⁷ Ν. Κονόμος, *Ο Διονύσιος Ρώμας και η Ελληνική Εθνεγερσία*, Αθήνα 1972, σ. 34

¹⁵⁸ Σε μετάφραση η Στοά ονομαζόταν «Αναγεννημένος Φοίνικας».

¹⁵⁹ Π. Γ. Κρητικός, «Ελληνικά Τεκτονικά Στοαί προ και κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν του 1821 – Στοαί Ιονίων Νήσων», στο: Πυθαγόρας, Αθήνα 1964, σ. 160

Αξιοσημείωτη είναι η προσπάθεια του Ρώμα για αφύπνιση των συμπατριωτών του, όταν κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεων της Ιόνιας Ακαδημίας ανέγνωσε τα πονήματά του «Brevi nozioni Geografiche della Grecia» και «Notizie statistiche sull'isola del Zante», τα οποία ήταν επηρεασμένα από την αδήριτη ανάγκη του για τον γενικό ξεσηκωμό και το σημαντικότερο έργο του νεοελληνικού διαφωτισμού από τον Ρήγα Φεραίου, τη Χάρτα της Ελλάδας¹⁶⁰.

Αιώνιος εχθρός του Δ. Ρώμα ήταν ο Βρετανός τοποτηρητής στα Επτάνησα, Μαίτλαντ, ο οποίος είχε αναλάβει μετά τη συνθήκη του 1815 και τη δημιουργία της Ιονίου Πολιτείας. Η έντονη σχέση ανάμεσά τους ξεκίνησε σχεδόν από την αρχή της ανάληψης των καθηκόντων του, αμέσως ο Άγγλος διοικητής επιθυμούσε να εφαρμόσει ένα είδος ολοκληρωτικού καθεστώτος και έναν τρόπο διακυβέρνησης στα όρια της μοναρχίας. Γι' αυτό ο Ρώμας μαζί με άλλους βουλευτές ξεκίνησε να εναντιώνεται και να αποστασιοποιείται από τον αμείλικτο Μαίτλαντ, ο οποίος σε κάθε ευκαιρία δε δίσταζε να τους συκοφαντεί και να τους απειλεί. Όλη αυτή η κατάσταση οδήγησε τον Ρώμα να φύγει από την Κέρκυρα με κατεύθυνση προς το νησί του με σκοπό να συνεχίσει ακλόνητα τον σκληρό πατριωτικό αγώνα, προσφέροντας τόσο συγγραφικά όσο και υλικά. Το πατρικό του σπίτι ήταν πάντοτε ανοιχτό για Έλληνες και ξένου λόγιους, οι οποίοι το επισκέπτονταν τακτικά¹⁶¹.

Το 1819 σηματοδοτεί την κορωνίδα των επιτευγμάτων του που δεν ήταν άλλη από την ένταξή του στη Φιλική Εταιρεία της Ζακύνθου από τον Αρ. Παπά¹⁶².

Τον Σεπτέμβριο πριν από την έναρξη της Επανάστασης ο Δ. Ρώμας αναγκάστηκε να καταφύγει στη Βενετία, καθώς συγκρούσαν με το status quo των Άγγλων στα Ιόνια Νησιά.

Ο κλοιός φαινόταν να στένευε για τον Δ. Ρώμα κι έτσι αγωνιώντας για το μέλλον τόσο του ίδιου όσο και της οικογένειάς του, καθώς και την κατάσχεση των περιουσιακών του στοιχείων προτίμησε να παραμείνει στη Βενετία. Αυτό, φυσικά, δεν πτόησε τον Ρώμα αφού όσο βρισκόταν στα ιταλικά εδάφη ο αγώνας του ήταν ανεκτίμητης και ύψιστης σημασίας¹⁶³.

¹⁶⁰ Ν. Κονόμος, *ό. π.*, σ. 29

¹⁶¹ Ν. Κονόμος, *ό. π.*, σ. 30

¹⁶² Β. Μέξας, *ό. π.*, σ. 48

¹⁶³ Ν. Κονόμος, *ό. π.*, σ. 76

Με τον ερχομό του ξεσηκωμού κύρια επιδίωξη του Ζακυνθινού πατριώτη ήταν η κραταίωση των αγωνιζόμενων Ελλήνων. Εκτός από την πολιτική και διπλωματική του κινητοποίηση αποσκοπούσε να ανταπεξέλθει σε άμεση οικονομική αρωγή ή διαβίβαση εθελοντών στα πεδία των συρράξεων. Έτσι, συνέπραξε στις συνεχείς δραστηριοποιήσεις συνδιαλλαγμένους με συμπατριώτες του ή ακόμα και με ξένους που ήθελαν να βοηθήσουν τον επαναστατημένο λαό¹⁶⁴. Οι αυστριακές αρχές παρακολουθούσαν όλους τους Έλληνες της κρατικής τους οντότητας ματαιώνοντας συχνά τις επιδιώξεις τους. Στο στόχαστρό τους είχαν – συνεπώς – και τις ενέργειες του Ρώμα, ο οποίος όμως λόγω της αγγλικής του υπηκοότητας είχε τη δυνατότητα να δρα περιοδεύοντας ανεμπόδιστα στο ιταλικό έδαφος κατά τα δύο πρώτα χρόνια της παραμονής του εκεί. Τότε, του δόθηκε η δυνατότητα επέκτασης των γνωριμιών του με δύο ισχυρές προσωπικότητες της εποχής, όπως ο Μητροπολίτης Ιγνάτιος και ο Πρίγκιπας Α. Καντακουζηνός. Η συνεισφορά των δύο παραπάνω ανδρών στην Επανάσταση του 1821 και ειδικά σε δύσκολες συγκυρίες, αφού ο πρώτος έλαβε μια λίστα από τους επαναστατημένους με τα αναγκαία στρατιωτικά μέσα που χρειάζονταν και ευθύς αμέσως απέστειλε την λίστα αυτή στις ακμάζουσες ελληνικές παροικίες και σε οικονομικά εύρωστους φιλέλληνες για την κάλυψη των αναγκών. Παρόμοια προσφορά ζήτησε και ο Α. Καντακουζηνός από τον Ρώμα, ο οποίος την αποδέχθηκε και αμέσως ξεκίνησε τη δράση του καταφεύγοντας στην Κεντρική Ιταλία έχοντας ως στόχο την αναζήτηση οικογενειών που θα έδιναν τα απαραίτητα χρήματα υπέρ του Αγώνα¹⁶⁵. Ο λόγος για τον οποίο ο Πρίγκιπας απευθύνθηκε στον Δ. Ρώμα ήταν επειδή παρακολουθούσαν από τις αρχές παρόλο που ήταν Ρώσος υπήκοος και δεν μπορούσε να αποτελέσει κάποιο παράπτωμα η αποστολή βοήθειας στη χώρα.

Την ίδια περίπου εποχή ο Α. Αντωνόπουλος - σε μυστική επιστολογραφία του με τον Δ. Ρώμα – ζήτησε χρηματική βοήθεια από όλους τους Έλληνες που κατοικούσαν εκτός ελλαδικού χώρου διότι χωρίς αυτούς δεν θα πετύχαινε ο σκληρός αγώνας. Ο τελευταίος ανταποκρίθηκε σχεδόν αμέσως στέλνοντας 40 χρυσά νομίσματα για να αξιοποιηθούν υπέρ του Αγώνα¹⁶⁶.

Το φθινόπωρο του 1822 στη Βερόνα διαδραματίστηκε το Συνέδριο, στο οποίο πήραν μέρος τα μέλη της Ιερής Συμμαχίας. Τότε, ο Ρώμας μετέβη στην πόλη για να συνδράμει υπέρ των συμφερόντων της χώρας του, που περικλείονταν στην αποστολή

¹⁶⁴ Δ. Καμπούρογλου, *ό. π.*, σ. 29

¹⁶⁵ Δ. Καμπούρογλου, *ό. π.*, σ. 10

¹⁶⁶ Ι. Φιλήμων, *Ιστορικό Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1860, τ. 3, σ. 389

βοήθειας από τις Μεγάλες Δυνάμεις ή το χειρότερο σενάριο να κρατήσουν αμέτοχη στάση στη διαμάχη Ελλήνων και Τούρκων¹⁶⁷. Η αποδοχή της προσπάθειας των Ελλήνων από τα κράτη της Ευρώπης ήταν καίριας σημασίας, αφού η Επανάσταση είχε λάβει χώρα στο ανατολικό άκρο της ηπείρου¹⁶⁸.

Στα τέλη του καλοκαιριού της ίδιας χρονιάς και πριν ξεκινήσουν οι διαβουλεύσεις του Συνεδρίου, οι Έλληνες έστειλαν στα μέλη των συμβαλλόντων χωρών ένα υπόμνημα που είχε τη μορφή παράκλησης – μέσω του Δ. Ρώμα – και στην οποία υποστήριζαν την εθνική και διακεκριμένη υπόσταση ενός ανεξάρτητου κράτους. Παράλληλα, γινόταν σαφές, ότι η επανάστασή τους δεν απειλούσε την υφιστάμενη κατάσταση που επικρατούσε εκείνη την εποχή στην ήπειρο, αφού η ηγεσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διέφερε ως προς εκείνους διατελώντας μια σκληρή και καταπιεστική διακυβέρνηση των περιοχών που κατείχε¹⁶⁹.

Λίγο αργότερα, στάλθηκαν στην ιταλική επαρχία Μάρκε ο Αν. Μεταξάς και Ph. Jourdain ως μέλη της ελληνικής αποστολής. Έτσι, ο Ρώμας μεταφέρθηκε από την Κεντρική Ιταλία στα ανατολικά για να βοηθήσει λόγω του κύκλου του. Αμέσως ο Γάλλος μαζί με τον Ζακυνθινό συνέγραψαν επιστολές προς τους Υπουργούς Εξωτερικών των χωρών που θα έπαιρναν μέρος στο επικείμενο Συνέδριο. Στην αποστολή των συγκεκριμένων εγγράφων, αρχικά, συνέβαλλε και ο ίδιος ο Ρώμας, ο οποίος κατάφερε να μη γίνει αντιληπτός από την αστυνομία της Βιέννης, η οποία επόπτευε - ύστερα από τις εντολές του προκαθήμενου της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας – την περιοχή. Οι ενέργειες του Δ. Ρώμα κρίθηκαν καίριας σημασίας γιατί χωρίς τη συνεισφορά του δε θα παραδίδονταν ποτέ στους τελικούς τους παραλήπτες. Βεβαίως, καθοριστικής σημασίας υπήρξε και η αρωγή των συμπατριωτών του που κατοικούσαν σε εκείνες της περιοχές, όπως ο Α. Φλαμπουριάδης και ο Α. Μουστοξύδης¹⁷⁰.

Λίγο πριν την εκπνοή του έτους μετέβησαν στην Ιταλία ο Π. Π. Γερμανός και ο Γ. Μαυρομιχάλης έχοντας ως στόχο να μεταφέρουν στον Πάπα την πρόταση της λειτουργίας των δύο εκκλησιών κάτω από κοινή αιγίδα. Η πρωταρχική ενέργειά τους, όμως για να πραγματοποιηθεί αυτό το ταξίδι, ήταν η εξασφάλιση συχνής επιστολογραφίας με τον Κόμη της Ζακύνθου, ο οποίος τους μετέφερε το κλίμα που

¹⁶⁷ L. Bignon, *Τα μυστικοσυμβούλια και οι λαοί από τα 1815 έως σήμερα*, Παρίσι 1823, σ. 200

¹⁶⁸ G. F. Herzberg, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασας*, Αθήνα 1916, σ. 126

¹⁶⁹ Ν. Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1864, τ. 1, σ. 439

¹⁷⁰ Ν. Σπηλιάδης, *ό. π.*, σ. 504

επικρατούσε στη χώρα και την πολιτική που εφαρμόζαν οι Μεγάλες Δυνάμεις. Το σχέδιο, παρά την καλή οργάνωσή του, δεν ευοδώθηκε¹⁷¹.

Μετά την ολοκλήρωση του Συνεδρίου η κατήφεια σκέπασε τον ελλαδικό χώρο και οι αγωνιστές αποκαρδιώθηκαν, αφού οι εξελίξεις ως προς το ελληνικό ζήτημα ήταν δυσοίωνες. Τότε, μάλιστα, ήταν που αντιλήφθηκε, ότι η μόνη λύση επιτυχίας του Αγώνα ήταν η στήριξη στις δικές τους δυνάμεις, παύοντας κάθε προσμονή των ευρωπαϊκών χωρών¹⁷².

Από την αρχή της Επανάστασης τα έσοδα του ελληνικού έθνους ήταν υπέρογκα μπροστά στις ανάγκες του Αγώνα, με αποτέλεσμα ο δανεισμός από το εξωτερικό να είναι μονόδρομος. Στις 9 Μαρτίου του δεύτερου χρόνου της Επανάστασης, με νόμο του Βουλευτικού έγινε δεκτή η παροχή ενός εκατομμυρίου ταλήρων με έγγραφη συμφωνία κι από τις δύο πλευρές προς επιστροφή τους με υψηλό τόκο, βάζοντας ως υποθήκη εθνικές γαίες. Η κυβέρνηση του Μαυρομιχάλη κατέληξε στο ότι θα έπρεπε να δημιουργηθεί μια επιτροπή αποτελούμενη από τον Γ. Μαυρομιχάλη, τον Ιγνάτιο, τον Παλαιών Πατρών Γερμανό και τον Δ. Ρώμα, οι οποίοι ευρίσκοντο σε ιταλικό έδαφος.

Είναι ξεκάθαρο το γεγονός, ότι οι συνέταιροι του Δ. Ρώμα είχαν καλές σχέσεις με τον λόρδο Byron, καθώς και με τους εκπροσώπους του Φιλελληνικού Κομιτάτου της Βρετανίας. Ο ίδιος ο Ρώμας δεν χρειάστηκε ποτέ να έρθει σε επαφή με τον Byron, καθώς με τις γνωριμίες του μπορούσε να ασκήσει επίδραση στα τεκταινόμενα των διαπραγματεύσεων με τη Βρετανία. Ο Ρώμας κατανοούσε, ότι έπρεπε να δίνει το παρόν στις έντονες δραστηριότητες των Άγγλων για τα ελληνικά θέματα για να τα προστατεύσει. Ο Κόντες, επίσης, μάθαινε μέσω του Δραγώνα την κατάσταση στην Ελλάδα και θεωρούσε πως η δανειοδότηση θα αποτελούσε την αφορμή για την εμφύλια σύρραξη στη χώρα του – όπως κι έγινε. Η μοναδική λύση για τον τερματισμό των συγκρούσεων ήταν να ενισχυθεί αποκλειστικά η μια παράταξη για να καταλαγιάσει η αντίθετη. Γι' αυτό το λόγο, οι Άγγλοι φιλέλληνες παρότρυναν για σύμπνοια μεταξύ των Ελλήνων, ώστε οι δανειοδότες να νιώσουν ασφάλεια με μια εθνική κυβέρνηση μονιασμένη και σταθερή, δανείζοντας τα χρήματά τους ανεμπόδιστα.

¹⁷¹ C. Frazee, *Ορθόδοξος εκκλησία και ελληνική ανεξαρτησία*, Αθήνα 1987, σ. 82

¹⁷² Κ. Ευσταθιάδης, *Σχέσεις των Ελλήνων επαναστατών του 1821 προς τα ξένα δυνάμεις*, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 10

Ο Ρώμας κινητοποιήθηκε συστηματοποιώντας ένα σχέδιο για την υπογραφή του, το οποίο ο Γ. Μαυρομιχάλης αξιολογούσε ως το καλύτερο όλων. Ο Διονύσιος είχε προσεγγίσει έναν τραπεζίτη από τη Βέρνη όταν βρισκόταν στη Βενετία, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την κωλυσιεργία της υπογραφής του δανείου προφασιζόμενος ότι δεν υπήρχε έγγραφο της ελληνικής πολιτείας και ότι έλειπαν μέλη της ελληνικής συνόδου από τις διαπραγματεύσεις. Στην ουσία, ο ίδιος φοβόταν τη μεταβλητότητα της κατάστασης στην Ελλάδα λόγω του Εμφυλίου Πολέμου που είχε ήδη ξεσπάσει. Ευθύς αμέσως, ο Ρώμας ξεκίνησε τις διαπραγματεύσεις για να συντάξει θέσπισμα για την υπογραφή της χρηματοδότησης. Είχε διαπιστωθεί, όμως, διάσταση απόψεων μέσα στην ίδια την επιτροπή ανάμεσα στον Ιγνάτιο και τον Ρώμα, θεωρώντας ο πρώτος ότι ο Ζακυνθινός πατριώτης δρα με ενθουσιασμό και παρορμητικότητα. Το θέρος του 1823 το Βουλευτικό συνέθεσε νέα επιτροπή για τη δανειοδότηση από το Λονδίνο και αυτή η μεταστροφή βρήκε μεγάλη απήχηση στους πολιτικούς του Μαυροκορδάτου και των νησιωτών με αποτέλεσμα η παρακώλυση του δανεισμού να οδηγήσει σε όλεθρο.

Ο κόμης Ρώμας εξακολουθούσε μέχρι τελικής πτώσεως να επιμένει για την εκπλήρωση των δράσεών του, αν και ήξερε ότι οι αντιπρόσωποι ευρίσκοντο ήδη στην Κέρκυρα με προορισμό το Λονδίνο, τον Νοέμβριο του 1823. Ο Διονύσιος πληροφορήθηκε, ότι οι αντιπρόσωποι ήταν οπαδοί του Μαυροκορδάτου κι από εκείνη τη στιγμή άρχισε να αντιλαμβάνεται την υπερίσχυση του Μαυροκορδάτου στις ελληνικές υποθέσεις και ως εκ τούτου, εναντιώθηκε στα μέλη της Επιτροπής¹⁷³.

Όντας απογοητευμένος από τις εξελίξεις των δράσεών του και αναστατωμένος για τα γεγονότα εντός και εκτός Ελλάδος, δοκίμασε να ενδυναμώσει τις επαφές του με τους αντιπάλους του Φαναριώτη πολιτικού. Έτσι, αποστασιοποιήθηκε από την κυβέρνηση και ύστερα από τις ενέργειές του καθίστατο ως μια βαρυσήμαντη προσωπικότητα της εγχώριας και ευρωπαϊκής πολιτικής. Συγκεκριμένα, στην Γ' Εθνοσυνέλευση συζητήθηκε η αλλαγή των αντιπροσώπων της Ελλάδας στην επιτροπή για το δάνειο κι ο Ρώμας πρότεινε να αποσταλεί ο ίδιος συνάμα με αδέκαστους πατριώτες, καταγόμενοι από διαφορετικούς τόπους. Πράγματι, στις 21 Φεβρουαρίου 1824 η χρηματοδότηση ήταν γεγονός, αλλά οι σκέψεις και η αγωνία του Δ. Ρώμα για την κατάληξη των χρημάτων έγινε μεγαλύτερη καθώς πίστευε ότι ο

¹⁷³ Δ. Καμπούρογλου, *Μελέτη περί του βίου και της δράσεως του Παλαιών Πατρών Γερμανού*, Αθήνα 1916, σ. 232

Μαυροκορδάτος θα τα χρησιμοποιούσε για την ανάδειξη της ηγεσίας του και για δικά του οφέλη¹⁷⁴.

Ο Ρώμας όσο καιρό βρισκόταν στη Βενετία παρελάμβανε γράμματα, μανιφέστα και φυλλάδες από την πατρίδα, τα οποία ήταν γεμάτα με τις εξελίξεις για τα ενδότερα συμβάντα που λάμβαναν χώρα σε όλη την επικράτειά της. Σε επιστολή γράφονταν οι συγκρούσεις μεταξύ των αγωνιζόμενων και η αγωνία διατυπωνόταν έντονα, καθώς άπαντες τρόμαζαν για την κατάληξη που θα είχε η αναμέτρηση με τους Τούρκους. Η αναταραχή διαδόθηκε ως τη Βενετία πιέζοντας τον Ρώμα να απευθυνθεί γραπτώς στους οπλαρχηγούς του Μοριά και της Στερεάς Ελλάδας, στους οποίους επισήμανε τις δυσμενείς συνέπειες των αναταραχών και των συμπλοκών που συνέβαιναν σε διάφορες περιοχές της επαναστατημένης Ελλάδας¹⁷⁵.

Ακόμα, ο ίδιος δε σταματούσε να προσπαθεί, παρά τις ελπίδες κάποιων αφού είχε ολοκληρωθεί ο σχηματισμός της ενιαίας κυβέρνησης στην Α΄ Εθνοσυνέλευση και είχαν υπάρξει οι πρώτες νικηφόρες μάχες, για την παγίωση και την επιτυχία του Αγώνα. Αρκετοί, ωστόσο, ήταν απογοητευμένοι αφού δε δέχονταν εθνική κυβέρνηση, μένοντας προσκολλημένοι στους τοπικούς οργανισμούς – με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τους ανυπάκουους Μανιάτες. Γι' αυτό το λόγο, ο Ζακυνθινός κόμης, λάμβανε ως βασική υποχρέωση να παροτρύνει συνεχώς για αδελφωμα και ομοφροσύνη στην επιστολογραφία του καθ' όλη την περίοδο της Εθνεγερσίας. Θεωρούσε αδιάσειστα, ότι είχε καθήκον να στρέφει τους αγωνιζόμενους προς τις ωφέλιμες επιλογές της πατρίδας¹⁷⁶.

Στα τέλη του 1822, έλαβε τις πρώτες αναφορές για τις εμφανιζόμενες συγκρούσεις ανάμεσα στα διαφορετικά συμφέροντα που υπήρχαν στην περιοχή της Πελοποννήσου. Η πολιτικοστρατιωτική έριδα είχε ως κύριο λόγο τη διάδοση του ονόματος και της δράσης του Θ. Κολοκοτρώνη, για την αποδοκιμασία του ίδιου στην υφιστάμενη κυβέρνηση καθώς και μια πιθανή απολυταρχική διάθεση που είχε.

Στις αρχές του επόμενου χρόνου η κατάσταση προσιωνιζόταν δυσοίωνα. Στη συχνή επιστολογραφία του Κ. Πολυάδη με τον Κ. Δραγώνα φαίνονταν τα αρχικά σημάδια της εμφύλιας διχογνωμίας που πράγματι άρχισε έπειτα από λίγους μήνες. Ο πρώτος ήταν προσηλωμένος δίπλα στον Θ. Κολοκοτρώνη και τα γράμματά του

¹⁷⁴ Α. Δ. Λιγνάδης, *Το πρώτον δάνειον της ανεξαρτησίας*, Αθήνα 1970, σ. 305

¹⁷⁵ Ντ. Κονόμος, *Ανέκδοτα κείμενα της ελληνικής επανάστασης (1822–1826)*, Αθήνα 1966, σ. 50

¹⁷⁶ Α. Ε. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επανάστασης*, Θεσσαλονίκη 2000, τ. 2, σ. 507

λαμβάνονταν από τον Ρώμα στην Ιταλία, τον Αδ. Κοραή που βρισκόταν στη Γαλλία αρχικά και μετέπειτα στην Αίγυπτο. Η αλληλογραφία, αξίζει να σημειωθεί, ότι διακινούνταν από τον Χρ. Ζαχαριάδη, ο οποίος ήταν εταίρος του Δ. Ρώμα.

Οι αντικυβερνητικοί ήθελαν την επανεξέταση του όχι και τόσο λαοφιλούς συντάγματος της Α΄ Εθνοσυνέλευσης, υπερασπιζόμενοι να εισάγουν πιο δημοκρατικούς θεσμούς που θα εντάσσονταν κατ' αυτόν τον τρόπο στη νέα τάξη πραγμάτων. Ο κώδωνας έκρουε προς την πλευρά του Αλ. Μαυροκορδάτου, ο οποίος στην Α΄ Εθνοσυνέλευση είχε πραγματοποιήσει έναν αληθινό άθλο, αφού θα μπορούσε να αναδειχθεί ο ανώτατος πολιτικός άρχοντας της επαναστατημένης Ελλάδας. Οι επιθυμίες, ωστόσο, όλων εκείνων που αντιτίθονταν στον Μαυροκορδάτο δεν ευδοκίμησαν ούτε στη Β΄ Εθνοσυνέλευση, στο Άστρος Κυνουρίας. Παρόλα αυτά, σημειώθηκε προσπάθεια να μειωθεί η ισχύς του Θ. Κολοκοτρώνη – αφού τον καθαίρεσαν, ορίζοντας ως υπεύθυνους στη θέση του, τον Αναγνωσταρά και τον Γρ. Δικαίο. Με αυτή την απόφαση, όπως ήταν φυσικό, αντέδρασε ο Γέρος του Μοριά αλλά για να τερματιστούν οι αντιδράσεις του απονεμήθηκε ο τίτλος του Αντιπροέδρου του Εκτελεστικού – τον Μάιο του 1823. Η θέση που πήρε ο Μαυροκορδάτος, στη συνέχεια, διεκδικώντας την αρχηγία του Βουλευτικού, εξόργισε τόσο τον Κολοκοτρώνη, ο οποίος υποστήριζε τον Αν. Δεληγιάννη, απειλώντας τον – μάλιστα – με την τάχιση απομάκρυνσή του από τα σύνορα της Πελοποννήσου¹⁷⁷.

Το 1824 ταυτίστηκε με την τελειωτική διχογνωμία της διοίκησης των Ελλήνων, καθώς και με την απότομη διάλυση της Βουλής. Έτσι, υπήρχαν δύο αντικρουόμενα νομοθετικά και εκτελεστικά σώματα. Το πρώτο έδρευε στην Τρίπολη και το δεύτερο στο Κρανίδι. Ο Εμφύλιος Πόλεμος μεταξύ των αξιωματούχων και των καπεταναίων ήταν προ των πυλών. Η επιστολογραφία του Δραγώνα με τον Γαστούνη Γ. Σισίνη αποστέλλεται στην Ιταλία πληροφορώντας τον Ρώμα για όλα όσα γίνονται. Ο Σισίνης αρχικά επιρρίπτει τις ευθύνες του Εμφυλίου στον Μαυροκορδάτο, τον οποίο κατηγορούσε ότι επιθυμούσε να λάβει αξιώματα στην Πελοπόννησο, τα οποία θα καθιστούσαν τα δικά του συμφέροντα πάνω από τα εθνικά. Ο Ρώμας συμφωνεί στις παράτυπες πράξεις του παλιού Βουλευτικού, επιρρίπτοντας ευθύνες στον Φαναριώτη πολιτικό και στην προσκόλληση των Πελοποννησίων προς τον τόπο τους ξεχνώντας τα μεγάλα θέματα που αφορούσαν τον τόπο – υποστηρίζοντας ότι ο κύριος λόγος

¹⁷⁷ Ντ. Κονόμος, *ό. π.*, σ. 70

ανικανότητας επίτευξης ενός εθνικού κράτους, στο οποίο θα ήταν φιλικά προσκείμενες οι ξένες δυνάμεις, ήταν οι ίδιοι¹⁷⁸.

Για τον Δ. Ρώμα οι αδελφοκτόνες διαμάχες, όχι μόνο απειλούσαν την εξέλιξη του Αγώνα αλλά διακυνδύνευαν και την εξωτερική εκτίμηση των Ελλήνων, καθώς φαίνονταν αδέξιοι να κυβερνήσουν τους εαυτούς τους παραμένοντας σκλάβοι στους Τούρκους. Οι συγκρούσεις εμπόδιζαν πολύ τη μεσολάβηση της Ευρώπης στο ελληνικό ζήτημα, κωλυσιεργώντας έτσι την καταξίωση της Επανάστασης. Δεν μπορούσαν να εξασφαλίσουν την οικονομική αρωγή που επιθυμούσαν καθώς και να αναπτυχθούν περαιτέρω οι οργανώσεις σε όλο τον κόσμο που στήριζαν τον δίκαιο αγώνα των Ελλήνων¹⁷⁹. Συνεπώς, δεν έπαυαν τόσο ο ίδιος ο Ζακυνθινός πολιτικός όσο και οι άλλοι Έλληνες να προειδοποιούν και να επισημαίνουν τις συνέπειες σε διεθνές και εσωτερικό επίπεδο των διαπληκτισμών μεταξύ των Ελλήνων. Επίσης, αξιοποιώντας το ευρωπαϊκό και με την ιδιαίτερη πολιτική σκέψη μυαλό του δε σταμάτησε ποτέ να επισημαίνει την οδυνηρή εντύπωση που δημιουργούσαν οι Έλληνες προς τους Ευρωπαίους – λόγω των αλληλοσπαραγμών – καλώντας έτσι συνεχώς τους πρώτους σε μόνιασμα και στη συμφιλίωση. Τους επισήμαινε, μάλιστα, λυπημένος, ότι θα ήταν κρίμα οι Πελοποννήσιοι να μην αφήνουν τον μωραϊτισμό τους, διότι αυτό θα στερούσε την κυριαρχία στην ενιαία ελληνική πολιτική σκηνή¹⁸⁰.

Μετά από όλα αυτά, ο Δ. Ρώμας είχε συνειδητοποιήσει το πόσο δύσκολο ήταν η επιτυχής ολοκλήρωση του Αγώνα κι έπειτα από όλη τη βοήθεια που προσέφερε από το εξωτερικό – σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο – ήταν έτοιμος να γυρίσει στην πατρίδα. Στις αρχές του 1823, καθώς ο Εμφύλιος διχασμός απειλούσε όλο και περισσότερο την οικονομία του κράτους επηρεάζοντας και τη διπλωματία της ελληνικής υπόθεσης, ο Δ. Ρώμας ανησυχούσε για το γεγονός ότι βρισκόταν μακριά¹⁸¹. Ο νόστος του συνεχώς αυξανόταν και σε συνδυασμό με την ανάγκη διεκπεραίωσης της οικογενειακής του υπόθεσης, του υπενθύμιζαν ότι θα έπρεπε να επιστρέψει σύντομα. Ταυτόχρονα, στέλνονταν σε αυτόν πληθώρα επιστολών με παρεκκλίσεις επαναπατρισμού κι έτσι η επιστροφή στα πάτρια εδάφη έγινε μονόδρομος¹⁸².

Ωστόσο, υπήρχαν ορισμένες άλλτες υποθέσεις όπως το γεγονός ότι αρχικά, περίμενε τον απεσταλμένο της Ελλάδας στο Λονδίνο, Λουριώτη, για να διευθετηθεί το

¹⁷⁸ Δ. Καμπούρογλου, *ό. π.*, σ. 124

¹⁷⁹ Αρ. Γ. Δημόπουλος, *Και λευτεριά σ' ότι απόμεινε από τον Ελληνισμό*, Αθήνα 1974, σ. 113

¹⁸⁰ Α. Ε. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 512

¹⁸¹ Δ. Καμπούρογλου, *ό. π.*, σ. 80

¹⁸² Αρ. Γ. Δημόπουλος, *ό. π.*, σ. 115

ζήτημα της δανειοδότησης. Επίσης, συλλογιζόταν να πραγματοποιήσει ένα βραχύβιο ταξίδι στην πατρίδα του άνευ οικογένειας, καθώς ακόμη και ορισμένα προσωπικά ζήτημα τον έκανα – το μετώπορον του 1823 – να αμφιβάλλει για την επιστροφή του¹⁸³.

Το ταξίδι επισπεύσθηκε με τον θάνατο του Άγγλο Διοικητή των Επτανήσων σε συνδυασμό με την αλλαγή της αγγλικής πολιτικής όσον αφορά το ελληνικό ζήτημα. Αξίζει να αναφερθεί, ότι μετά τον χαμό του Μάιτλαντ ανέλαβε ως Διοικητής, ο μέχρι πρότινος Ανθαρμοστής και γνωστός από την υπόθεση της αιμοσταγούς πολιτικής των Άγγλων στη Ζάκυνθο, Άδαμ. Ο τελευταίος, όμως, αποτέλεσε τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στα ανώτερα κλιμάκια της αγγλικής κυβέρνησης και τον Ζακυνθινό κόμη. Έτσι, ενθαρρυσμένος με όλα αυτά και συνειδητοποιημένος ότι ο τόπος του τον είχε πλέον πραγματική ανάγκη λόγω της δεύτερης εμφύλιας σύρραξης που θα ξεσπούσε και του ερχομού του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο. Η δεύτερη φάση του Αγώνα είχε μόλις ξεκινήσει με κίνδυνο την καταστροφή της Παλιγγενεσίας. Το θέρος του 1824 ξεκίνησε το ταξίδι της επιστροφής, όπου ο Ρώμας έγραψε λαμπρές σελίδες στη νεότερη ιστορία του Έθνους¹⁸⁴.

Η μεγάλη ανατροπή γίνεται από τον Δ. Ρώμα, ο οποίος τελικά επιστρέφει πριν ακόμα ο Εμφύλιος φτάσει στο αποκορύφωμά του. Εκεί, συγκροτεί την Επιτροπή Ζακύνθου, αποτελούμενη από τον ίδιο, τον Π. Θ. Στέφανο και τον Κ. Δραγώνα. Σημειώνεται, ότι και οι τρεις ήταν συνδεδεμένοι υπό το πρίσμα του τεκτονισμού και της Φιλικής Εταιρείας και παράλληλα, διατηρούσαν στενές σχέσεις με τους Άγγλους διοικητές. Η αντιμετώπιση της κατάστασης ήταν δύσκολη και γι' αυτό υπήρξε εκ των προτέρων συνεννόηση με τις μασονικές στοές της Αγγλίας. Το παραπάνω ήταν αναγκαίο, αφού η Επανάσταση δεν ήταν ομοιόμορφη και η Επιτροπή δεν επιθυμούσε να χειροτερεύσει την κατάσταση σε μια χρονική περίοδο κατά την οποία ο Εμφύλιος Πόλεμος είχε φθάσει σε μια ομαλοποιημένη κατάσταση¹⁸⁵.

Στόχος της Επιτροπής ήταν να εξωτερικευθεί η διάθεση για ανθρωπισμό και προσφορά. Ο Δ. Ρώμας γνώριζε να διαχειρίζεται τις καταστάσεις με μεγάλη προσοχή κι αυτό ήταν φανερό – αρχικά – από τη στάση που διατήρησε απέναντι στον Μαυροκορδάτο, τον Κουντουριώτη, τον Κωλέττη και άλλους. Υποστήριξε μέσα από τις δράσεις του κάθε βαρυσήμαντο επαναστατικό παράγοντα, όπως παραδείγματος

¹⁸³ Δ. Καμπούρογλου, *ό. π.*, σ. 95

¹⁸⁴ Fr. C. H. L. Rouqueville, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1996, τ. 1, σ. 815

¹⁸⁵ C. Woodhouse, *ό. π.*, σ. 150

χάρη τον Θ. Κολοκοτρώνη, και πριν από κάθε απόφαση που θα έπαιρνε η Επιτροπή διασταυρώνονταν όλες οι υπάρχουσες επιλογές. Έτσι, το 1825, παρατηρούμε, μια πρωτοφανής ομάδα να καθοδηγεί με φρόνηση, αποδοτικότητα, και αλτρουισμό – στοχεύοντας σε ενοποιητικό κλίμα και απομάκρυνση συγκρούσεων¹⁸⁶.

Τη στιγμή εκείνη το φιλελληνικό αίσθημα που υπήρχε διάχυτο σε όλη την Ευρώπη είχε αρχίσει να εξαπλώνεται με γοργούς ρυθμούς και οι υπεύθυνοι σε κάθε πόλη έκαναν προσπάθειες για συγκέντρωση χρημάτων αποστέλλοντάς τα στους Επαναστάτες. Όλοι οι Ευρωπαίοι Φιλέλληνες γνώριζαν τον Ρώμα είτε προσωπικά είτε ονομαστικά και γι' αυτό τον λόγο του εμπιστεύθηκαν τη διαχείριση των ελβετικών, γερμανικών και γαλλικών χρημάτων τους. Συνέχισε, επιπλέον, να λαμβάνει μνείες και υπομνήματα από τον χώρο των δρώντων στην Επανάσταση αλλά και από το εξωτερικό. Με αφορμή τη διασύνδεσή του με πολλά και διαφορετικά στρατόπεδα κατάφερε να συγκεντρώσει υπογραφές από όλους τους πρωταγωνιστές της Ελληνικής Επανάστασης, κάτι που αποτέλεσε μια τεράστια πράξη διπλωματίας για την τελική αναγνώριση του κράτους και κατ' επέκταση μια από τις σημαντικότερες συμβολές της Επιτροπής της Ζακύνθου στον Αγώνα υπέρ των Ελλήνων. Ο μετριοπαθής Διονύσιος δε σταμάτησε στιγμή να δίνει συμβουλές σε όλους τους Έλληνες να είναι οργανωτικοί και συμβιβαστικοί μεταξύ τους, όσον αφορά τις πολιτικοστρατιωτικές υποθέσεις.

Στην Επιτροπή Ζακύνθου δεν εργαζόνταν μανιωδώς μονάχα τα τρία βασικά στελέχη, αλλά υπήρχαν αρκετά άτομα που όλοι μαζί αποτελούσαν μια δυνατή ομάδα. Μέσα σε αυτή, υπήρχαν προσωπικότητες άξιες αναφοράς όπως ο Ζαχαριάδης, ο Scarpa, ο Ι. Θεοτόκης, ο Β. Καποδίστριας και ο Gordon. Η δραστηριοποίησή τους ήταν πολυποίκιλη. Θα μπορούσε να ειπωθεί πως η αποστολή κατασκόπων στις σκηνές που ήταν ο Ιμπραήμ κατά την παραμονή του στη Μεσσηνία, η προστασία εκατοντάδων τέκνων και των μητέρων τους, η απελευθέρωση αιχμαλώτων, η ναύλωση των караβιών με Φιλικούς αγωνιστές, η βοήθεια στο Ναβαρίνο και η οργάνωση εράνων με σκοπό τη συγκέντρωση χρηματικών ποσών για τους αγωνιστές – ήταν μόνο ορισμένες ενδεικτικές ενέργειες στις οποίες προέβησαν. Όλη η παραπάνω φιλανθρωπική δράση με γνώμονα την αρωγή στους συμπατριώτες της την κατέτασσε ψηλά στην εκτίμηση των Ελλήνων. Ονομάστηκε, ακόμα, και «Τρισυπόστατον» - παραπέμποντας στην Αγία Τριάδα¹⁸⁷.

¹⁸⁶ Γ. Γ. Γερβίνου, *Ιστορία της Επανάστασης και αναγέννησης της Ελλάδος*, Αθήνα 2000, σ. 19

¹⁸⁷ Ι. Α. Πετρόπουλος, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, Αθήνα 1997, σ. 110

Η Επιτροπή Ζακύνθου συμμετείχε, επίσης, και σε δύο συμβάντα χρηματοδότησης του ελληνικού έθνους. Στην Τρίτη Συνέλευση του Έθνους με ειδικό βούλευμα προτάθηκε η χρηματοδότηση απ' τα Ιόνια νησιά, με αποκλειστικά υπεύθυνη την Επιτροπή Ζακύνθου. Οι προϋποθέσεις λήψης του χρηματικού ποσού αρχικά ήταν γραμμάτια στις κτήσεις του Έθνους, απόσβεση χρεών ενός ολίγου χρονικού διαστήματος και τέλος το επιτόκιο θα μπορούσε να το προτείνει η Επιτροπή. Τα χρήματα προορίζονταν για το Μεσολόγγι, το οποίο εκείνη τη στιγμή έπνεε τα λoίσθια - για την εποπτεία του στρατού, ο οποίος θα βοηθούσε την πολιορκία της πόλης και την καταβολή του μισθού στους ναύτες. Δυστυχώς, όμως, το Μεσολόγγι δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει τον εχθρό¹⁸⁸.

Έναν χρόνο αργότερα, ο Κιουταχής περικύκλωσε την πρωτεύουσα γι' αυτό ακολούθησε μια παρόμοια ατελέσφορη απόπειρα χρηματοδότησης. Τα μέλη της Επιτροπής ήρθαν σε επαφή με τον ιδρυτή της Ακαδημίας στο Ιόνιο, Guilford. Αυτή η απόπειρα συγκίνησε ιδιαίτερα και τον μετέπειτα πρώτο κυβερνήτη της Ελλάδας, ο οποίος έδωσε χρηματικό ποσό και κατάφερε να δραστηριοποιήσει τους ομοεθνείς του.

Η προσωπικότητα του Δ. Ρώμα ήταν βαρυσήμαντη κι αυτό ήταν γνωστό ήδη από εκείνες τις μέρες. Πιο συγκεκριμένα, η Γ' Εθνοσυνέλευση το 1827 τίμησε τον Ζακυνθινό για την προσφορά του στο Έθνος, με το παρακάτω ψήφισμα: «*Ο Πρόεδρος τῆς Γ' Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσιν, χρέος του ἐλογίσατο νὰ ἀποδείξῃ καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην του πρὸς ἅπαντας ἐκείνους τοὺς ἐναρέτους ἄνδρας ὅσοι τὸ ἐβοήθησαν. Ἐκ τῶν τοιούτων εἴσθε καὶ ἡ Ἐκλαμπρότης σας. Διὰ τοῦτο ἡ πατρίς σας συγκαταριθμεῖ μὲ τὰ γνωσιώτερα τέκνα της καὶ διὰ τοῦ παρόντος ἐπισήμως σας ὁμολογεῖ ἀθανάτους χάριτας, ὄχι μόνον δι' ὅσα ἐπράξατε ὑπὲρ αὐτῆς ἄχρι τῆς σήμερον, ἀλλὰ καὶ δι' ὅσα θέλει πράξετε εἰς τὸ ἐξῆς, διὰ νὰ κερδίσετε τοὺς ἀγῶνάς σας καὶ νὰ εὕρητε εἰς τὴν ἰδίαν ὑμῶν συνείδησιν ἀνεξάντλητον πηγὴν εὐχαριστήσεως. Δέξασθε, Κύριε, τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ ἔθνους καὶ μὴ παύσητε τοῦ νὰ βοηθῆτε ἐφεξῆς διὰ τῶν εὐεργετικῶν καὶ μεγάλων προτερημάτων σας.*»¹⁸⁹.

Λίγο καιρό αργότερα, προτάθηκε επίσημα για να αναλάβει τα χρέη του πρώτου κυβερνήτη της χώρας, αλλά ο ίδιος παραμένοντας για άλλη μια φορά μετριόφρων δεν το δέχθηκε, ψηφίζοντας την εκλογή του Ι. Καποδίστρια¹⁹⁰.

¹⁸⁸ Ν. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος Πόλεμος στο Εικοσιένα*, Αθήνα 2016, σ. 260

¹⁸⁹ Δ. Καμπούρογλου, *ό. π.*, σ. 2

¹⁹⁰ Ι. Α. Πετρόπουλος, *ό. π.*, σ. 37

Κατά τα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα, τότε που η πολιτική πλεκτάνη συναντήθηκε με τους σχεδιασμούς των αντιβασιλέων, εκδιώχθηκε μαζί με τον Θ. Κολοκοτρώνη και τον Δ. Πλαπούτα. Αρχικά, καταδικάστηκαν οι ήρωες της Επανάστασης, αλλά μετέπειτα κατά την αναθεώρηση της δίκης αποκαλύφθηκαν οι χαλκευμένες κατηγορίες και η αθώωσή τους ήταν κάτι παραπάνω από επιβεβλημένη. Απευθείας τιμήθηκε από τον βασιλιά με το πιο σημαντικό παράσημο του κράτους, εκείνο του Ταξιάρχη του Σωτήρος και ορίστηκε ως Σύμβουλος της Επικράτειας¹⁹¹.

Οι τιμές που αποδόθηκαν στον Ρώμα δεν ήταν μόνο εντός των συνόρων. Το 1850 η αγγλική κυβέρνηση τον τίμησε με την πιο σπουδαία διάκριση που θα μπορούσε να λάβει κάποιος που δεν καταγόταν από τη χώρα, απονέμοντάς του τον Μεγαλόσταυρο των Αγίων Μιχαήλ και Γεωργίου και προσφέροντας στον γιό του τη θέση του γερουσιαστή της Ιονίου Πολιτείας. Τότε, όμως, μίλησε ο αταλάντευτος χαρακτήρας του Δ. Ρώμας και η απaráμιλλη μετριοφροσύνη του δε δέχθηκε καμία από τις δύο προτάσεις, υποστηρίζοντας ότι ουδέποτε υπηρέτησε τη Βρετανία για να του προσφερθεί ένα τέτοιο παράσημο και ο γιος του δεν επιθυμούσε να αποδεχθεί την πρόταση. Με άλλα λόγια, ήταν σαν να έπαιρνε μια έμμεση εκδίκηση για την περίοδο που οι Άγγλοι ήταν οι διώχτες των Επτανησίων.

Είναι σαφές, ότι ο Διονύσιος Ρώμας αποτέλεσε ένα άριστο παράδειγμα τόσο πατριώτη όσο και ενός εξαιρετικού ανθρώπου με αδαμάντινο χαρακτήρα, αφού η ζωή του ήταν γεμάτη αλτρουισμό, προσφορά και γενναιότητα. Κλείνοντας, δε θα μπορούσε να παραληφθεί, μια χαρακτηριστική σκηνή ανάμεσα σε εκείνον και τον γιό του, Κλαυδιανό, ο οποίος εκλέχθηκε Πρόεδρος της Ιονίου Γερουσίας και ετοιμαζόταν να ταξιδέψει προς την Κέρκυρα συνοδευόμενος από πλήθος κόσμου έως την προκουμαία της πατρογονικής του γης. Λίγο πριν ξεκινήσει, ο γιός πλησίασε τον πατέρα με σκοπό να τον ασπαστεί και να τον αποχαιρετήσει και τότε ο γερασμένος – πλέον – Διονύσιος Ρώμας του αποκρίθηκε με σημαίνοντα λόγια που θα πρέπει να μνημονεύονται πάντα *«Η να κάμεις καλόν, υιέ μου, ή να μη ζήσεις!»*, το οποίο περικλύει μέσα σε λίγες λέξεις όλη την προσφορά του Δ. Ρώμα στην πατρίδα όσο και την αξία που έδινε ο ίδιος στη ζωή. Τελικά, ο Δ. Ρώμας απεβίωσε στο νησί του – όπως ο ίδιος επιθυμούσε – σε ηλικία 86 ετών¹⁹².

¹⁹¹ Ντ. Κονόμος, *ό. π.*, σ. 36

¹⁹² Ντ. Κονόμος, *ό. π.*, σ. 36

Ε' Κεφάλαιο

Τα αποτελέσματα

Με στόχο την επαρκέστερη προσέγγιση της πορείας που χάραξαν τα Επτάνησα προς την Ένωσή τους με την Ελλάδα (1864), απαραίτητη κρίνεται προηγουμένως η επισκόπηση των εξελίξεων που έλαβαν χώρα στον κυρίως ελλαδικό χώρο από την ήττα των Τουρκοαιγυπτίων στο Ναβαρίνο μέχρι την ίδρυση ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους (1830) καθώς και μια συνοπτική αναφορά στην πολιτική ιστορία του τελευταίου μέχρι και την ενσωμάτωση των Ιονίων Νήσων.

Η νίκη των ευρωπαϊκών δυνάμεων στη ναυμαχία του Ναβαρίνου έμελλε να αποτελέσει ένα από τα πιο αποφασιστικά βήματα για την επιτυχημένη έκβαση της Ελληνικής Επανάστασης. Η ψυχολογική μάλιστα ώθηση που έδωσε στους Έλληνες είχε ως αποτέλεσμα τη διενέργεια νέων επιχειρήσεων –στην πλειονότητα επιτυχημένων– σε Αιγαίο, Δυτική και Ανατολική Στερεά. Εξίσου θετικός υπήρξε όμως ο αντίκτυπος της ναυμαχίας και στο διεθνές διπλωματικό επίπεδο, καθώς, τρεις μήνες αργότερα και ύστερα από έντονο παρασκήνιο, οι πρέσβεις της Αγγλίας, της Ρωσίας και της Γαλλίας έλαβαν εντολή αποχώρησης από την Κωνσταντινούπολη¹⁹³.

Η έλευση του Ιωάννη Καποδίστρια, τέως Υπουργού Εξωτερικών της Ρωσίας, δρομολογημένη ήδη από την άνοιξη του προηγούμενου έτους, πραγματοποιήθηκε εντέλει τον Ιανουάριο του 1828 και σηματοδότησε την είσοδο της Ελληνικής Επανάστασης στο τελευταίο στάδιο πριν την επίτευξη του στόχου. Η δραστηριότητα του πεπειραμένου πολιτικού, υπήρξε στο σύνολό της αποφασιστική και πολυσχιδής, με μοναδική ίσως αρνητική πτυχή τον έντονα «συγκεντρωτικό χαρακτήρα της εξουσίας¹⁹⁴». Οργάνωσε διοίκηση, ανασυγκρότησε τον στρατό, ανέπτυξε ορθή οικονομική και αξιοσημείωτη εκπαιδευτική πολιτική, ηγήθηκε επιτυχημένων πρωτοβουλιών τόσο σε πολεμικό όσο και σε διπλωματικό επίπεδο¹⁹⁵.

Η δραστηριότητα που ανέπτυξε στο πεδίο της διοίκησης –σημειώνονται ενδεικτικά η σύσταση Πολεμικού και Υπουργικού Συμβουλίου, η ίδρυση του “Πανελληνίου” για τη βέλτιστη απόδοση της νομοθετικής εξουσίας και η οργάνωση της επαρχιακής διοίκησης– υπήρξε σπουδαία και κινήθηκε αδιαμφισβήτητα, όπως άλλωστε και οι πρωτοβουλίες του στους τομείς της εκπαίδευσης και της οικονομίας,

¹⁹³ Κ. Χατζηαντωνίου, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας (1821-1941)*, Αθήνα 2002, σ. 71-72

¹⁹⁴ C. Woodhouse, *Ο πόλεμος της Ελληνικής Ανεξαρτησίας – 1821*, Αθήνα 1978, σ. 191

¹⁹⁵ Α. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία (1204-1985)*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 197-202

προς τη σωστή κατεύθυνση¹⁹⁶. Καθώς όμως βασικότερο στόχο του κεφαλαίου συνιστά η αποτύπωση της πορείας που χάραξαν τα Επτάνησα προς την ενσωμάτωση του 1864, δε θα μας απασχολήσουν στο σημείο αυτό. Ιδιαίτερα ωφέλιμες, αντίθετα, κρίνονται οι αναφορές στα μέτωπα του πολέμου και της διπλωματίας, οι οποίες το 1830 οδήγησαν μέρος του ελληνικού κόσμου στην πολιτική του ανεξαρτησία.

Δε θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι στη στρατιωτική σφαίρα η κατάσταση ήταν ιδιαίτερα ζοφερή. Εφόσον σχεδόν ολόκληρη η Στερεά είχε τεθεί υπό τον έλεγχο του Κιουταχί, η Πελοπόννησος βίωνε τη μανία του Ιμπραήμ και το Αιγαίο μάστιζε η δράση πειρατών, ελάχιστα εδάφη βρίσκονταν υπό τον έλεγχο της κυβέρνησης. Μετά την άφιξη του Καποδίστρια όμως, άρχισαν επιτυχίες εκ νέου. Στόχος, ασφαλώς, ήταν τα σύνορα του Ελληνικού Κράτους να χαραχθούν όσο το δυνατόν βορειότερα. Πιο συγκεκριμένα, σε αντίθεση με τις επιχειρήσεις στη Χίο που δε στέφθηκαν με επιτυχία, στην Κρήτη η Επανάσταση συνεχιζόταν με αμείωτο ηρωισμό. Στην Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα, δε, που αποτελούσαν και το μεγαλύτερο στοίχημα του Καποδίστρια, η κατάσταση μεταβλήθηκε σημαντικά: στην πρώτη, χάρη κυρίως στην αποστολή γαλλικού πολεμικού σώματος, ο Ιμπραήμ αναγκάστηκε σε υποχώρηση, ενώ στη Στερεά επιτυχίες άρχισαν να σημειώνονται σε Αμβρακικό Κόλπο, Αράχοβα, Δίστομο, Λειβαδιά, Σάλωνα, Καρπενήσι κ.α. Στο συγκεκριμένο μέτωπο βέβαια, η κατάσταση ήταν πιο αμφίροπη, αφενός διότι οι Τούρκοι παρέμεναν κυρίαρχοι σε διάφορες περιοχές, όπως στην Εύβοια και τη Ναύπακτο, αφετέρου επειδή η αποκατάσταση της κυριαρχίας τους σε περιοχές που είχαν προηγουμένως απελευθερωθεί, δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο (π.χ. Λειβαδιά). Οι αποφασιστικές επιτυχίες, ωστόσο, που σημείωσαν οι Έλληνες το 1829 άρχισαν να ξεκαθαρίζουν την κατάσταση τόσο στη δυτική Στερεά όσο και στο δυσκολότερο μέτωπο της ανατολικής. Έπειτα και από τη μάχη της Πέτρας (12 Σεπτεμβρίου 1829), την τελευταία μεγάλη βεληνεκούς στρατιωτική σύρραξη πριν την ίδρυση κράτους, η Πελοπόννησος και το μεγαλύτερο μέρος της Στερεάς βρίσκονταν πια υπό τον έλεγχο του κυβερνήτη¹⁹⁷.

Στη σφαίρα της διπλωματίας οι εξελίξεις υπήρξαν εξίσου ραγδαίες και συνάμα – σε σημαντικό βαθμό ένεκα των χειρισμών του Καποδίστρια – αξιοσημείωτα θετικές λαμβάνοντας υπόψη το ιδιαίτερα ευμετάβλητο σκηνικό που επικρατούσε

¹⁹⁶ Κ. Χατζηαντωνίου, *ό. π.*, σ. 75-90

¹⁹⁷ Κ. Χατζηαντωνίου, *ό. π.*, σ. 75-83

εκείνη την εποχή στην Ευρώπη. Πιο συγκεκριμένα, έπειτα από την ανάληψη του αγγλικού πρωθυπουργικού θώκου από τον Wellington, η στάση της Αγγλίας έγινε φιλικότερη προς την Κωνσταντινούπολη. Η Ρωσία και η Γαλλία, ωστόσο, συνέχιζαν να υποστηρίζουν με το ίδιο σθένος την Επανάσταση. Σημειώνεται ενδεικτικά ότι α) το 1828, με αφορμή το ελληνικό ζήτημα, ανάμεσα στον τσάρο και τον σουλτάνο ξέσπασε πόλεμος με αίτια έκβαση για τις δυνάμεις του πρώτου, β) με τη διάσκεψη του 1828 στο Λονδίνο αποφασίστηκε η αποστολή γαλλικών δυνάμεων στην Πελοπόννησο (πρόκειται για αυτές που, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, εκδίωξαν τον Ιμπραήμ), γ) με συνθήκη που υπεγράφη στην Αλεξάνδρεια ανάμεσα στον Άγγλο ναύαρχο Codrington και τον άρχοντα της Αιγύπτου ξεκίνησαν οι διαδικασίες για την οριστική αποχώρηση του Ιμπραήμ, δ) Γαλλία και Ρωσία αποφάσισαν την παροχή οικονομικής βοήθειας προς τον Καποδίστρια, προσφέροντας καθοριστική βοήθεια στο έργο του, ενώ ε) παρά τις συστηματικές επιφυλάξεις και τα εμπόδια που έθετε η Αγγλία, έχοντας εξασφαλίσει την αρωγή των δύο έτερων Μεγάλων Δυνάμεων, υπεγράφη στο Λονδίνο πρωτόκολλο που έθετε τη βόρεια συνοριακή γραμμή του ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους στη γραμμή Αμβρακικού-Παγασητικού. Στο ως άνω πρωτόκολλο, όμως, γινόταν επίσης λόγος για υποχρέωση καταβολής φόρου υποτέλειας στον Σουλτάνο και την καθιέρωση κληρονομικού ηγεμόνα δίχως την έγκριση του λαού. Την πολιτική ανεξαρτησία της Ελλάδος αναγνώρισε τελικά το πρωτόκολλο της 22ας Ιανουαρίου/3ης Φεβρουαρίου 1830 (Λονδίνο). Η σύσταση ανεξάρτητου και όχι υποτελούς κράτους επιτεύχθηκε μετά από παραχώρηση στο ζήτημα των συνόρων, τα οποία ορίστηκαν νοτιότερα από τη Λαμία και δυτικότερα από την Ακαρνανία, καθώς και λόγω του έντονου φόβου των Άγγλων για την άνοδο του φιλορωσικού πνεύματος στην Ελλάδα (η αναγνώριση της Ελληνικής Ανεξαρτησίας από την Πύλη προέκυψε άλλωστε ως απότοκο της ήττας των Οθωμανών από τους Ρώσους το 1829¹⁹⁸). Υπό τον φόβο των Άγγλων ότι το νεοσυσταθέν κράτος έφευγε σταδιακά από τον έλεγχό τους προέκυψε όμως ακόμα μία θετική εξέλιξη: σε διάσκεψη που έλαβε χώρα και πάλι στο Λονδίνο, τον Σεπτέμβριο του 1831¹⁹⁹, και ενώ ο Καποδίστριας χειριζόταν την κατάσταση με σκοπό να κερδίσει χρόνο, τα σύνορα αναθεωρήθηκαν βορειότερα, στη γραμμή Άρτας-Βόλου²⁰⁰.

¹⁹⁸ Θ. Χρήστου, «Η γένεση του Ελληνικού Κράτους (1830) – Διπλωματικό παρασκήνιο και πολεμικό τοπίο» στο: *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999, σ. 39-40

¹⁹⁹ Γ. Καριψιάδης, *Η Ελλάδα ως διάδοχο κράτος – Η ίδρυση του Ελληνικού Κράτους και η Ένωση των Επτανήσων*, Διδακτορική διατριβή – ΕΚΠΑ, Αθήνα 1992, σ. 76-88

²⁰⁰ Κ. Χατζηαντωνίου, *ό. π.*, σ. 78-81, 83-86

Ομοιογένεια ωστόσο στο εσωτερικό της νεοσύστατης χώρας δεν υπήρχε. Η πολιτική που χάραζε ο Καποδίστριας ερχόταν αντιμέτωπη με τα συμφέροντα των προυχόντων, με αποτέλεσμα, πολύ γρήγορα, να επικρατήσει αναβρασμός και να δημιουργηθεί «μια αντιπολίτευση με άγριες διαθέσεις απέναντι στον κυβερνήτη²⁰¹». Με σκοπό μάλιστα την εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων, οι ταραχές υποκινούνταν τόσο από την Αγγλία όσο και από τη Γαλλία. Ο Καποδίστριας δολοφονήθηκε εντέλει το φθινόπωρο του 1831. Ο δρόμος για την εγκαθίδρυση κληρονομικής μοναρχίας στην Ελλάδα είχε πλέον ανοίξει διάπλατα²⁰².

Ο Όθωνας, δεύτερος κατά σειρά γιος του φιλέλληνα βασιλιά Λουδοβίκου Α΄ της Βαυαρίας, έφτασε στην Ελλάδα τον χειμώνα του 1833 «σαν λυτρωτικός Μεσσίας²⁰³», σε μια περίοδο που το Ελληνικό Κράτος βρισκόταν σε μεγάλη αναταραχή, μη έχοντας ακόμα καταφέρει να βρει τον βηματισμό του. Επειδή ο μονάρχης ήταν ανήλικος, μαζί του κατέφτασαν και τα τρία μέλη που στο εξής θα συνιστούσαν το σχήμα της Αντοβασιλείας: οι Armansperg, Heideck και Maurer²⁰⁴.

Την ίδια περίοδο άρχισαν να αποκτούν σαφέστερη διαμόρφωση και τα τρία πολιτικά κόμματα που θα στιγμάτιζαν την πολιτική ζωή του τόπου κατά την περίοδο που θα ακολουθούσε: το αγγλικό, το ρωσικό και το γαλλικό. Επρόκειτο για πολιτικές δυνάμεις χωρίς διακριτές πολιτικές αρχές, οι οποίες στην ουσία εξέφραζαν την προτίμησή τους στην αντίστοιχη μεγάλη ευρωπαϊκή δύναμη, πιστεύοντας πως μέσω της εκάστοτε συγκεκριμένης θα μπορούσε να επιτευχθεί πιο εύκολα η ισχυροποίηση και η διεύρυνση του Ελληνικού Κράτους. Αρχηγός του αγγλικού κόμματος ήταν ήδη ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, τον ηγέτη του γαλλικού αποτελούσε ο Ιωάννης Κωλέττης, ενώ το ρωσικό κόμμα, το ρεύμα του οποίου είχε αυξηθεί κατακόρυφα επί Καποδίστρια, διέθετε ως κύριο εκφραστή τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη. Η εντονότατη πόλωση που επικρατούσε μεταξύ τους είναι αλήθεια ότι εμπόδιζε την υγιή μετεξέλιξη και πρόοδο της χώρας, ενώ τροχοπέδη συνιστούσε και η διαμάχη μεταξύ των πληθυσμών που βρίσκονταν εκ των προτέρων εντός των ορίων του 1831 (αυτόχθονων) και εκείνων που μετακινήθηκαν εκ των υστέρων (ετερόχθονων)²⁰⁵.

²⁰¹ Θ. Χρήστου, «Ιωάννης Καποδίστριας (1776-1831) – Ο αρχιτέκτονας της ίδρυσης και θεμελίωσης του νεοελληνικού κράτους» στο: *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999, σ. 33

²⁰² Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 202-209

²⁰³ Θ. Βερέμης – Ι. Κολιόπουλος, *ό. π.*, Αθήνα 2013, σ. 65

²⁰⁴ Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 210

²⁰⁵ Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 211-216

Το έργο της Αντιβασιλείας στη διοικητική οργάνωση, τον στρατό και την οικονομία φάνταζε ιδιαίτερα δύσκολο εκ των προτέρων. Σε ορισμένους τομείς τα βήματα που πραγματοποιήθηκαν κινούνταν προς τη σωστή κατεύθυνση και απέδωσαν γρήγορα. Σε άλλους τομείς ωστόσο, δεν κρατήθηκαν οι απαραίτητες ισορροπίες, με αποτέλεσμα την όξυνση των κακώς κειμένων. Στο κράτος εφαρμόστηκαν άλλωστε βαυαρικά πρότυπα διοίκησης και οργάνωσης, τα οποία ήταν αναπόφευκτο να μην μπορούν να επιτύχουν απόλυτα λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και της ανομοιογένειας του νεοσύστατου κράτους. Η οικονομία βασιζόταν, όπως φαντάζει λογικό, στη γεωργία, ο αγροτικός κόσμος όμως βρισκόταν ακόμα σε πρωτόγονη κατάσταση. Ιδιαίτερη έμφαση, προκειμένου να επιτευχθεί η ανάπτυξή του, όπως και του κόσμου του εμπορίου που διέθετε τα εχέγγυα για να ακμάσει περαιτέρω, δόθηκε ορθώς στην ασφάλεια σε ύπαιθρο και θάλασσες. Στον αντίποδα, για την ανάπτυξη της βιοτεχνίας ο δρόμος που έπρεπε να ακολουθηθεί ήταν διακριτά δυσκολότερος²⁰⁶.

Ο ανταγωνισμός των πολιτικών κομμάτων συνέχιζε εντωμεταξύ ακάθεκτος. Ήταν προφανές ότι η Αντιβασιλεία εξυπηρετούσε μακράν περισσότερο τα συμφέροντα των δύο Μεγάλων Δυνάμεων της δυτικής Ευρώπης. Εντός αυτού του πλαισίου και εν μέσω έντονων παρασκηνιακών ζυμώσεων, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης βρέθηκε για κάποιους μήνες στη φυλακή, ενώ ήδη από πριν την ενηλικίωση του Όθωνα, η εξουσία είχε βρεθεί ουσιαστικά στα χέρια του «αφοσιωμένου στην Αγγλία²⁰⁷» Armansperg, ο οποίος μετέπειτα ανέλαβε μάλιστα μόνος τη θέση του επικεφαλής της κυβέρνησης²⁰⁸.

Ο Όθωνας ενηλικιώθηκε περί τα μέσα του 1835. Η πρωτεύουσα είχε ήδη μεταφερθεί από το Ναύπλιο στην Αθήνα, ενώ η αδυναμία της εξουσίας να ασκήσει μεγαλόπνοο έργο και να εναρμονιστεί με το λαϊκό αίσθημα ήταν πασιφανής. Παρόλα αυτά, ορισμένα θετικά βήματα έγιναν όσον αφορά το ζήτημα της γεωργικής γης, καθώς, μεταξύ άλλων, σημαντικό μέρος των εθνικών γαιών δόθηκαν σε ακτήμονες. Οι αγωνιστές του 21' θεωρούσαν όμως τους εαυτούς τους αδικημένους, μη έχοντας τις ίδιες ευκαιρίες ανέλιξης συγκριτικά με τους οικονομικά ευρωστότερους, ενώ οι ανώτατες θέσεις είχαν δοθεί κυρίως σε Βαυαρούς. Ο Όθωνας φαίνεται πως, αν και καθυστερημένα, συνειδητοποίησε την αναγκαιότητα αντικατάστασης του Armansperg. Τον Φεβρουάριο του 1837 πρωθυπουργός διορίστηκε ο Rudhart. Η συγκεκριμένη εξέλιξη ευχαρίστησε όχι μόνο τη Ρωσία, αλλά και τη Γαλλία, η οποία,

²⁰⁶ Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 216-221

²⁰⁷ Κ. Χατζηαντωνίου, *ό. π.*, σ. 107

²⁰⁸ Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 221-223

καιρό τώρα, αισθανόταν παραγκωνισμένη από τους Άγγλους. Από τότε, η υποστήριξη των τελευταίων στον Όθωνα και την Ελλάδα μειώθηκε δραματικά²⁰⁹.

Ερχόμενος αντιμέτωπος με τις σοβαρές παθογένειες του κράτους, τις οποίες σε αξιοσημείωτο βαθμό συντηρούσε ο ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων που παρέλυε σχεδόν τον κρατικό μηχανισμό, ο Rudhart παραιτήθηκε στα τέλη του ίδιου έτους. Ενώ στην Αθήνα είχε ιδρυθεί το πρώτο ελληνικό Πανεπιστήμιο και το ρεύμα του νεοκλασικισμού άνθιζε, η ανώτατη πολιτική αρχή δόθηκε για πρώτη φορά σε Έλληνα, πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, Κωνσταντίνο Ζωγράφο. Η πορεία ωστόσο δεν τον δικαιώνει: ο Ζωγράφος κατηγορείται για ακραία παραχωρητική στάση στις σχέσεις με τους Οθωμανούς, σε μια περίοδο μάλιστα που Άγγλοι και Ρώσοι έχουν βελτιώσει αισθητά τις σχέσεις τους με την Κωνσταντινούπολη, και παραιτείται το 1840. Έπειτα από γαλλική πρωτοβουλία, επιχειρείται να ακολουθηθεί ενιαία γραμμή των Μεγάλων Δυνάμεων στα ελληνικά ζητήματα τόσο του εσωτερικού όσο και του εξωτερικού. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ωστόσο, αρχηγός του αγγλικού κόμματος τον οποίο πρότειναν οι Γάλλοι με σκοπό να καλοπιιάσουν την Αγγλία –την ισχύ της οποίας ήθελαν στην πραγματικότητα να περιορίσουν– παραιτείται ένα μήνα μετά τον διορισμό του, καθώς ο Όθωνας χρονοτριβούσε τόσο στο συνταγματικό ζήτημα όσο και σε εκείνο της αντικατάστασης των Βαυαρών αξιωματούχων από Έλληνες. Μέχρι τις 3 Σεπτεμβρίου του 1843, και ενώ τη χώρα συνέχιζαν να κατατρέχουν τα ίδια προβλήματα, χρέη πρωθυπουργού ανέλαβε ο Δημήτριος Χρηστίδης. Εάν και η διάθεση για επέκταση των συνόρων παρέμενε καλά ριζωμένη στη συνείδηση του ελληνικού λαού, οι συνθήκες δεν ευνοούσαν μια τέτοια εξέλιξη, καθώς η εδαφική ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε πια αναδειχθεί σε προτεραιότητα των Μεγάλων Δυνάμεων. Δεν προκαλεί εντύπωση λοιπόν ότι, με τις ευλογίες της Ευρώπης, η Κρήτη, που παλαιότερα είχε δοθεί από την Πύλη στον ηγεμόνα της Αιγύπτου, επιδικάστηκε στον σουλτάνο. Οι ταραχές που ξέσπασαν στο νησί έμελλε να αποδειχθούν μάταιες²¹⁰.

Ενώ ο Όθωνας βρισκόταν στο στόχαστρο τόσο των Άγγλων όσο και των Ρώσων, στον απλό λαό, η πλειοψηφία του οποίου είχε κουραστεί από τις αλλεπάλληλες συγκρούσεις των ξένων συμφερόντων στη χώρα, είχε καλλιεργηθεί η διάθεση για αλλαγή. Ηγετική μορφή του ως άνω αιτήματος υπήρξε ο αγωνιστής του '21, Γιάννης Μακρυγιάννης. Στις 3 Σεπτεμβρίου του 1843, ένοπλες δυνάμεις που είχαν έρθει σε

²⁰⁹ Κ. Χατζηαντωνίου, *ό. π.*, σ. 102-108

²¹⁰ Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 224-240

συνεννόηση με τον ίδιο, αλλά και άλλοι αγωνιστές της Επανάστασης παρατάχθηκαν έξω από το παλάτι. Ο απλός λαός άρχισε να επευφημεί τον βασιλιά Όθωνα και ταυτόχρονα να εκφράζει την επιτακτική θέληση για θέσπιση Συντάγματος²¹¹.

Στις αρχές του επόμενου έτους ξεκίνησαν οι διαδικασίες της Εθνοσυνέλευσης για το Σύνταγμα. Ενδεικτικά, ως επίσημη θρησκεία του κράτους κατοχυρώθηκε ο χριστιανισμός και το ορθόδοξο δόγμα, πολιτικά δικαιώματα δόθηκαν, ασφαλώς, στους αυτόχθονες αλλά και τους ετερόχθονες, το δικαίωμα πρότασης νόμων δόθηκε και στη Βουλή και τη Γερουσία, ενώ ο βασιλιάς συμφωνήθηκε να διορίζει τους υπουργούς που θα του πρότεινε η Βουλή. Συνεργασία, ωστόσο, Μαυροκορδάτου και Κωλέττη όπως απαιτούσε η λαϊκή θέληση δεν επιτεύχθηκε. Ενώ λοιπόν τον Μάρτιο του 1844 εγκαθιδρύεται στην Ελλάδα συνταγματική μοναρχία, στον πολιτικό βίο είχε ξεκινήσει μια περίοδος που δεν έφερε ουσιαστικές διαφοροποιήσεις από την προηγούμενη όσον αφορά τις εντάσεις και τον βαθμό αποτελεσματικότητας του κρατικού μηχανισμού²¹².

Η Επανάσταση του 1848 στη Γαλλία επηρέασε και το Ελληνικό Βασίλειο, στο οποίο ξέσπασαν ταραχές από υποστηρικτές του γαλλικού κυρίως κόμματος. Για την κατάπνιξή τους μάλιστα, οι οικονομικές δαπάνες ξέφυγαν πλήρως από τον έλεγχο. Δύο χρόνια αργότερα, οι Άγγλοι, οι οποίοι τάσσονταν πλέον ανοιχτά κατά του Όθωνα, απέκλεισαν τα ελληνικά παράλια, απαιτώντας την καταβολή αποζημιώσεων σε υπηκόους τους που είχαν υποστεί ζημιά από Έλληνες πολίτες και δημόσιους φορείς. Η πρωτοβουλία αυτή συνετέλεσε στην κατακόρυφη, πια, μείωση της απήχησης του αγγλικού κόμματος στην Ελλάδα. Γρήγορα όμως η λαϊκή κοινή γνώμη απογοητεύθηκε και από τους Γάλλους: στο πλαίσιο της σύγκρουσης Ρωσίας και Γαλλίας για την εκμετάλλευση των ανατολικών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία χαρακτηρίζεται και από έντονα θρησκευτικές πτυχές, ο τσάρος κήρυξε τον πόλεμο στον Σουλτάνο, με τους Άγγλους και τους Γάλλους να τάσσονται άμεσα υπέρ του δευτέρου, φοβούμενοι κάθοδο της Ρωσίας στη Μεσόγειο. Στην Ελλάδα, καθώς ο πόλεμος διέθετε και θρησκευτικές εκφάνσεις, επικράτησε κλίμα υπέρ των Ρώσων, πιστεύοντας ότι είχε έλθει επιτέλους η ώρα για την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας, «τη λυδία λίθο της πολιτικής εξέλιξης του νέου κράτους²¹³». Εξεγέρσεις ξέσπασαν σύντομα στις τουρκοκρατούμενες ακόμα περιοχές της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας και της Ηπείρου, ενώ με πρωτοβουλία του Όθωνα άρχισαν να μαζεύονται χρήματα για τη

²¹¹ Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 241-243

²¹² Κ. Χατζηαντωνίου, *ό. π.*, σ. 119-129

²¹³ Κ. Χατζηαντωνίου, *ό. π.*, σ. 100

συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο. Και, πράγματι, τα στρατιωτικά σώματα που πέρασαν τα βόρεια σύνορα του κράτους δεν κρίνονται αμελητέα. Ως αντίδραση, η Γαλλία και η Αγγλία απέστειλαν στρατεύματα στον Πειραιά, προκειμένου να εξαναγκάσουν τον Όθωνα να παραμείνει ουδέτερος, όπως και τελικά έγινε. Η επιδημία χολέρας και ο διορισμός επιτροπής από τις δύο Μεγάλες Δυνάμεις της δυτικής Ευρώπης²¹⁴, προκειμένου να εξασφαλίσουν την εξυπηρέτηση των δανείων τους, επέφεραν εντωμεταξύ σημαντικό πλήγμα και στην καθημερινή ζωή²¹⁵.

Από εκείνο το σημείο άρχισε σταδιακά και η δραματική πτώση της δημοτικότητας του λαοφιλούς, από το 1843 και μετά τουλάχιστον, Όθωνα. Πιο συγκεκριμένα, η άνθιση του Ελληνισμού στις αλύτρωτες ακόμα περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το παράδειγμα της ιταλικής ενοποίησης (1861 κ. εξ.), γιγάντωσαν την ανάγκη για την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας, η οποία, όπως είχε πλέον διαφανεί στην πράξη, δεν μπορούσε να υλοποιηθεί υπό τον Όθωνα. Μετά το ξέσπασμα ταραχών σε πολλές ελληνικές πόλεις, ο μονάρχης έλαβε αναγκαστικά την απόφαση να επιστρέψει στη Βαυαρία²¹⁶.

Καθώς η προσωρινή κυβέρνηση της Ελλάδας διαβεβαίωνε τις Μεγάλες Δυνάμεις τόσο για την πίστη της σε αυτές όσο και για τη διατήρηση της μοναρχίας, αναζητείτο νέος βασιλιάς. Στον βρετανικό θρόνο, ήδη από το 1837, βρισκόταν η βασίλισσα Βικτωρία, επί των ημερών της οποίας η Αγγλία είχε μετατραπεί στην αδιαμφισβήτητη παγκόσμια υπερδύναμη της εποχής. Ο νέος μονάρχης της Ελλάδας όφειλε λοιπόν να είναι πρωτίστως πρόσωπο δικής της εμπιστοσύνης. Αυτός έμελλε να είναι ο Γουλιέλμος Γκλύξμπουργκ, μετέπειτα Γεώργιος Α΄ (1863-1913), διάδοχος του θρόνου της Δανίας, ο ερχομός του οποίου θα σηματοδοτούσε την έναρξη ενός νέου αμφιλεγόμενου κεφαλαίου στην πολιτική ιστορία του τόπου²¹⁷.

Η ίδρυση ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους το 1830 δεν άσκησε ιδιαίτερου βεληνεκούς επίδραση στην πολιτική σκηνή του Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων Νήσων. Στους Έλληνες των Επτανήσων τα γεγονότα προκάλεσαν αδιαμφισβήτητα συναισθήματα χαράς και την πεποίθηση ότι ο Ελληνισμός θα μπορούσε μακροπρόθεσμα να ενταχθεί στο νεοσύστατο κράτος, σε πολιτικό επίπεδο όμως, τα Επτάνησα τελούσαν υπό την αδιαμφισβήτητη προστασία, ή, ορθότερα, επικυριαρχία

²¹⁴ Μ. Σακελλαρίου, «Η Επανάσταση του 1848 στην Ελλάδα», στο: Θέματα Νέας Ελληνικής Ιστορίας (Μ. Σακελλαρίου), τ. 1, σ. 411-425

²¹⁵ Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 252-255

²¹⁶ *ΙΕΕ*, τ. 13 (1977), σ. 186-199

²¹⁷ Κ. Χατζηαντωνίου, *ό. π.*, σ. 147-149

της Μεγάλης Βρετανίας. Τον Frederick Adam στη θέση του Ύπατου Αρμοστή διαδέχθηκαν διαδοχικά, από το 1832 έως τα 1843, οι Alexander George Woodford, George Nugent-Grenville, Howard Douglas και James Alexander Stewart-Mackenzie. Χαρακτηριστικά στοιχεία της περιόδου αποτέλεσαν ο συντηρητισμός, η μη ελευθερία του Τύπου και οι εναλλαγές μεταξύ ορθών και αδιαφανών οικονομικών πολιτικών. Ο Douglas, μάλιστα, κατηγορήθηκε ακόμα και για μισελληνισμό. Την πιο αξιοσημείωτη προσπάθεια που σημειώθηκε με σκοπό τη βελτίωση της διαβίωσης των Ελλήνων συνιστά η απόπειρα του βουλευτή Αλέξανδρου Μουστοξύδη από την Κέρκυρα, ο οποίος μετέβη στο Λονδίνο το 1839. Το ταξίδι του δεν απέφερε όμως τα αναμενόμενα, καθώς οι προτάσεις του περί αλλαγής του εκλογικού συστήματος, μεγαλύτερου ελέγχου των κρατικών δαπανών και ελευθεροτυπίας ουσιαστικά απορρίφθηκαν από τον αρμόδιο υπουργό.

Την ίδια περίοδο όμως θέτονταν ήδη τα θεμέλια όσων θα επακολουθούσαν: Επτανήσιοι φοιτητές που είχαν σπουδάσει στο εξωτερικό και είχαν συμμετάσχει είτε στις μάχες των Ιταλών για αυτοδιάθεση είτε στην Ιουλιανή Επανάσταση του 1830 στη Γαλλία, άρχισαν να επιστρέφουν στις πατρίδες τους, φέρνοντας μαζί τους νέες ιδέες, τόσο φιλελεύθερες όσο και ριζοσπαστικές²¹⁸.

Μεγαλύτερη ελευθερία στο καθεστώς, όπως το Λονδίνο είχε δεσμευτεί ότι σταδιακά θα επιτρεπόταν, άρχισε να δίνεται επί αρμοστείας του John Colborne, πρώτου βαρόνου του Seaton, ο οποίος διαδέχθηκε τον Mackenzie, το 1843. Πιο συγκεκριμένα, επί των ημερών του φιλελεύθερου και προοδευτικού Αρμοστή, το πολιτικό και κοινωνικό κλίμα άρχισε να μεταβάλλεται προς το καλύτερο, δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στη βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου του λαού και γενικά την παιδεία, στους τομείς της οικονομίας και της γεωργίας, οι πρωτοβουλίες του κινήθηκαν επίσης προς τη σωστή κατεύθυνση και έγιναν θερμότερα δεκτές από τους καλλιεργητές, ενώ ανάλογη πρόοδος σημειώθηκε και στους τομείς της ελευθεροτυπίας και της πολιτικής σκηνής: ενδεικτικά, σπουδαίες τομές έγιναν στην κατεύθυνση της κατάργησης της λογοκρισίας, επιτράπηκε η κυκλοφορία εφημερίδων που εκδίδονταν στην Ελλάδα, εμφανίστηκαν οι πρώτες εφημερίδες και στα Ιόνια Νησιά (μεταξύ άλλων η “Πατρίς” στην Κέρκυρα, η “Αναγέννησις” στην Κεφαλονιά και “Το Μέλλον” στη Ζάκυνθο), επιτράπηκε η ίδρυση πολιτικών λεσχών και συγκεντρώσεων, εισήχθη ο θεσμός των Δημοτικών Συμβουλίων, ενώ ενισχύθηκε σημαντικά ο ρόλος των συλλογικών πολιτικών θεσμών εις βάρος

²¹⁸ Ν. Κονόμος, *ό. π.*, τ. 3, Αθήνα 1985, σ. 75-76

εκείνου του Ύπατου Αρμοστή. Δεν έμελλε ωστόσο να ισχύσει το σύνολο των μεταρρυθμίσεων του Λόρδου Seaton. Το 1849 τη θέση του Αρμοστή ανέλαβε ο συντηρητικός Henry George Ward, ο οποίος ως πειθήνιο όργανο του Στέμματος, ηγήθηκε σημαντικών τροποποιήσεων πριν την έγκριση των μεταρρυθμίσεων από τη Βρετανία, όπως άλλωστε φαίνεται ότι του είχε ζητηθεί εκ των προτέρων.

Μεταξύ των Επτανησίων όμως, ως απόρροια των πολιτικών ελευθεριών και των ελευθεριών λόγου που είχαν δοθεί και με αφορμή τόσο τις πατριωτικές κινητοποιήσεις που έλαβαν χώρα στην Ευρώπη το 1848²¹⁹ όσο και τα γεγονότα της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 στην Ελλάδα, διαδίδονταν ήδη πιο φιλελεύθερες ιδέες, οι οποίες αναπόφευκτα γεννούσαν νέα αιτήματα. Επίκεντρο των εξελίξεων θα αποτελούσε το νησί της Κεφαλονιάς. Πιο συγκεκριμένα, μεταξύ των ετών 1846 και 1848, οι πολιτικές λέσχες του Αργοστολίου και του Ληξουρίου, “Κοραής” και “Ομόνοια” αντίστοιχα, ανέπτυξαν αξιοσημείωτη πατριωτική δραστηριότητα, εκφράζοντας ευθέως αφενός το αίτημα για ελευθερία, αφετέρου τη διάθεση ένωσης με την Ελλάδα. Εντός του παραπάνω πλαισίου, οι δύο λέσχες οργάνωσαν το 1846 εορτασμούς για τις επετείους της 25ης Μαρτίου και της 3ης Σεπτεμβρίου, ενώ το 1848 η λέσχη του Αργοστολίου, που είχε εντωμεταξύ μετονομαστεί σε “Δημοτικόν Κατάστημα”, μετουσίωσε τον εορτασμό της 25ης Μαρτίου και, ιδίως, τη μεταφορά του Επιταφίου της Μεγάλης Παρασκευής, σε πατριωτικές πορείες με συνθήματα κατά της αγγλικής κατοχής. Στη δεύτερη περίπτωση μάλιστα, καθώς η ένταση ξεκίνησε έπειτα από την απόπειρα του ορθόδοξου αλλά φιλικά προσκείμενου στο καθεστώς μητροπολίτη να ματαιώσει τη δέηση της περιφοράς, εντοπίζονται και πτυχές που μαρτυρούν τις διαφορές που είχαν οι δύο πλευρές (πολιτική ηγεσία και λαός) στο πεδίο του δόγματος²²⁰. Όπως μαρτυρούν τα ως άνω γεγονότα, η εκδήλωση της πρώτης συντονισμένης επαναστατικής κίνησης εθνικού και ταξικού χαρακτήρα δεν ήταν πια μακριά. Και, πράγματι, στις 14 Σεπτεμβρίου του 1848, ανήμερα της εορτής για την Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, αυτή εκδηλώθηκε. Τόσο όμως η έγκαιρη επέμβαση των κυβερνητικών όσο και η απειρία των επαναστατών στάθηκαν τροχοπέδη στην επιτυχία της κίνησης που πραγματοποιήθηκε στο Αργοστόλι, ενώ παρόμοια τύχη είχε και η κίνηση που εκδηλώθηκε στο Ληξούρι, οι κάτοικοι του οποίου είδαν μάλιστα την ελληνική σημαία να κυματίζει για λίγη ώρα στο κέντρο της πόλης.

²¹⁹ Ν. Κονόμος, *ό. π.*, σ. 102

²²⁰ Τ. Gallant, *Η εμπειρία της αποικιακής κυριαρχίας – Πολιτισμός, ταυτότητα και εξουσία στα Επτάνησα (1817-1864)*, Αθήνα 2014, σ. 16

Πολλά από τα πρόσωπα που πρωταγωνίστησαν στην εκδήλωση του κινήματος κρίθηκαν ένοχα. Οι ιδέες στο όνομα των οποίων ανέλαβαν δράση ωστόσο είχαν από καιρό βρει χώρο στο φρόνημα σημαντικής μερίδας των Ελλήνων του Ιονίου Κράτους. Λίγους μήνες αργότερα, τον Δεκέμβριο του 1848, κυκλοφόρησε στην Κέρκυρα εφημερίδα υπό τον Ηλία Ζερβό-Ιακωβάτο, η οποία έθετε ανοιχτά αφενός το ζήτημα της Ένωσης με την Ελλάδα, αφετέρου την καθολική πολιτική ανεξαρτησία του διευρυμένου Ελληνικού Κράτους. Η έκδοση του συγκεκριμένου φύλλου αποτελούσε σημείο ορόσημο, καθώς, μέχρι τότε, η πλειονότητα των εφημερίδων που κυκλοφορούσαν στα Επτάνησα περιοριζόταν στην αναγκαιότητα άμεσου εκδημοκρατισμού του ήδη υφιστάμενου καθεστώτος. Όπως φαντάζει αναμενόμενο, ο Ζερβός οδηγήθηκε στην εξορία. Το αίτημα που είχε εκφράσει όμως δεν ήταν ατομικό. Λίγους μήνες αργότερα ξεκίνησε στην Κεφαλονιά η έκδοση της εφημερίδας “Αναγέννησις” υπό τον Ιωσήφ Μομφερράτο, μέσω της οποίας γινόταν μνεία στην ανάγκη ένωσης ολόκληρου του Ελληνισμού υπό μία και ελεύθερη κρατική οντότητα, την οποία θα διέπνεαν οι αρχές της ισότητας και της λαϊκής κυριαρχίας, ενώ στις 15 Αυγούστου του 1849 επαναστατική κίνηση εκδηλώθηκε στη Σκάλα, στο νοτιοανατολικό τμήμα της Κεφαλληνίας. Όσον αφορά το τελευταίο βέβαια γεγονός, είναι πιθανό να υποκινήθηκε τελικά από ευγενείς της περιοχής με σκοπό την εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων. Όσα ακολούθησαν όμως, δηλαδή οι συλλήψεις, οι εξορίες, οι ξυλοδαρμοί και οι απαγχονισμοί όσων συμμετείχαν στο κίνημα (οι ποινές υπήρξαν ανάλογες του χαρακτήρα των πράξεών τους), καθώς και η επιβολή στρατιωτικού νόμου σε όλη την επτανησιακή επικράτεια έδωσαν τελικά νέα ώθηση στον αγώνα που είχε πια ξεκινήσει²²¹. Εντωμεταξύ, οι Ζερβός, ο οποίος είχε κατά το μεσοδιάστημα επιστρέψει από την εξορία, και Μομφερράτος συνέχισαν ακάθεκτοι τον αγώνα τους, εκδίδοντας νέα φύλλα στα οποία καταδίκάζαν απερίφραστα τις μεθόδους της κυβέρνησης, κάνοντας το αίτημα για την ανάγκη εθνικής απελευθέρωσης να φαντάζει πιο επιτακτικό από ποτέ. Αμφότεροι οδηγήθηκαν στην εξορία²²².

Όπως φαντάζει αναμενόμενο, έπειτα από τις πολιτικές ελευθερίες που δόθηκαν στους Επτανήσιους και τα γεγονότα που προσεγγίστηκαν παραπάνω, ανάμεσα στους Έλληνες των νήσων επικράτησαν διαφορετικές στάσεις και

²²¹ Ν. Κονόμος, *ό. π.*, σ. 140

²²² Κ. Χατζηαντωνίου, *ό. π.*, σ. 150-151

προσδοκίες²²³. Οι κυρίαρχες τάσεις δύνανται να διακριθούν σε τρεις: στους συντηρητικότερους, σε αυτούς που, έχοντας κατά κάποιον τρόπο εξασφαλιστεί οικονομικά και κοινωνικά έπειτα από την αγγλική κυριαρχία, επιθυμούσαν τη διατήρηση του υφιστάμενου καθεστώτος (Προστασιανοί ή Κυβερνητικοί), σε εκείνους που ακολουθούσαν πιο προοδευτική αλλά μετριοπαθή στάση, πιστεύοντας ότι η Ένωση με την Ελλάδα αποτελούσε μεν στόχο, αλλά όχι βραχυπρόθεσμο, αφενός διότι οι συγκυρίες δεν επέτρεπαν μια τέτοια εξέλιξη, αφετέρου λόγω του σεβασμού που έπρεπε να υιοθετηθεί απέναντι στις διεθνείς συνθήκες, και ως εκ τούτου, προέτασσαν την ανάγκη φιλελευθεροποίησης του καθεστώτος (Μεταρρυθμιστές), και τέλος, σε εκείνους που τόνιζαν το δίκαιο της Ένωσης με την Ελλάδα, την αναγκαιότητα πολιτικής ανεξαρτησίας του διευρυμένου Ελληνικού Κράτους, και τη, μέχρι τότε, ουσιαστική βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και των πολιτικών ελευθεριών των Επτανησίων (Ριζοσπάστες), οι οποίοι αποτελούσαν “πηγή ταραχών και μόνιμης ανησυχίας των αρχών κατοχής²²⁴”. Οι παραπάνω τάσεις δημιούργησαν ουσιαστικά και αντίστοιχα πολιτικά κόμματα, οι θέσεις των οποίων έβρισκαν έκφραση μέσα από τον Τύπο. Ηγετικές μορφές του κόμματος των Προστασιανών αποτέλεσαν οι Αντώνιος Δουσμάνης-Λευκόχειλος στην Κέρκυρα και Δημήτριος Καρούσος στην Κεφαλονιά, σημαίνουσες προσωπικότητες στους κόλπους των Μεταρρυθμιστών συνιστούσαν, μεταξύ άλλων, οι Ανδρέας Μουστοξύδης, Σωκράτης Κουρής και Κανδιάνος Ρώμας, ενώ οι Ριζοσπάστες εκφράζονταν κυρίως μέσα από τους Ηλία Ζερβό-Ιακωβάτο και Ιωσήφ Μομφερράτο, καθώς και από τους Σταματέλο Πυλαρινό, Γεράσιμο Λιβαδά, Ιωάννη Τυπάλδο-Καπελέττο-Δοττοράτο κ.ά. Χρειάζεται, δε, να σημειωθεί ότι ηγέτες των Προστασιανών ήταν προφανώς κυβερνητικοί, ενώ το προπύργιο των Ριζοσπαστών συνιστούσε το νησί της Κεφαλονιάς, το οποίο είχε πρωτοστατήσει όπως είδαμε στις επαναστατικές κινήσεις που είχαν λάβει χώρα έως τότε. Αναφερόμενοι, τέλος, στις εφημερίδες που έχουν ήδη σημειωθεί, η εφημερίδα “Πατρίς” της Κέρκυρας και “Το Μέλλον” της Ζακύνθου, στο οποίο αρθρογραφούσε και ο Φιλικός Φραγκίσκος Καρβελάς, απηχούσαν τις θέσεις των Μεταρρυθμιστών, ενώ εκείνες των Ζερβού-Ιακωβάτου και Μομφερράτου συνέχιζαν, αναμενόμενα, να συντάσσονται

²²³ Μ. Κοτινά, *Το ριζοσπαστικό κίνημα στα αγγλοκρατούμενα Επτάνησα (1848-1864) – Το ριζοσπαστικό επαναστατικό κίνημα, οι ιδεολογικές καταβολές του, οι κοινωνικο-πολιτικές συνιστώσες του, η δράση και ο ρόλος του στην Ένωση της Επτανήσου*, Αθήνα 2014, σ. 113-126

²²⁴ Κ. Χατζηαντωνίου, *ό. π.*, σ. 150

ολοκληρωτικά με τους Ριζοσπάστες, μέλη των οποίων, ένεκα των ακραίων, στα μάτια Άγγλων και κυβερνητικών, θέσεων τους, οδηγούνταν συχνά στην εξορία²²⁵.

Έπειτα από την έγκριση των, προσαρμοσμένων, σε σημαντικό βαθμό στις δικές του θέσεις, συνταγματικών μεταρρυθμίσεων από το Στέμμα, προκηρύχθηκαν εκλογές για τη σύσταση του Θ' Κοινοβουλίου²²⁶. Την πλειοψηφία στην εκλογική διαδικασία που πραγματοποιήθηκε στις αρχές του 1850 απέκτησαν οι Μεταρρυθμιστές²²⁷, ενώ στα αξιοσημείωτα των εκλογών εντάσσεται η πανηγυρική εκλογή των Ηλία Ζερβού-Ιακωβάτου και Ιωσήφ Μομφερράτου, οι οποίοι με αυτόν τον τρόπο επέστρεψαν από την εξορία²²⁸. Διάφορα φιλελεύθερα ψηφίσματα έλαβαν εντέλει την έγκριση (σημειώνονται ενδεικτικά η θέσπιση της 25^{ης} Μαρτίου ως εθνικής εορτής, το ψήφισμα της κατοχύρωσης σημαντικών ατομικών ελευθεριών και η απόφαση για την ανέγερση ανδριάντα του Ιωάννη Καποδίστρια)²²⁹, γρήγορα, όμως, έγινε αντιληπτό πως η Γερουσία και ο Ύπατος Αρμοστής δε δέχονταν μεταρρυθμίσεις που δεν ήταν αρεστές στους ιδίους. Εντός αυτού του πλαισίου, η εγκεκριμένη από το Κοινοβούλιο απόφαση περί ύπαρξης μίας επίσημης γλώσσας του κράτους, της ελληνικής, δεν επικυρώθηκε²³⁰, ενώ με άνωθεν εντολή η λειτουργία του Κοινοβουλίου ανεστάλη για ένα ολόκληρο εξάμηνο. Ύστερα από την επαναλειτουργία του, οι Ριζοσπάστες έθεσαν εμφιατικά το ζήτημα της Ένωσης με την Ελλάδα, τονίζοντας ότι *«στερεὰ καὶ ἀμετάτρεπτος θέλησις τοῦ Ἑπτανησιακοῦ λαοῦ εἶναι ἡ ἀνάκτησις τῆς ἀνεξαρτησίας του καὶ ἡ ἔνωσις αὐτοῦ μετὰ τὸ λοιπὸν ἔθνος του, τὴν ἀπελευθερωμένην Ἑλλάδα»*. Καθώς το αίτημα βρήκε μεγάλη απήχηση όχι μόνο στο εσωτερικό αλλά και στο εξωτερικό, και συγκεκριμένα στην πιο φιλελεύθερη Γαλλία, τα συμφέροντα της οποίας, όπως είδαμε και στην περίπτωση του Ελληνικού Κράτους, έρχονταν συχνά σε αντιδιαστολή με εκείνα της Αγγλίας, η τελευταία αποφάσισε να σκληρύνει τη στάση της: ο Ύπατος Αρμοστής Ward επισκέφτηκε την Κεφαλονιά για να επιβάλει εκ νέου την τάξη, νέες συλλήψεις και εξορίες έλαβαν χώρα, καινούριος κύκλος αυθαιρεσιών ξεκίνησε από την αστυνομία και άλλες αρχές, ενώ το Θ' Κοινοβούλιο οδηγήθηκε τελικά σε διάλυση.

²²⁵ Επισημαίνεται, ενδεικτικά, ότι στα φύλλα των συγκεκριμένων εφημερίδων ως τόπος έκδοσης αναγραφόταν η λέξη «Ελλάς».

²²⁶ Δ. Κατηφόρη, *«Από τους Ενωτικούς αγώνες των Επτανήσιων – Ο πατριώτης Ιωάννης Ψιλανός»*, στην: Ηχώ της Λευκάδος, αρ. φ. 18, Ιούνιος 1972, σ. 1-3

²²⁷ Π. Χιώτης, *ό. π.*, τ. 2, Ζάκυνθος 1877, σ. 204-206

²²⁸ T. Gallant, *ό. π.*, σ. 32-33

²²⁹ Α. Αργυρός, *Τα Επτάνησα μετά την Ένωση με την Ελλάδα (1864-1866)*, Αθήνα 2020, σ. 31-34

²³⁰ Γ. Λεοντοίνης, *Ζητήματα Επτανησιακής Κοινωνικής Ιστορίας*, Αθήνα 2003, σ. 582

Η νέα εκλογική διαδικασία δε θύμιζε την προηγούμενη. Σε συνεργασία με τους κυβερνητικούς, τη δύναμη των οποίων, όπως και των Μεταρρυθμιστών, επιθυμούσε με σφοδρότητα να αυξήσει εις βάρος προφανώς των Ριζοσπαστών, ο Ύπατος Αρμοστής δε δίστασε να αναλάβει πρωτοβουλίες για τη συρρίκνωση των εκλογικών καταλόγων, ώστε να μείνουν εκτός πολίτες που τάσσονταν ανοιχτά υπέρ των τελευταίων, ακόμα και να νοθεύσει την εκλογική διαδικασία, τοποθετώντας τις κάλπες των υποψηφίων του ριζοσπαστικού κόμματος ξεχωριστά. Ενδεικτικό είναι το γεγονός πως η Κεφαλονιά, προπύργιο των επαναστατών, δεν εξέλεξε κανέναν βουλευτή των Ριζοσπαστικών. Η ίδια νοθεία επρόκειτο να συμβεί και στη Ζάκυνθο, παρά τις πιέσεις που υφίστατο όμως, ο έπαρχος του νησιού δεν παρενέβη στην εκλογική διαδικασία, με αποτέλεσμα εκεί οι Ριζοσπάστες να εκλέξουν πέντε βουλευτές²³¹. Εάν και στην Κεφαλονιά επικράτησαν τελικά για τους προφανείς λόγους οι Κυβερνητικοί, την πλειοψηφία στη Βουλή απέκτησαν, με αύξηση μάλιστα της δύναμής τους, οι Μεταρρυθμιστές. Τα όσα συνέβησαν στα Επτάνησα προκάλεσαν αντιδράσεις ακόμα και στην Αγγλία. Η απάντηση του Υπουργού των Αποικιών ήταν ότι για την εκτροχιασμένη κατάσταση στο Ιόνιο Κράτος την ευθύνη έφερε ο λόρδος Seaton, ο οποίος είχε επιτρέψει την ελευθεροτυπία(!). Το νέο Κοινοβούλιο, εντωμεταξύ, λόγω του ότι η πλειοψηφία εξακολουθούσε να ανήκει στους Μεταρρυθμιστές, προέβη στην έγκριση προοδευτικών ψηφισμάτων, όπως εκείνου που προστάτευε τη μυστική ψηφοφορία και την καθιέρωση νέου πλαισίου δράσης για την Αστυνομία, ο ρόλος της οποίας όφειλε στο εξής να είναι κατασταλτικός και όχι προληπτικός. Η πρόταση των Ριζοσπαστών για έγκριση καθολικής ψηφοφορίας δεν έγινε δεκτή, όπως όμως ούτε και αυτές του Ύπατου Αρμοστή, ο οποίος επεδίωκε, μεταξύ άλλων, να παράσχει απόλυτη σχεδόν προστασία στις αρχές του Κράτους και να περιορίσει τους έχοντες το δικαίωμα να εκδώσουν εφημερίδες. Το 1855 μάλιστα, και ενώ τα Επτάνησα είχαν βρεθεί και αυτά στη δίνη της χολέρας²³², στη θέση του Ward ανήλθε ο πιο μετριοπαθής John Young. Στις εκλογές που ακολούθησαν οι Ριζοσπάστες δε θέλησαν να συμμετάσχουν, οι Ηλίας Ζερβός-Ιακωβάτος και Ιωσήφ Μομφερράτος ανακλήθηκαν όμως από την εξορία.

²³¹ Ν. Κονόμος, *ό. π.*, σ. 116

²³² Ν. Κονόμος, *ό. π.*, Αθήνα 1966, σ. 53

Μεταξύ των ετών 1854 και 1857, ο σύγχρονος ιστορικός εντοπίζει δύο ζητήματα-γεγονότα που χρήζουν ιδιαίτερης μνείας. Από το πρώτο αποδεικνύεται περίτρανα ότι ο λαός των Επτανησίων συνιστούσε αναπόσπαστο κομμάτι του Ελληνισμού, ενώ το δεύτερο αποκαλύπτει ότι οι αγώνες των Επτανησίων είχαν καταφέρει να ανοίξουν τη συζήτηση στη Βρετανία για ενδεχόμενη ένταξή τους στο Ελληνικό Κράτος. Πιο συγκεκριμένα, στο πλαίσιο των απελευθερωτικών κινημάτων που παρουσιάστηκαν σε τουρκοκρατούμενες ακόμα περιοχές του νότιου Αίμου έπειτα από την κήρυξη του Κριμαϊκού Πολέμου, πολλοί ήταν οι Επτανήσιοι που αφήφισαν τις απαγορεύσεις και, λόγω των εξελίξεων «με γενναιότερο το εθνικό φρόνημα²³³», έσπευσαν στην Ήπειρο, προκειμένου να ενισχύσουν τον αγώνα των ομοεθνών της περιοχής σε συνεργασία με Έλληνες από την ελεύθερη Ελλάδα²³⁴. Το γεγονός, δε, ότι οι Άγγλοι επεξεργάζονταν την εφαρμογή υποχωρητικών λύσεων στο Ιόνιο προκύπτει από την ύπαρξη εγγράφου που είχε αποστείλει ο νέος Αρμοστής στο Λονδίνο, στο οποίο γινόταν λόγος σε ενδεχόμενη παραχώρηση των Επτανήσων, πλην της Κέρκυρας και των Παξών, στην Ελλάδα, και τη μετατροπή των παραπάνω νήσων σε κτήσεις της Αγγλίας²³⁵. Εάν και το θέμα πήρε μεγάλες διαστάσεις στο Κοινοβούλιο, ιδίως μετά τις αποκαλύψεις για τη γνησιότητα του εγγράφου, οι ανώτατοι αξιωματούχοι και το Λονδίνο φρόντισαν να το συγκαλύψουν. Το ζήτημα της Ένωσης με την Ελλάδα ωστόσο είχε πλέον αρχίσει να τίθεται με ακόμα περισσότερη δυναμική.

Ένα έτος αργότερα, το 1858, η Αγγλία αποφάσισε την αποστολή του William Ewart Gladstone στα Επτάνησα, επιτυχημένου συντηρητικού πολιτικού, με στόχο τον εντοπισμό των παραγόντων που λειτουργούσαν ανασταλτικά στους κόλπους του κράτους και τη βελτίωση κυβερνητικού έργου και πολιτεύματος. Ενώ ο Gladstone είχε ήδη αναχωρήσει με προορισμό τα Επτάνησα, στην Αγγλία δημοσιεύθηκε η επιστολή που είχε αποστείλει στο Λονδίνο ο John Young. Ως αποτέλεσμα, τόσο στους κόλπους του Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων Νήσων και του Ελληνικού Βασιλείου όσο και σε εκείνους του εξωτερικού, είχε καλλιεργηθεί η εντύπωση πως η αποστολή του πολιτικού στόχευε στην πραγμάτωση του συγκεκριμένου σχεδίου. Για αυτό τον λόγο μάλιστα, το Επαρχιακό Συμβούλιο της Κέρκυρας προέβη στη σύνταξη έντονης διαμαρτυρίας προς τη βρετανική κυβέρνηση, τονίζοντας ότι τη μοναδική αλλαγή που επιθυμούσαν οι κάτοικοι του νησιού ήταν η Ένωση με την Ελλάδα. Ο Gladstone έφτασε στην Κέρκυρα

²³³ Α. Ιδρωμένος, *Πολιτική Ιστορία της Επτανήσου (1815-1864)*, Κέρκυρα 1985, σ. 89

²³⁴ Κ. Χατζηαντωνίου, *ό. π.*, σ. 150

²³⁵ Π. Γ. Ροντογιάννης, *ό. π.*, τ. 2, σ. 425-427

ξεκαθαρίζοντας πως αντικείμενο της άφιξής του συνιστούσε η δομική μεταρρύθμιση του Συντάγματος. Το ίδιο είχε εντωμεταξύ διαμηνύσει στους Κερκυραίους και το Λονδίνο. Παρόλα αυτά, η άφιξή του σε Ζάκυνθο και Κεφαλονιά υπήρξε πανηγυρική²³⁶. Το γεγονός ότι το Στέμμα είχε εμπιστευθεί στον ίδιο τη συνταγματική μεταρρύθμιση και όχι την εφαρμογή του σχεδίου για το οποίο γινόταν λόγος στην επιστολή του John Young δηλώθηκε με ακόμα περισσότερη σαφήνεια από τον ίδιο σε συνεδρίαση του Κοινοβουλίου, αφού πρώτα είχε χριστεί έκτακτος Ύπατος Αρμοστής. Σύσσωμο, σχεδόν, το κοινοβουλευτικό σώμα ωστόσο κατέστησε με τη σειρά του σαφές ότι θέληση του λαού των Επτανησίων αποτελούσε η Ένωση με το Βασίλειο της Ελλάδος²³⁷. Τον Φεβρουάριο του 1859, τρεις μόλις μήνες μετά την άφιξή του στα Επτάνησα και ενώ οι Ριζοσπάστες είχαν στο μεσοδιάστημα διαιρεθεί σε δύο στρατόπεδα ένεκα του κειμένου που είχε συντάξει η Βουλή²³⁸, ο Gladstone πήρε τον δρόμο της επιστροφής.

Ως νέος Ύπατος Αρμοστής ορίστηκε ο Henry Storks, άνδρας που αμέσως μετά την ανάληψη του αξιώματός του ξεκαθάρισε ότι ουδεμία πιθανότητα υπήρχε η βρετανική κυβέρνηση να συναινέσει στην Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα. Η αυστηρότητα των θέσεων του νέου Αρμοστή αποδεικνύεται και από το κλείσιμο του Κοινοβουλίου για έξι μήνες. Ως αντίδραση, οι Επτανήσιοι βουλευτές αποφάσισαν να διεκδικήσουν σθεναρά τη διενέργεια δημοψηφίσματος για το εθνικής σημασίας ζήτημα, καθώς και να απευθύνουν έκκληση προς την υπόλοιπη Ευρώπη, κοινοποιώντας το δίκαιο των θέσεών τους. Οι εν λόγω πρωτοβουλίες, εφόσον ο Storks διέταξε την εκ νέου διακοπή των εργασιών του Κοινοβουλίου, τελικά δεν αναλήφθηκαν, η μαχητικότητα των Επτανησίων όμως ανάγκασε τη βρετανική πολιτική σκηνή να συζητήσει και πάλι όσα διαδραματίζονταν στο Ιόνιο²³⁹. Στη Βουλή των Κοινοτήτων παρουσιάστηκαν διάφορες απόψεις, ορισμένες εκ των οποίων βρίσκονταν σε απόλυτη σύμπτωση με εκείνες των Επτανησίων²⁴⁰. Επί του θέματος τοποθετήθηκε και ο Gladstone, ο οποίος παρουσίασε με λεπτομέρειες τους λόγους που ωθούσαν τους Έλληνες κατοίκους των νησιών να επιζητούν διακαώς την Ένωση με την Ελλάδα, παραδέχθηκε πως η βρετανική Προστασία δεν ήταν πλέον συμφέρουσα για την Αγγλία

²³⁶ Π. Χιώτης, *ό. π.*, σ. 206-385

²³⁷ Κ. Λομβάρδος, *Λόγος εκφωνηθείς εν τη Βουλή υπό του Κωνσταντίνου Λομβάρδου κατά την Συνεδρίασιν της 15^{ης} Φεβρουαρίου 1859*, στο: *Το Ενωτικό Κίνημα στα Επτάνησα – Αφιέρωμα στα Εκατόχρονα της Ενώσεως (Κ. Λομβάρδου)*, Αθήνα 1965, σ. 79

²³⁸ Μ. Κοτινά, *ό. π.*, σ. 377-381

²³⁹ Π. Ροντογιάννης, *ό. π.*, σ. 427-432

²⁴⁰ Ν. Κονόμος, *ό. π.*, σ. 62

–και πράγματι δεν ήταν, λαμβάνοντας τουλάχιστον υπόψη το οικονομικό βάρος²⁴¹, την ολοένα και σφοδρότερη αντίσταση των Επτανησίων, την αρνητικά διακειμένη κοινή γνώμη του εξωτερικού καθώς και τη μείωση της επιρροής της Ρωσίας στην ευρύτερη περιοχή έπειτα από ήττα της στον Κριμαϊκό Πόλεμο²⁴²– επισήμανε όμως ότι η Αθήνα δεν ήταν ακόμα έτοιμη να υποδεχθεί τα Επτάνησα στους κόλπους της, τονίζοντας ιδιαίτερα τις διαφορές που εντοπίζονταν σε επίπεδο θεσμών, παραδόσεων και νοοτροπίας, χαρακτηρίζοντας μάλιστα το ενδεχόμενο Ένωσης ως απειλή για την ευρωπαϊκή σταθερότητα²⁴³. Καθώς ο πρωθυπουργός Palmerston κινήθηκε στο ίδιο περίπου μήκος κύματος με τον Gladstone, το Ιόνιο Κοινοβούλιο, έπειτα από πρωτοβουλία Μεταρρυθμιστών και Ριζοσπαστών προφανώς, προέβη σε έγγραφη διαμαρτυρία, θέτοντας το ζήτημα του δημοψηφίσματος²⁴⁴, ενώ έκρινε ωφέλιμο να ενημερώσει σχετικά και το Ελληνικό Κοινοβούλιο, καθώς, όπως διευκρίνισε, η άποψη της Αθήνας δεν είχε έως τότε ζητηθεί επίσημα από καμία πλευρά²⁴⁵.

Έπειτα από νέες εκλογές, τον Φεβρουάριο του 1862 συγκροτήθηκε το ΙΒ΄ Ιόνιο Κοινοβούλιο, στο οποίο εκλέχτηκαν και οι Ηλίας Ζερβός-Ιακωβάτος και Ιωσήφ Μομφερράτος. Έπειτα μάλιστα από πρόταση των Μεταρρυθμιστών, οι οποίοι σταδιακά συντάσσονταν ολοένα και περισσότερο με τους Ριζοσπάστες, οι δύο άνδρες εκλέχθηκαν στο Προεδρείο του, τιμώμενοι για όσα είχαν υποστεί για την προσφορά τους στον τόπο. Προς έκπληξη όλων όμως, ως πρόεδρος πια του Κοινοβουλίου, ο Ζερβός πρότεινε ηπιότερη στάση στο ζήτημα της Ένωσης, υπό το σκεπτικό ότι η φιλικότερη στάση των ξένων δυνάμεων στο υψίστης σημασίας εθνικό θέμα του δημιουργούσε σοβαρές επιφυλάξεις για τις πραγματικές τους προθέσεις. Ο σπουδαίος ποιητής και εκείνη την περίοδο βουλευτής του ιδίου κόμματος, Αριστοτέλης Βαλαωρίτης έκανε λόγο για απίστευτο φαινόμενο, ενώ η Βουλή συντάχθηκε εντέλει με τις προτάσεις του μετριοπαθέστερου-ενωτικού Ριζοσπάστη Ανδρέα Λομβάρδου, που ζητούσε άμεσα την έναρξη διεργασιών για την Ένωση, έχοντας την πεποίθηση ότι οι ξένες δυνάμεις θα εργάζονταν με “καθαρό” τρόπο για τον ίδιο σκοπό. Ο Αρμολύγης όμως αρνήθηκε και πάλι κάθε συζήτηση για το ζήτημα, παροτρύνοντας τη Βουλή να ασκήσει έργο για τη βελτίωση των κακώς κειμένων εντός του υφιστάμενου πλαισίου της Προστασίας. Οι νέες πρωτοβουλίες που αναλήφθηκαν, όπως η αποστολή

²⁴¹ Σ. Βερύκιος, *ό. π.*, σ. 361-385

²⁴² Ν. Κονόμος, *ό. π.*, σ. 180

²⁴³ Π. Χιώτης, *ό. π.*, σ. 386-467

²⁴⁴ Μ. Κοτινά, *ό. π.*, σ. 456

²⁴⁵ Ν. Κονόμος, *ό. π.*, σ. 153-162

διαβήματος στο Λονδίνο και στις υπόλοιπες μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες δε βρήκαν σύμφωνους ούτε αυτή τη φορά τους Ζερβό και Μομφερράτο, οι οποίοι δεν πίστευαν πως η επίλυση του θέματος περνούσε μέσα από την ευρωπαϊκή οδό, ενώ το διάβημα δεν έφτασε ποτέ στο Στέμμα, λόγω σθεναρής άρνησης του Αρμωστή. Η δημοσίευση ωστόσο του κειμένου στον ευρωπαϊκό Τύπο απέφερε την οριστική διεθνοποίηση του Επτανησιακού Ζητήματος, που είχε αρχίσει ήδη από καιρό να μετατρέπεται «από θέμα ελληνο-αγγλικό σε ευρωπαϊκό²⁴⁶», με τη Γαλλία, μάλιστα, να διατηρεί ιδιαίτερα φιλική στάση.

Καθώς, όπως ήδη σημειώθηκε, η συνέχιση της Προστασίας στα νησιά του Ιονίου δεν ήταν πια, λόγω και των συνεχιζόμενων προβλημάτων, προς το βρετανικό συμφέρον, ενώ στην υπόλοιπη Ευρώπη το κλίμα είχε αρχίσει να αλλάζει, αναζητούνταν λύσεις. Τα τρία σημαντικότερα εμπόδια για τη μεταστροφή της βρετανικής πολιτικής συνιστούσαν τα ακόλουθα: α) η φιλοτουρκική εξωτερική πολιτική που είχε αποφασίσει να ακολουθήσει η Αγγλία μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, β) η μη εμπιστοσύνη στον Όθωνα ο οποίος δε λειτουργούσε εδώ και καιρό προς όφελος των βρετανικών συμφερόντων και ακολουθούσε μεγαλοϊδεατική πολιτική, και γ) η ανάγκη μείωσης της ρωσικής επιρροής στα Βαλκάνια. Ένα νέο σχέδιο, με τη σύσταση ενός νέου ελληνικού κράτους που θα αποτελούνταν από τα Επτάνησα, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία υπό την αρχή δικού της ηγεμόνα, άρχισε τότε να παρουσιάζεται ως η ιδανικότερη λύση²⁴⁷. Ύστερα από την έξωση του Όθωνα όμως²⁴⁸, τα δεδομένα άλλαξαν δραματικά: η Αγγλία εμφανιζόταν πια διατεθειμένη να παραχωρήσει τα Επτάνησα, πλην της Κέρκυρας, στην Ελλάδα²⁴⁹, θέτοντας ως απαράβατους, βέβαια, όρους το διευρυμένο κράτος να βρίσκεται κάτω από τη δική της επιρροή και την εξάλειψη διεκδικήσεων σε εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με λίγα λόγια, τα Επτάνησα χρησιμοποιούνταν αυτή τη φορά ως δόλωμα για την επιβολή μονάρχη στην Ελλάδα φιλικά προσκείμενου στην Αγγλία²⁵⁰.

²⁴⁶ Μ. Κοτινά, *ό. π.*, σ. 371

²⁴⁷ Οι Οθωμανοί θα λάμβαναν τη δέσμευση ότι ουδεμία περαιτέρω διεύρυνση της Ελλάδας θα πραγματοποιούνταν εις βάρος τους, το νέο κράτος δε θα βρισκόταν υπό την εξουσία του Όθωνα, γεγονός που θα δημιουργούσε λαϊκή δυσαρέσκεια προς το πρόσωπό του, αφήνοντας έτσι ανοιχτό το ενδεχόμενο αντικατάστασής του, ενώ η επιρροή της Ρωσίας στον Αίμο θα έβαινε μειούμενη, καθώς το νέο κράτος θα ετίθετο υπό την κηδεμονία της Αγγλίας.

²⁴⁸ Θ. Χρήστου, «Η Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα (1864) – Η πρώτη αναίμακτη διεύρυνση» στο: *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδάουρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999, σ. 64-65

²⁴⁹ Π. Χιώτης, *ό. π.*, σ. 468-605

²⁵⁰ Κ. Χατζηαντωνίου, *ό. π.*, σ. 151

Καθώς ο αντικαταστάτης του Όθωνα, Γεώργιος Α΄, αποτελούσε πρωτίστως επιλογή της Βρετανίας, ο δρόμος για την Ένωση των Επτανήσων με το Ελληνικό Κράτος, παρά τις έντονες αντιδράσεις που προκλήθηκαν σε πολιτικούς κύκλους της Αγγλίας²⁵¹, είχε ανοίξει διάπλατα. Το καλοκαίρι του 1863 αποφασίστηκε στο Λονδίνο ότι για την προσάρτηση των νήσων του Ιονίου απαιτούνταν έγκριση α) από το Ιόνιο Κοινοβούλιο και β) από τη Γαλλία, τη Ρωσία, την Αυστρία και την Πρωσία²⁵².

Λίγες ημέρες αργότερα στα Επτάνησα προκηρύχθηκαν εκλογές, για την ανάδειξη του κοινοβουλευτικού σώματος που θα έφερε εις πέρας τη διαδικασία. Η Βουλή της Επτανήσου –στην οποία δε βρίσκονταν πια οι Ηλίας Ζερβός-Ιακωβάτος και Ιωσήφ Μομφερράτος, καθώς είχαν αρνηθεί να θέσουν υποψηφιότητα στις εκλογές, επισημαίνοντας ότι τα γεγονότα συνηγορούσαν ότι το τμήμα της Ένωσης ήταν το διευρυμένο Ελληνικό Κράτος να ακολουθεί τυφλά τα αγγλικά συμφέροντα– ενέκρινε την Ένωση εκφράζοντας θερμές ευχαριστίες στο Στέμμα και τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις, μη παραλείποντας ωστόσο να εκφράσει την ελπίδα ότι η Ελλάδα θα συνέχιζε να διευρύνεται. Πρόεδρος της ιστορικής αυτής σύνθεσης του Κοινοβουλίου, την οποία μάλιστα ευλόγησε ο αγωνιστής μητροπολίτης Κέρκυρας Αθανάσιος, διετέλεσε ο επίσης Κερκυραίος στην καταγωγή και ενωτικός Ριζοσπάστης, Στέφανος Παδοβάς. Στις 14 Νοεμβρίου 1863 οι πέντε ευρωπαϊκές Δυνάμεις υπέγραψαν στο Λονδίνο Συνθήκη με την οποία ενέκριναν την προσάρτηση των Επτανήσων στην Ελλάδα, με όρους, μεταξύ άλλων, τη συνέχιση των εμπορικών συνθηκών που ίσχυαν την περίοδο της αγγλικής Προστασίας²⁵³, τον σεβασμό των πολιτών που πίστευαν στο δυτικό δόγμα αλλά και τη στρατιωτική ουδετερότητα των νησιών. Η αντίδραση της Αθήνας στον τελευταίο όρο υπήρξε έντονη και εκφράστηκε μέσα από τον πληρεξούσιο της κυβέρνησης και σπουδαίο πολιτικό Χαρίλαο Τρικούπη. Τα διαβήματα που πραγματοποιήθηκαν απέδωσαν εντέλει καρπούς χάρη, κυρίως, στη στάση της Γαλλίας. Ουδετερότητα, σημαντικά περιορισμένη μάλιστα, θα ίσχυε μόνο στην περίπτωση της Κέρκυρας και των Παξών.

Την προτελευταία πράξη στον δρόμο για την Ένωση αποτέλεσε η Συνθήκη που υπεγράφη τον Μάρτιο του 1864 στο Λονδίνο μεταξύ Βρετανίας, Γαλλίας, Ρωσίας και Ελλάδας, με την οποία επικυρώνονταν προηγούμενοι όροι και ρυθμιζόνταν λοιπά ειδικά θέματα, οικονομικής ιδίως φύσεως. Η παράδοση των Επτανήσων στο Ελληνικό

²⁵¹ Σ. Βερύκιος, *ό. π.*, σ. 415

²⁵² Α. Ιδρωμένος, *ό. π.*, σ. 130

²⁵³ Γ. Καρισιάδης, *ό. π.*, σ. 335-339

Κράτος από τον Ύπατο Αρμοστή Henry Storks στον Θρασύβουλο Ζαίμη, απεσταλμένο της Αθήνας, έλαβε εντέλει χώρα στις 21 Μαΐου/2 Ιουνίου 1864. Στα δημόσια κτήρια και τα φρούρια των νησιών κυμάτιζαν πια σημαίες ελληνικές, ενώ η μεγάλη σημαία του Ιονίου Κράτους παραδόθηκε από τον Storks αυτοπροσώπως στον Γεώργιο Α΄ σε συνάντησή τους στο Κατάκολο του τότε νομού Αχαΐας και Ήλιδος. Μελανά σημεία αποτέλεσαν η κατάργηση της Ιόνιας Ακαδημίας, του εκπαιδευτικού ιδρύματος που είχε προσφέρει τα μέγιστα όχι μόνο στα νησιά του Ιονίου αλλά σε όλο τον υπόδουλο Ελληνισμό και η υπαγωγή των νησιών όχι στο Πατριαρχείο αλλά στην Εκκλησία της Ελλάδος. Οι πρώτοι Επτανήσιοι βουλευτές, έπειτα από τη διενέργεια εκλογών με μυστική και για πρώτη φορά καθολική ψηφοφορία, γεγονός που αύξησε κατακόρυφα τη συμμετοχή²⁵⁴, έφτασαν στην Ελληνική Εθνοσυνέλευση υπό πανηγυρικό κλίμα το καλοκαίρι του 1864 (22 Ιουλίου/3 Αυγούστου)²⁵⁵.

Η Ένωση των Επτανήσιων με την Ελλάδα δεν υπήρξε, βέβαια, πλήρως αρμονική ούτε ως εσωτερικό ζήτημα. Καλλιέργεια αισθήματος παραμέλησης, ωμές πολιτικές παρεμβάσεις και ανάδυση προβλημάτων πολιτικής και κοινωνικής αφομοίωσης συνιστούν ορισμένα μόνο από τα ζητήματα που ανέκυψαν τα χρόνια που ακολούθησαν²⁵⁶. Το πρόσημο ήταν ωστόσο αδιαμφισβήτητα θετικό: κατακόρυφη αύξηση της έκτασης και του πληθυσμού της Ελλάδας²⁵⁷ (προστέθηκαν 1.921,50 τετραγωνικά χιλιόμετρα γης και περισσότεροι από 210.000 κάτοικοι²⁵⁸), για πρώτη φορά «χωρίς να διεξαχθεί πόλεμος²⁵⁹», ενίσχυση του κοινοβουλευτικού θεσμού λόγω του συγκριτικά μεγαλύτερου επιπέδου μόρφωσης των Επτανήσιων βουλευτών²⁶⁰ και συντέλεση ενός ιδιαίτερα σπουδαίου βήματος προς την εκπλήρωση της Μεγάλης Ιδέας²⁶¹. Είναι αλήθεια ότι η Ένωση «άνοιξε την όρεξη των Ελλήνων για “περισσότερα”²⁶²», ενώ, δικαίως, έχει χαρακτηριστεί ως «το σημαντικότερο γεγονός στους κόλπους του Ελληνισμού από το 1821²⁶³». Αναζητώντας τους βαθύτερους

²⁵⁴ Α. Ίδρωμένος, *ό. π.*, σ. 146, οι συμμετέχοντες στις εκλογές του 1848 ήταν μόλις 2.828, ενώ σε εκείνες του 1863 είχαν ψηφίσει 13.195 πολίτες.

²⁵⁵ *ΙΕΕ*, τ. 13 (1977), σ. 233-235

²⁵⁶ Τσαπάρας, *Η πολιτική ηγεσία και οι ξένοι στη Νεότερη Ιστορία της Ελλάδας*. 1821-1920, τ. 1, Αθήνα 1988, σ. 181-184

²⁵⁷ Κ. Γαρδίκια-Αλεξανδροπούλου, «Ζητήματα πολιτικής ενσωμάτωσης των Επτανήσιων στο Ελληνικό Κράτος», στο: *Το Ιόνιο Κράτος (1815-1864) – Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας – Κέρκυρα, 21-24 Μαΐου 1988 (Επιμ. Π. Μοσχονά)*, Αθήνα 1997, σ. 55-56

²⁵⁸ Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 260

²⁵⁹ Θ. Χρήστου, *ό. π.*, σ. 63

²⁶⁰ Βερέμης – Ι. Κολιόπουλος, *ό. π.*, σ. 95

²⁶¹ Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 259-261

²⁶² C. Woodhouse, *ό. π.*, σ. 219

²⁶³ Γ. Καριμιάδης, *ό. π.*, σ. 317

λόγους της συγκεκριμένης επιτυχίας οδηγούμαστε, κυρίως, στους κάτωθι τρεις: στην ολοένα και κλιμακούμενη βούληση και τους δίκαιους αγώνες των Επτανησίων, στον θετικό αντίκτυπο γεγονότων που συντελέστηκαν στην Ελλάδα (π.χ. η παραχώρηση Συντάγματος από τον Όθωνα) και την Ευρώπη (π.χ. οι Επαναστάσεις του 1830 και του 1848, το παράδειγμα της ιταλικής ενοποίησης και η σταδιακή μεταβολή της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης) καθώς και οι δυσκολίες που αντιμετώπιζε η Αγγλία όσον αφορά τη νομιμοποίηση της επικυριαρχίας της²⁶⁴. Δίχως, βέβαια, την ευκαιρία που προσέφερε στη Βρετανία η έξωση του Όθωνα, μέσω της οποίας της δινόταν πλέον η ευκαιρία να επιβάλει μονάρχη δικών της συμφερόντων στο Ελληνικό Κράτος, η ιστορία ίσως να είχε γραφτεί διαφορετικά. Το Λονδίνο, άλλωστε, παρουσιαζόταν ανέκδοτο μέχρι τουλάχιστον τα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας μπροστά σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ένας από τους κυριότερους λόγους που, το 1830, η Αγγλία επέμενε, ώστε τα ΒΔ σύνορα της Ελλάδας να χαραχθούν δυτικότερα του ποταμού Αχελώου αποτελούσε ο στόχος της μη γειτνίασης του υπό σύσταση νεοελληνικού κράτους με τα εδάφη της Κεφαλονιάς, της Ιθάκης και της Λευκάδας²⁶⁵.

²⁶⁴ T. Gallant, *ό. π.*, σ. 13

²⁶⁵ Θ. Χρήστου, *ό. π.*, σ. 41

Επίλογος

Έχοντας ως σκοπό, να αποτυπωθεί όσο το δυνατόν καλύτερα το μέγεθος της Ελληνικής Επανάστασης, θα πρέπει να εξετασθούν πρώτα τα αίτια και τα αποτελέσματά της. Ο Πόλεμος της Ανεξαρτησίας, δεν αποτέλεσε σημαντικό γεγονός μόνο για τους επαναστατημένους Έλληνες αλλά ταρακούνησε ολόκληρη την Ευρώπη, κρατώντας ζωντανά τα προτάγματα των αγώνων σε Ισπανία, Ιταλία, Αμερική και Γαλλία αποτέλεσε τη μεγαλύτερη πολεμική σύρραξη που είχε συμβεί στον ελλαδικό χώρο τα τελευταία 400 χρόνια.

Όλος ο ελληνικός λαός διψούσε για ελευθερία και ανεξαρτησία. Από τον αγώνα αυτό δε θα μπορούσαν να λείπουν οι Επτανήσιοι, οι οποίοι είχαν την έχθρα απέναντι στο δυνάστη τους, την Αγγλία αφού δεν είχαν πάρει με καλό μάτι τους επαναστάτες και είχαν ταχθεί με το μέρος των Τούρκων. Πολλοί ήταν εκείνοι που πέρασαν μάλιστα στη Στερεά Ελλάδα για να πάρουν μέρος στον Αγώνα και εντάχθηκαν σε ομάδες. Σε αυτά τα νησιά είναι που θα γίνει γνωστή γρήγορα και η μυστική οργάνωση των Ελλήνων, η Φιλική Εταιρεία, η οποία ήταν οργανωμένη κάτω από μυστικούς κώδικες, κανόνες και όρκους τους οποίους τα μέλη της τηρούσαν απαρέγκλιτα. Έχοντας κηρυχθεί η Επανάσταση στη Στερεά Ελλάδα, οι Φιλικοί των Επτανήσων προσπαθούσαν να ενισχύσουν τους αγωνιστές με χρήματα, φάρμακα και τρόφιμα και αυτό πολλές φορές είχε σαν αποτέλεσμα να υποστούν εξορίες και βασανιστήρια από τους Άγγλους. Ο ρόλος της Εταιρείας στην οργάνωση της Επανάστασης στα Επτάνησα ήταν πολυποίκιλος και εξαιρετικά ενεργός. Ο Διονύσιος Ρώμας μύησε σημαντικά πρόσωπα της Κέρκυρας στη Φιλική Εταιρεία όπως τον Κωνσταντίνο Γεροστάθη, Ιωάννη Κεφαλά και τους Αυγουστίνο και Βιάρο Καποδίστρια. Ακόμη, σε κάθε νησί του Ιονίου υπήρχε μια «εφορία» (επιτροπή) των Φιλικών στην οποία συμμετείχαν και άτομα από το φιλικό και συγγενικό περιβάλλον του τότε υπουργού Εξωτερικών της Ρωσίας, Ιωάννη Καποδίστρια. Ο Κερκυραίος πολιτικός γνώριζε ήδη την ύπαρξη αυτών των επιτροπών στα Επτάνησα. Ιδιαίτερο ρόλο στη στάση των ντόπιων διαδραμάτισε ο ενστερνισμός των ιδεών του Ελληνικού Διαφωτισμού για ελευθερία, δημοκρατία και ανεξαρτησία καθώς και η παρουσία στα νησιά σημαντικών αγωνιστών όπως του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, Νικηταρά, Πετιμεζάδων, Παπαφλέσσα, Πλαπούτων, Γρίβα, που άνοιξαν τον δρόμο για τον πρώτο πυρήνα της Φιλικής Εταιρείας.

Με σκοπό να προετοιμαστεί η επανάσταση, αφού πέρασαν στα Επτάνησα, δόθηκαν για να αποφύγουν τον Αλή Πασά και τις συγκρούσεις του με τον Σουλτάνο, οι σπουδαίοι αρματολοί Οδυσσεάς Ανδρούτσος, Δημ. Πανουργιάς και Γεώργιος Καραϊσκάκης, συναντήθηκαν με τους ντόπιους Φιλικούς καταστρώνοντας το οριστικό σχέδιο της εξεγέρσεως. Αξίζει να αναφερθεί ότι από την 28η Μαΐου 1821 με την πολιορκία και κατάληψη του φρουρίου του Τεκέ - η οποία ήταν η πρώτη πολεμική ενέργεια των Λευκαδίων - μέχρι τις μάχες στο Μανιάκι με τον Παπαφλέσσα, στο Πέτα με τον Νόρμαν και τον Σανταρόζα, στο Δραγατσάνι με τους Ιερολοχίτες, στο Σκουλένι δίπλα στον Αθανάσιο Καρπενησιώτη και στο Μεσολόγγι με τους Αθάνατους, οι Επτανήσιοι έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην Επανάσταση και παρόλη τη δύσκολη κατάσταση που βίωναν κατάφεραν να συνεισφέρουν τα μέγιστα στον Αγώνα. Οι Λευκαδίτες και οι Ζακυνθιοί, ως νησιώτες, διέπρεψαν και στη θάλασσα. Βοήθησαν και σε αυτό το στίβο μάχης δείχνοντας απaráμιλλη αυταπάρνηση και ανδρεία, όπως όταν ο Λαμπρινός με τον Καββαδά εξουδετέρωναν τις τούρκικες φρεγάτες γινόμενοι ο φόβος και ο τρόμος στο νερό.

Δε θα μπορούσε, βέβαια, να μη γινόταν λόγος για τον κόντε Διονύσιο Ρώμα, ο οποίος υπήρξε ο επιτελικός σχεδιαστής της Επανάστασης στα Επτάνησα. Εμφορούνταν πλήρως από τα ιδεώδη της Γαλλικής Επανάστασης με ισχυρές γνωριμίες στο εξωτερικό. Έτσι ο Ρώμας είχε αποκτήσει μια δυναμική, την οποία εκμεταλλεύτηκε για να συνδράμει περαιτέρω στον Αγώνα, δεδομένης δε και της τεκτονικής του ιδιότητας, η βοήθειά του ήταν καθοριστική. Στο αρχοντικό που διέμενε, άρχισαν να μαζεύονται για να σχεδιάσουν την Επανάσταση όλοι αυτοί που τα μετέπειτα χρόνια θα παίξουν καθοριστικό ρόλο. Επίσης ίδρυσε το 1824 την Επιτροπή Ζακύνθου προκειμένου να ενισχυθεί οικονομικά ο αγώνας και εκεί πλέον διέθεσε όλη του την περιουσία. Πέθανε πάμφτωχος, ίσως και λίγο ξεχασμένος το 1857, πριν προλάβει να δει την ενσωμάτωση των Επτανήσων με την Ελλάδα.

Καταληκτικά, η Ελληνική Επανάσταση είναι το μείζον γεγονός της Νεότερης ιστορίας μας και η πηγή του νεότερου εθνικού μας βίου. Με τον ηρωισμό τους οι Έλληνες εκείνης της γενιάς, στη συγκεκριμένη περίπτωση οι Επτανήσιοι, κατάφεραν μετά από 400 χρόνια να ελευθερώσουν μια γωνιά της ελληνικής γης.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Δημοσιευμένες Πηγές

Borpe A., «*Αντίγραφον της καταγραφής της συνελεύσεως της Γερουσίας των Ιονίων Νήσων εις τας 16 Οκτωβρίου 1812*», στο: *Moniteur Ionien*, αρ. φ. 15, 21.10.1812, σ. 95

Γαρδίκια-Αλεξανδροπούλου Κ., «*Ζητήματα πολιτικής ενσωμάτωσης των Επτανήσων στο Ελληνικό Κράτος*», στο: *Το Ιόνιο Κράτος (1815-1864) – Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας – Κέρκυρα*, 21-24 Μαΐου 1988, Αθήνα 1997, σ. 55-63

Δημακοπούλου Χ. «*Οι Ιστορικοί Τόποι των Εθνικών Συνελεύσεων*» στο: *Δελτίο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, τχ. 23 (1980), σ. 103

Ελληνικά Χρονικά, αρ. φ. 219, 15.02.1826, σ. 4

Ζαμπέλιος Ι, *Αυτοβιογραφία*, στην: *Αρμονία*, τχ. 3 (1902), σ. 15

Καββαδία Αλεξάνδρα, «*Οι Εφορίες Της Φιλικής Εταιρείας Στα Ιόνια Νησιά. Πρόσωπα Και Δράσεις Για Την Προπαρασκευή Και Στήριξη Της Ελληνικής Επανάστασης.*» στα: *Πρακτικά Ι΄ Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου*, Κέρκυρα 2015, σ. 223-234

Καραβίας Ι., «Περί των προ της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 Ιθακησίων λογίων», στα: *Πρακτικά Β' Πανιονίου Συνεδρίου*, Κέρκυρα 1967, σ. 215-224

Κατηφόρη Δ., «Από τους Ενωτικούς αγώνες των Επτανησίων – Ο πατριώτης Ιωάννης Ψιλανός», στην: *Ηχώ της Λευκάδος*, αρ. φ. 18, Ιούνιος 1972, σ. 1-3

Κρητικός Π. Γ., «Ελληνικά Τεκτονικά Στοαί προ και κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν του 1821 – Στοαί Ιονίων Νήσων», στο: *Πυθαγόρας*, Αθήνα 1964, σ. 157-164

Λουκάτος Σπ., «Επτανησιακά σώματα και η δράσις των κατά τον αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας», στην: *Μνημοσύνη*, τχ. 4 (1973), σ. 61-78

Λουκάτος Σπ., «Κεφαλονίτες και Θιακοί μαχητικοί πρωτοπόροι κατά την Επανάσταση στη Μολδοβλαχία» στα: *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τχ. 1 (1976), σ. 51-63

Τζουγανάτος Ν., «Η συμβολή των Κεφαλλήνων στην ανάπτυξη της Φιλικής Εταιρείας», στα: *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τχ. 4 (1982)

Φιλήμων Ι., «Διονύσιος ο Ρώμας», στον: *Αιών*, αρ. φ. 1555, 5.9.1857, σ. 1-2

2. Διαδικτυακές Πηγές

<http://www.arxeion-politismou.gr/2021/06/epopoiiia-Lefkadas.html>, προβολή στις 1.02.2022

https://blogs.sch.gr/vpapaagiann/?page_id=801, προβολή στις 25.12.2021

<https://historyst.weebly.com/omicron-972rhokappaomicronsigmaf-tauepsilonsigmaf-phiiotaalambdaiotaakappa942sigmaf-epsilonpsilonalphaiotaarhoepsilonpsilon943alphasigmaf.html>, προβολή στις 11.03.2022

<https://historyst.weebly.com/omicron-972rhokappaomicronsigmaf-tauepsilonsigmaf-phiiotaalambdaiotaakappa942sigmaf-epsilonpsilonalphaiotaarhoepsilonpsilon943alphasigmaf.html>, προβολή στις 11.03.2022

https://www.academia.edu/45090312/H_%CE%9A%CE%AD%CF%81%CE%BA%CF%85%CF%81%CE%B1_%CF%89%CF%82_%CF%80%CF%81%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B5%CE%AF%CE%BF_%CE%B5%CE%B9%CE%B4%CE%AE%CF%83%CE%B5%CF%89%CE%BD_%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AC_%CF%84%CE%B7%CE%BD_%CE%95%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7_%CF%84%CE%BF%CF%85_1821, προβολή στις 10.12.2021

<https://www.cnn.gr/ellada/story/256847/oi-ellines-emporoi-tis-diasporas-h-symvoli-toys-stin-epanastasi-toy-21>, προβολή στις 20.08.2021

<https://www.eefshp.org/o-filellinismos-stin-gallia-toy-18oy-kai-19oy-aiona/>, προβολή στις 21.08.2021

<https://www.translatum.gr/etexts/idoikas/pim25.htm>, προβολή στις 26.12.2021

<https://www.youtube.com/watch?v=OI9XawqY49s>, προβολή στις 11.03.2022

B. Βιβλιογραφία

Αλεξανδρής Κ. Α., *Αι ναυτικά επιχειρήσεις του υπέρ ανεξαρτησίας αγώνος 1821-29*, Αθήνα 1930

Αργυρός Α., *Τα Επτάνησα κατά την Επανάσταση του 1821*, Αθήνα 2021

Αργυρός Α., *Τα Επτάνησα μετά την Ένωση με την Ελλάδα (1864-1866)*, Αθήνα 2020

Βακαλόπουλος Α., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1980

Βακαλόπουλος Α., *Νέα Ελληνική Ιστορία (1204-1985)*, Θεσσαλονίκη 2005

Βακαλόπουλος Ε. Α., *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επανάστασης*, Θεσσαλονίκη 2000, τ. 2

Βερέμης Θ. – Κολιόπουλος Ι. Σ., *Νεότερη Ελλάδα – Μια ιστορία από το 1821*, Αθήνα 2013

Βερέμης Θ.– Κλάψης Αντ., *1821 – Η Επανάσταση των Ελλήνων*, Αθήνα 2021

Βερούκιος Σ., *Ιστορία των “Ηνωμένων Κρατών” των Ιονίων Νήσων – Η αποκληθείσα “Βρετανική Προστασία” και οι αγώνες των Επτανησίων διά την εθνικήν αποκατάστασιν (1815-1864)*, Αθήνα 1964

Βισβίτζη Δ.- Δοντά, *Η ανεξαρτησία της Ελλάδος και η οικογένεια Σέκερη*, Αθήνα 2003

Βλασσόπουλος Χρ. Ι., *Ημερολόγιον του Αγώνος*, Αθήνα 1930

Βουλή των Ελλήνων, *Χρονολόγιο των σημαντικότερων γεγονότων της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2004

Βουρνάς Τ., *Φιλική Εταιρία. Α: Το Παράνομο οργανωτικό της - Β: Ο διωγμός της από τους Ξένους*, Αθήνα 1982

Γερβίνου Γ.Γ., *Ιστορία της Επανάστασεως και αναγεννήσεως της Ελλάδος*, Αθήνα 2000

Γιακωβάκη Ν., «*Οδησός, Κωνσταντινούπολη, Ισμαήλι: Τρεις οργανωτικοί σταθμοί ενός αχαρτογράφητου δρομολογίου*», στο: *Οι πόλεις των Φιλικών: Οι αστικές διαδρομές ενός επαναστατικού φαινομένου*, Αθήνα 2018

Γούδας Α., *Βίοι παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών*, Αθήνα 1872, τ. 5

Γουντχάουζ Κ.Μ., *Η ναυμαχία του Ναβαρίνου*, Αθήνα 1977

Δάγλας Αρ., *Η Φιλική Εταιρεία ξαναγεννιέται*, Αθήνα 2021

Δαφνής Γρ., *Ιωάννης Α. Καποδίστριας – Η γέννηση του ελληνικού κράτους*, Αθήνα 2018

Δημητρακόπουλος Ο., «*Στροφή της κυβερνητικής πολιτικής προς την εσωτερική ανάπτυξη της χώρας*», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 13 (1977), σ. 171-199

Δημητρόπουλος Δ., *Τρεις Φιλικοί – Έπαρχοι στην Άνδρο από το Επαναστατικό σχέδιο στην κρατική διοίκηση (1822-1825)*, Αθήνα 2020

Δημόπουλος Αρ. Γ., *Και λευτεριά σ' ότι απόμεινε από τον Ελληνισμό*, Αθήνα 1974

Διζικιρίκης Γ., *Ο νεοελληνικός διαφωτισμός και το ευρωπαϊκό πνεύμα 1750-1821: Αισθητική και ιδεολογία των λογίων της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1984

Ευμορφόπουλος Δ., «*Απομνημονεύματα*», στα: *Απομνημονεύματα Αγωνιστών του '21*, τ. 20, Αθήνα 1957

Ευσταθιάδης Κ., *Σχέσεις των Ελλήνων επαναστατών του 1821 προς τα ξένα δυνάμεις*, Θεσσαλονίκη 1953

Ηλιάδης Β., *Η Φιλική Εταιρεία: Διαφωτισμός, Τεκτονισμός*, Αθήνα 2007

Ιδρωμένος Α., *Πολιτική Ιστορία της Επτανήσου (1815-1864)*, Κέρκυρα 1985

Καβαλλιεράκης Στ., «*Η Φιλική Εταιρεία*», στην: *Η Επανάσταση του 1821. Έντεκα Ιστορικοί Ιχνηλατούν την πορεία του Αγώνα*, Αθήνα 2021, τ. 1

Καιροφύλας Κ., *Η Ζάκυνθος και η Ελληνική Επανάσταση*, Αθήνα 1972

Καμπούρογλου Δ., *Ιστορικών Αρχείων Διονυσίου Ρώμα*, Αθήνα 1906, τ. 1

Καμπούρογλου Δ., *Μελέτη περί του βίου και της δράσεως του Παλαιών Πατρών Γερμανού*, Αθήνα 1916

Κανδηλώρος Τ.Χ., *Η Φιλική Εταιρία (1814-1821)*, Αθήνα 2016

Καριψιάδης Γ., *Η Ελλάδα ως διάδοχο κράτος – Η ίδρυση του Ελληνικού Κράτους και η Ένωση των Επτανήσων*, Διδακτορική διατριβή – ΕΚΠΑ, Αθήνα 1992

Κιτρομηλίδης Π., «Οι πόλεις των Φιλικών», στο: *Οι πόλεις των Φιλικών: Οι αστικές διαδρομές ενός επαναστατικού φαινομένου*, Αθήνα 2018

Κόκκινος Δ. Α., *Η Ελληνική Επανάστασις*, Αθήνα 1956

Κονόμος Ντ., *Ανέκδοτα κείμενα της ελληνικής επανάστασεως (1822–1826)*, Αθήνα 1966

Κονόμος Ντ., *Ζακυνθinoί Φιλικοί*, Αθήνα 1966

Κονόμος Ντ., *Ο Διονύσιος Ρώμας και η Ελληνική Εθνεγερσία*, Αθήνα 1972

Κοραής Α., *Ο Παπατρέχας*, Αθήνα 1970

Κοτινά Μ., *Το ριζοσπαστικό κίνημα στα αγγλοκρατούμενα Επτάνησα (1848-1864) – Το ριζοσπαστικό επανησιακό κίνημα, οι ιδεολογικές καταβολές του, οι κοινωνικο-πολιτικές συνιστώσες του, η δράση και ο ρόλος του στην Ένωση της Επτανήσου*, Αθήνα 2014

Κουμαριανού Α., *Ο Τύπος στον Αγώνα (1821-1827)*, Αθήνα 1971

Κουτούζης Π., *Τα μικρά της Επανάστασης - Όσα δεν ξέραμε για το 1821 μέσα από 200 σύντομα κείμενα*, Αθήνα 2021

Κωτζαγιώργης Φ. – Παπασταματίου Δ., *Ιστορία του νέου ελληνισμού κατά την διάρκεια της οθωμανικής πολιτικής κυριαρχίας*, Αθήνα 2015

Λεκατσάς Α., *Η Ιθάκη*, Αθήνα 1999, τ. 3

Λεοντσίνης Γ., *Ζητήματα Επτανησιακής Κοινωνικής Ιστορίας*, Αθήνα 2003

Λεοντσίνης Γ., *Ζητήματα Νεότερης ελληνικής ιστορίας και εκπαίδευσης*, Αθήνα 1995

Λιγνάδης Α. Δ., *Το πρώτον δάνειον της ανεξαρτησίας*, Αθήνα 1970

Λουκάτος Σ., *Η επτανησιακή πολιτική σχολή των Ριζοσπαστών*, Αργοστόλι 2009

Μαζαράκης Ι. – Αινιάν, *Η Φιλική Εταιρεία*, Αθήνα 2007

Μανδουλαρά Α. – Νικολάου Γ., «*Το εφικτό και το ανέφικτο της Ιστορίας και της Ιστοριογραφίας: η Φιλική Εταιρεία*», στην: *Φιλική Εταιρεία: Επαναστατική δράση και μυστικές εταιρείες στη νεότερη Ευρώπη*, Αθήνα 2017

Μαχαιράς Κ., *Λευκάς και Λευκάδιοι επί αγγλικής προστασίας (1810-1864)*, Κέρκυρα 1940

Μέξα Β.Γ., *Οι Φιλικοί – Κατάλογος των μελών της Φιλικής Εταιρείας εκ του αρχείου Σέκερη*, Αθήνα 1937

Μιχαηλάρης Π.Δ., *Οι Φιλικοί: Εμμανουήλ Ξάνθος, Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος, Γρηγόριος Δικαίος, Νικόλαος Σκουφάς, Αθανάσιος Τσακάλωφ*, Αθήνα 2020

Μοσχονάς Ν., «*Η Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα*», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 13 (1977)

Μοσχονάς Ν., «*Το Ιόνιο Κράτος*», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 13 (1977)

Μοσχόπουλος Γ., *Ιστορία της Κεφαλονιάς*, Κεφαλονιά 1988, τ. 2

Μωραϊτίνης Ελ. – Πατριαρχέας, *Νικόλαος Γαλάτης ο Φιλικός*, Αθήνα 2002

Ξάνθος Εμ., *Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας*, Αθήνα 2020

Παναγιωτόπουλος Β., «*Η Φιλική Εταιρεία: Οργανωτικές προϋποθέσεις της Εθνικής Επανάστασης*», στην: *Ιστορία του νέου ελληνισμού 1770-2000*, Αθήνα 2003, τ. 3

Παναγιωτόπουλος Β., *Κωνσταντίνος Καντιώτης. Κερκυραίος: Ελάσσων Φιλικός, αγωνιστής της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα 2019

Παπαγεωργίου Σ. Π., *Από το Γένος στο Έθνος – Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους 1821-1862*, Αθήνα 2005

Παπαγιώργης Κ., *Εμμανουήλ Ξάνθος - Ο Φιλικός*, Αθήνα 2005

Παπαρρηγόπουλος Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1930*, Αθήνα 1932, 6τ.

Παπουλίδης Κ. Κ., *Η Φιλική Εταιρεία και η Οδησός. Με αφορμή τα 200 χρόνια από την ίδρυσή της: 1814 – 2014*, Αθήνα 2015

Πετρόπουλος Ι. – Κουμαριανού Α., «*Περίοδος βασιλείας του Όθωνος (1833-1862)*» στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 13 (1977)

Πετρόπουλος Ι. Α., *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, Αθήνα 1997

Πολίτης Λ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 1990

Ροντογιάννης Π. Γ., *Ιστορία της νήσου Λευκάδος*, Αθήνα 1982, τ. 2

Ροτζώκος Ν., *Επανάσταση και Εμφύλιος Πόλεμος στο Εικοσιένα*, Αθήνα 2016

Σακελλάριος Σ., *Φιλική εταιρεία*, Οδησός 1909

Σακελλαρίου Μ., «*Η Επανάσταση του 1848 στην Ελλάδα*», στο: *Θέματα Νέας Ελληνικής Ιστορίας (Μ. Σακελλαρίου)*, τ. Α΄

Σακελλαρίου Σ.Γ., *Φιλική Εταιρεία*, Αθήνα 2014

Σβολόπουλος Κ., «*Η σύσταση της Φιλικής Εταιρείας: Μια επαναπροσέγγιση*», στο: *Κατακτώντας την ανεξαρτησία: Δέκα δοκίμια για την Επανάσταση του 1821*, Αθήνα 2010

Σκαρίμπας Γ., *Το 1821 και η αλήθεια*, Αθήνα 1995

Σολωμός Δ., *Ο Ύμνος εις την Ελευθερίαν*, Αθήνα 2013

Σπηλιάδης Ν., *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1864, τ. 1

Σταυριανός Λ., *Τα Βαλκάνια – Από το 1453 και μετά*, Αθήνα 2007

Σφυρόερας Β., *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη*, Αθήνα 1991

Τατσιόπουλος Λ., *Νικόλαος Σκουφάς. Ο Εθνεγέρτης Αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας*, Ιωάννινα 1980

Τρικούπης Σ., *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα 1993, τ. 1-2

Τσαπάρας Σ., *Η πολιτική ηγεσία και οι ξένοι στη Νεότερη Ιστορία της Ελλάδας. 1821-1920*, τ. 1, Αθήνα 1988

Τσιτσέλης Η.Α., *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα: συμβολαί εις την ιστορίαν και λαογραφίαν της νήσου Κεφαλληνίας εις τόμους τρεις*, Αθήνα 1904, τ. 1

Φιλήμων Ι., *Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας*, Ναύπλιο 1834

Φιλήμων Ι., *Ιστορικό Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1860, τ. 3

Φλέμιγκ Σ., *Ο Ιωάννης Καποδίστριας και η Συνθήκη του Λονδίνου*, Θεσσαλονίκη 1970

Φουρνάρος Σ., *Η πειραματική φιλοσοφία κατά τον Άνθιμο Γαζή. Ο ελληνισμός της Διασποράς και η νεοτερικότητα*, Αθήνα 2009

Φωκάς Δ., *Η ναυμαχία του Ναβαρίνου 1827-1927*, Αθήνα 1927

Χατζηαντωνίου Κ., *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας (1821-1941)*, Αθήνα 2002

Χιώτης Π., *Λόγος βιογραφικός περί του Διονυσίου Ρώμας – Εκφωνηθείς επί του νεκρού αυτού τη 27 Ιουλίου 1857*, Ζάκυνθος 1857

Χιώτης Π., *Ιστορία του Ιονίου Κράτους από συστάσεως αυτού μέχρις Ενώσεως (έτη 1815-1864)*, τ. 1-2, Ζάκυνθος 1877

Χιώτης Π., *Ιστορικά Απομνημονεύματα Επτανήσου*, Αθήνα 1981

Χιώτης Π.Ν., *Ιστορικά απομνημονεύματα Επτανήσου*, Αθήνα 1985, τ. 3

Χρήστου Θ., «*Η γένεση του Ελληνικού Κράτους (1830) – Διπλωματικό παρασκήνιο και πολεμικό τοπίο*» στο: *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., «*Η Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα (1864) – Η πρώτη αναίμακτη διεύρυνση*» στο: *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., «*Ιωάννης Καποδίστριας (1776-1831) – Ο αρχιτέκτονας της ίδρυσης και θεμελίωσης του νεοελληνικού κράτους*» στο: *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., *Πολιτικές και κοινωνικές όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013

Arsh GR. L., *Η Φιλική Εταιρεία στη Ρωσία – Ο απελευθερωτικός Αγώνας του ελληνικού λαού στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και οι ελληνορωσικές σχέσεις*, Αθήνα 2011

Bignon L., *Τα μυστικοσυμβούλια και οι λαοί από τα 1815 έως σήμερα*, Παρίσι 1823

Brewer D., *The Greek War of Independence: The Struggle for Freedom from Ottoman Oppression and the Birth of the Modern Greek Nation*, Woodstock 2001

Cassirer E., *Η φιλοσοφία του Διαφωτισμού*, Αθήνα 2013
 Crawley C.W., *The Question of Greek Independence. A study of British policy in the Near East 1821-1833*, England 2014

Dakin D., *Ο Αγώνας των Ελλήνων για την Ανεξαρτησία 1821-1833*, Αθήνα 2010

Finlay G., *History of the Greek Revolution*, London 1861

Fraze C., *Ορθόδοξος εκκλησία και ελληνική ανεξαρτησία*, Αθήνα 1987

Gallant T., *Η εμπειρία της αποικιακής κυριαρχίας – Πολιτισμός, ταυτότητα και εξουσία στα Επτάνησα (1817-1864)*, Αθήνα 2014

- Grimsted P.K., *Capodistrias and a "New Order" for Restoration Europe: The "Liberal Ideas" of a Russian Foreign Minister*, London 1968
- Grimsted P.K., *The Foreign Ministers of Alexander I: Political Attitudes and the Conduct of Russian Diplomacy, 1801–1825*, Berkeley 1969
- Herzberg G.F., *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1916
- Hobsbawm E. J., *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, Αθήνα 2015
- Little R., *Intervention: External Involvement in Civil Wars*, London 1975
- Mossé C., *Ο Αρχαίος Ελληνικός Πολιτισμός στο Διαφωτισμό: η επίδραση του αρχαίου ελληνικού και ρωμαϊκού πολιτισμού στο γαλλικό Διαφωτισμό*, Αθήνα 1998
- Mowat R.B., *A History of European Diplomacy 1815–1914*, London 1922
- Pouqueville Fr. C. H. L. , *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1996, τ. 1
- Stites R., *The four horsemen: Riding to liberty in post-Napoleonic Europe*, Oxford 2014
- Vincent J. R., *Nonintervention and International Order*, Princeton 1974
- Wight M., «*Western Values in International Relations*» στο: *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, London 1966, σ. 119

Woodhouse C., *Ο πόλεμος της Ελληνικής Ανεξαρτησίας – 1821*, Αθήνα 1978

Woodhouse C.M., *The Greek War of Independence*, London 1952

Περίληψη

Ο ρόλος των Ιονίων Νήσων στην Επανάσταση του 1821 ήταν καθοριστικής σημασίας για την απελευθέρωση των Ελλήνων. Η οικονομική αρωγή, η ανθρωπιστική βοήθεια, η σύμπραξη στον Αγώνα κατέστη μείζονος σημασίας. Παρόλο που τα Επτάνησα δε γνώρισαν ποτέ τους τη σκλαβιά των Τούρκων, αγωνίστηκαν συνεισφέροντας πολλά στην υπόλοιπη Ελλάδα διακινδυνεύοντας συχνά τις ζωές τους καθώς η Βρετανία τους απαγόρευε να προσφέρουν αρωγή στην υπόδουλη Ελλάδα. Οι Επιτροπές της Φ.Ε. σε αυτά τα νησιά βοήθησαν στην τάχιση διαιώνιση των νέων ιδεών γύρω από την ελευθερία και την ανεξαρτησία και πολλοί Επτανήσιοι βοήθησαν με όλα τα μέσα για την επίτευξη του μεγαλεπήβολου στόχου.